

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Тези
звітної наукової конференції
філософського факультету

Львів – 2020

Затверджено Вченою радою
філософського факультету
(протокол № 237/7
від 19 лютого 2020 р.)

Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск
Л. Рижак, Н. Жигайло. – Львів, 2020. – 215 с.

Збірник тез представляє результати роботи викладачів, асистентів та співробітників кафедр філософії, історії філософії, теорії та історії культури, психології, політології, теорії та історії політичної науки філософського факультету за 2019 рік по виконанню кафедральних наукових тем

З М І С Т

Кафедра Філософії

Людмила Рижак <i>«Віртуалізація комунікативних освітніх практик»</i>	9
Марія Братасюк <i>«Пострадянський українець як соціальний тип людини та європейський вибір»</i>	12
Василь Лисий <i>«Проблема підстав зведення Ф. Шеллінгом „філософії мистецтва” до всезагального органону філософії»</i>	15
Лідія Сафонік <i>«Клопоти з ідентичністю»</i>	18
Валерій Джунь <i>«Діджиталізація: мрії і виклики»</i>	20
Андрій Гнатів <i>«Дарування дару в деконструкції Жака Дерріди та феноменології Жана-Люка Маріона»</i>	24
Б. Поляруш <i>«Трансформація екологічної парадигми»</i>	28
Ірина Пухта <i>«Ірраціональність людського мислення як чинник соціального життя людини»</i>	30
Оксана Сарабун <i>«Контроверза універсалізму та партикуляризму в розумінні природи справедливості»</i>	33
Катерина Откович <i>«Розуміння насильства в етико-філософській концепції Джудіт Батлер»</i>	37
Тетяна Янкович <i>«Віртуальні університети: навколо філософії»</i>	39

Кафедра історії філософії

Андрій Дахній <i>«Історико-філософська детермінованість мислення Мартіна Гайдеггера»</i>	41
Андрій Синиця <i>«Логіко-епістемологічне вчення Іммануїла Канта як об'єкт критики в аналітичній філософії»</i>	43
Ю. Ковальчук <i>«Феномен любові у філософському вченні Бернарда Клервоського»</i>	46
Уляна Хамар <i>«Еволюція проблематики філософської атропології в ранній грецькій філософії»</i>	48
Кафедра теорії та історії політичної науки	
Геннадій Шипунов <i>«Модернізовна кадрова партія як напрям організаційної еволюції політичних партій»</i>	51
Ігор Вдовичин <i>«Ф. Ніцше та інформаційне суспільство»</i>	55
Наталія Жигайло <i>«Психологія бізнесу, лідерства та комунікацій як перспективний науковий напрям в Україні та Європі»</i>	59
Наталія Хома <i>«Неоліберальна модель соціальної держави: причини та наслідки кризи»</i>	64
Леся Угрин <i>«Трансформація внутрішніх загроз національній безпеці в умовах становлення та зміцнення державності»</i>	66
Вікторія Бунь <i>«Джерела вивчення політичної думки в стародавньому Єгипті»</i>	70
Святослава Бекар <i>«Політичні партії як чинники політичної мобілізації»</i>	74

Андрій Гарбадин <i>«Критика ідеї лібертаріанського патерналізму»</i>	77
Галина Іленьків <i>«Концепт безпеки: маніпулятивний потенціал в сучасному політичному процесі»</i>	79
Михайло Ковальчук <i>«Предмет політичних вчень епохи Середньовіччя»</i>	81
Святослав Мотрен <i>«Космополітичне бачення у процесах демократизації світу»</i>	83
Анна Сабара <i>«Особливості теоретико-ігрового моделювання процесу прийняття політичних рішень»</i>	86
Світлана Савойська <i>«Постмодерністські напрями та їх вплив на побудову моделі мовної політики (на прикладі раціоналізму та ірраціоналізму)»</i>	88
Яна Сичова <i>«Дискурсивна природа політики ідентичності в теорії роджерса брубейкера»</i>	93
Лідія Токарева <i>«Дискурс некласичної та постнекласичної політичної філософії: загальні риси та засади»</i>	95
Кафедра політології	
Володимир Гнатюк <i>«Субнаціональні політичні режими в Україні на прикладі Закарпатської, Львівської та Чернівецької областей у 2015 р.: об'єктивне вимірювання»</i>	97
Віталій Дяків <i>«Заснування і розвиток інституту президента та його роль у взаєминах між центром і периферією у Франції»</i>	100
Ірина Куречко <i>«Маніпулятивні технології як важлива складова електорального процесу»</i>	107

Ольга Моргунюк <i>«Національний і регіональний формат інституту політичної партії в Індії»</i>	110
Андрій Панарін <i>«Зв'язки з громадськістю і соціальна інженерія»</i>	115
Ігор Осадчук <i>«Атиповий президенталізм: основні підходи до концептуалізації»</i>	118
Юлія Сліпецька <i>«Теоретико-методологічні засади дослідження електорального менеджменту і маркетингу»</i>	121
Оксана Шурко <i>«Компетентність суб'єктів управління: критерії та рівні»</i>	124
Кафедра психології	
Олена Волошок <i>«Екологічні настанови сучасної студентської молоді»</i>	127
Надія Гапон <i>«Ідентичність людини транскордоння: соціально-психологічний вимір»</i>	131
Вікторія Гупаловська <i>«Психологічне та сексуальне благополуччя»</i>	134
Лариса Дідковська <i>«Когнітивні уявлення про хворобу як чинник психологічного благополуччя у ситуації хронічного захворювання»</i>	138
Руслана Карковська <i>«Адаптація українською мовою Шкали схильності до морального відсторонення»</i>	141
Марина Кліманська, Інна Галецька <i>«Загальна характеристика процесу адаптації особистісного опитувальника TIPI С. Гослінга»</i>	143
Ірина Кочергіна <i>«Саморегуляція жінок-жертв насильства в родині»</i>	145
Олена Мусаковська <i>«Інформаційне перевантаження як психологічний феномен»</i>	148

Тетяна Партико <i>«Гармонійність міжособових стосунків у віці пізньої дорослості: порівняльний аналіз працевлаштованих та непрацевлаштованих чоловіків» ....</i>	<i>150</i>
Інга Петровська <i>«Особливості громадянської ідентичності трудова мігрантів» .....</i>	<i>153</i>
Олена Сазонова <i>«Глибинно-психологічна та психодинамічна психотерапія в роботі з межовими пацієнтами» .....</i>	<i>155</i>
Марія-Ольга Сопелюк <i>«Теоретичні підходи дослідження абсентеїзму у різних сферах життєдіяльності» .....</i>	<i>158</i>
Христина Стельмашук <i>«Психологічна готовність викладача вузу до оволодіння інноваційними технологіям».....</i>	<i>160</i>
С. Чолій, О. Сенік, <i>«Індивідуальні особливості осіб з різним хронотипом».....</i>	<i>163</i>
Олена Штепа <i>«Психологічна ресурсність як властивість або / та здатність особистості» .....</i>	<i>165</i>
Кафедра теорії та історії культури	
Ольга Сінькевич <i>«Час як універсалія культури».....</i>	<i>167</i>
Марія Альчук <i>«Релігійна антропологія як різновид філософської антропології».....</i>	<i>170</i>
Тетяна Власевич <i>«Релігійні вірування та обряди болгар» .....</i>	<i>172</i>
Марія Витівська <i>«Галерея як соціокультурний феномен в сучасному арт-просторі України» .....</i>	<i>175</i>
Андрій Васьків <i>«30-ліття виходу УГКЦ з підпілля: нова парадигма соціального служіння» .....</i>	<i>177</i>

Наталія Грицай <i>«Етнопсихологічні засади буття української людини в контексті культури»</i>	179
Оксана Дарморіз <i>«Міфологізація та ритуалізація соціокультурного простору»</i>	181
Надія Лазарович <i>«Ідентичність: колізії становлення в сучасному соціокультурному просторі України»</i>	184
Ольга Ліщинська <i>«Ідея ревіталізації Чорнобиля у візуальній культурі»</i>	187
Ростислав Ліпша <i>«Театралізація страждання як наслідок конфлікту Relation Duelle на “стадії дзеркала”»</i>	190
Марія Кашуба <i>«Людина в сентенціях Любомира Гузара»</i>	192
Марія Кохановська <i>«Економіка та мораль в глобалізованому світі»</i>	194
Віктор Маринюк <i>«Міфологія і наука»</i>	197
Марта Павлів <i>«Наївне мистецтво як феномен культурного простору ХХ століття»</i>	200
Владислав Петренко <i>«Постісторична свідомість посередності»</i>	203
Валерій Стеценко <i>«До питання про релігійно-філософські погляди І. Огієнка»</i> 206	
Богдана Ткачук <i>«Проблеми інформаційного суспільства за П. Слотердайком у праці «Критика цинічного розуму»</i>	208
Тетяна Ярошенко <i>«Виклики сьогодення і проблема автентичної культури в дискурсі філософсько-етичних вчень А. Шопенгауера та С. К'єркегора»</i>	211

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

Людмила Рижак

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ ОСВІТНІХ ПРАКТИК

Глобальна інформаційно-мережева віртуалізація освіти розпочалася у дев'яностих роках ХХ сторіччя. Цьому процесу передували такі цивілізаційні тенденції:

- інформатизація високорозвинених країн і запровадження комп'ютерних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства, зокрема й в освіту;
- інтернетизація, яка комп'ютерно-мережево поєднала країни й континенти, змінивши інформаційно-освітні ландшафти;
- становлення глобальної капіталістичної системи з її вільноринковою та ліберально-демократичною ідеологією. Ринкові вартості стають пріоритетними не лише в бізнесі, фінансах і торгівлі, а й в освіті та культурі.

Зазначені тенденції характеризують перехід людства до глобального постіндустріального суспільства, основним ресурсом якого є знання. Значущість знання у життєдіяльності суспільства зумовило пріоритетність освіти, яка триває впродовж життя. Реалізацію безперервної освіти забезпечують університети, які функціонують у контексті становлення глобального комунікативного простору. Глобальна мережа Інтернет дає змогу проектувати та конструювати національні освітні мережі. Завдяки комп'ютерно-інформаційним технологіям такі мережі є відкритими, вони безпосередньо чи опосередковано взаємодіють і впливають одні на одних, тож є підстави констатувати існування глобального освітнього простору.

Лідерство в сучасному глобалізованому світі перебирають на себе ті країни, які пропонують якісну освіту, технологічні новації та використання комп'ютерно-мережевих технологій. Глобальний освітній простір є полем конкурентної боротьби за кращих абітурієнтів і джерела фінансування, за адекватність освіти очікуванням суспільства та соціальним цілям і потребам, із урахуванням культурного розвитку та охорони довкілля.

Віртуалізацію комунікативних освітніх практик започаткували корпоративні університети, які реалізують різні форми навчання з переважанням дистанційної. Наприклад, британський "Відкритий університет", іспанський "Національний університет дистанційної освіти" тощо. Це бізнес-корпорації, для яких знання є то-

варом, який користується попитом і за який готові платити потенційні споживачі. Віртуальні університети якраз і реалізують бізнес-проекти комерціалізації освіти, причому не лише в межах окремих країн, а й на рівні світового ринку.

Корпоративні університети, зазначає Д. Дзвінчук, є “віртуальними навчальними закладами, які не мають будинків із колонами і великих амфітеатрових аудиторій. Корпоративні вищі навчальні заклади є просто групою фахівців, які створили власну електронну базу даних і вміло використовують інші інформаційні ресурси, що й дає їм змогу запропонувати споживачам необхідний спектр освітніх послуг” [2, с. 173].

Віртуальні університети повністю позбавлені ознак територіальності, хоча мають єдиний керівний центр, який виробляє спільну політику та узгоджені навчальні плани і програми.

На відміну від віртуального університету, класичний університет територіально узasadнений. Він інституційно функціонує на теренах держави-нації, і як освітній заклад входить у глобальний простір освіти. У 60-х роках минулого сторіччя К. Ясперс писав: “Університет реалізує своє завдання – науковий пошук, навчання, виховання, спілкування, втілення в життя наукових ідей – в рамках інституції. Для цього йому потрібні корпуси, науковий матеріал, підручники, інститути й порядок адміністрування цими речами” [4, с. 161].

Завданням університету було і залишається не лише підготовка професіонала на рівні сучасної науки, а також формування людської особи як громадянина, який ідентифікує себе з національною спільнотою.

Віртуальні університети кидають виклик класичним національним університетам.

По-перше, це виклик ринкового фундаменталізму, на засадах якого функціонують віртуальні університети. Глобальна конкуренція спонукає класичні університети переходити на бізнесові засади функціонування.

По-друге, це виклик національній укоріненості класичних університетів, які виконували місію формування національної еліти, зберігали й передавали не лише знання, а соціальну й національну пам’ять, національні традиції тощо.

По-третє, це виклик національній освітянській еліті з її ментальністю, персоніфікованим знанням, індивідуальним досвідом, академічними свободами й цінностями. У новому світі “академічного капіталізму”, зазначає В. Горохов, немає місця для класичної ролі професора і вченого. Наукові дослідження і навчання заступає функція нарощування символічного і монетарного капіталу академічного підприємництва [1, с. 4]. Тому сьогодні більше цінуються “наукові менеджери”, які вміють залучати спонсорські фінанси, ніж інтелектуальний потенціал ученого та його педагогічні здібності.

Специфіка віртуальних університетів полягає у тому, що вони працюють в он-лайнному режимі, де завжди є доступ до інформаційних ресурсів. Безособова інтерактивність навчання, мережеві можливості обговорення й консультування з колегами чи експертами, незалежно від країни проживання, є безперечною перевагою таких університетів. Вони реалізують американський проект “блискучої освіти”, в основі якої вишкіл спеціалістів – дешево, швидко й ефективно.

На протигагу віртуальним університетам, класичні університети – це освітньо-наукові комплекси, в яких здійснюють науковий пошук, залучаючи студентів до лабораторних досліджень, наукових проєктів, грантів тощо.

А відтак, класичні університети пропонують змішану модель світи, в якій віртуальні комунікативні практики доповнюють традиційним аудиторним навчанням. Для цього викладачі використовують спеціальні можливості платформи Moodle. Вона дає змогу індивідуалізувати процес навчання, запропонувати студенту персональну стратегію особистого навчання, розширює можливості для самостійної роботи студента у формі презентацій, есеїв, проєктів, імітаційного моделювання.

Переваги віртуалізації комунікативних освітніх практик мають поєднуватися з розвитком уміння безпосередньо комунікувати та досягати згоди чи компромісу, що важливо в організації командної роботи. Особливо важливо упереджувати комунікативні непорозуміння, що досягається шляхом виховання комунікативної культури, а не лише опануванням знання чи умінь.

Безперечно, освіта в інформаційному суспільстві має бути інноваційною та конкурентноспроможною, забезпечуючи мобільність випускників на ринку праці. Проте це не пріоритетна мета освіти. Компетентність спеціаліста достеменно важлива, однак вона має слугувати духовно-інтелектуальному розвитку людини та збалансованому соціально-економічному й екологічному поступу країни. Власне класичний університет прагне розвинути таланти людини. Їх виявленню якраз і слугує безпосереднє спілкування з професурою, яке потужно впливає на спосіб мислення та спосіб дій, на формування критично-креативного потенціалу студентів.

“Звісно ми не хочемо, щоб людство єднав лише Інтернет, – наголошує В. Кремень, – без жодної системи цінностей, без жодних фільтрів, без жодної концепції смислу, альтернативної бізнесовій, і без жодного альтернативного погляду на людей, інакшого від трактування їх як споживачів, що шукають найнижчу ціну” [3, с. 284]. Людей єднали і єднають передовсім національно-культурні елементи: ідеали, вартості, символи, традиції, які передає класичний університет від покоління до покоління. Вони слугують основою національної ідентичності людей, гідності та самоповаги. Тож в умовах глобальної соціально-економічної та екологічної кризи університет має плекати інтелектуальну еліту, вкорінену в суспільно-культурному бутті нації, метою якої є сталий розвиток у поєднанні з науково-технологічним і духовно-інтелектуальним поступом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горохов В. Как возможны наука и научное образование в эпоху “академического капитализма”? // Вопросы философии, 2010 №12. С. 3–14.
2. Дзвінчук Д. Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління. К.: ЗАТ “Нічлава”, 2006.
3. Кремень В. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К.: Т-во “Знання” України, 2010.
4. Ясперс К. Ідея Університету // В кн.: Ідея Університету: Антологія. Львів: Літопис, 2002. С. 111–165.

Марія Григорівна Братасюк

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ УКРАЇНЕЦЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ТИП ЛЮДИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР

1. Понад два десятиліття українська спільнота вирішує доволі складне завдання – реалізацію європейського вибору. Успіхи поки що на цьому шляху мінімальні і пояснення цьому, звісно є: це відсутність ресурсно - матеріальної бази, фінансово-економічного забезпечення, відсутність відповідної економічної стратегії, відсутність розвиненої демократії, відсутність чисельного середнього класу як рушія реформ, найперше економічних, неготовність державної влади до глибинних перетворень суспільних відносин, деолігархізації країни тощо. Проте, якщо придивитися пильніше до цієї проблеми, на передній план виходить світоглядно-когнітивний чинник, який, чи не визначальний чином впливає на такий стан речей.

Наковці зазначають, що «Людина і будь-яка людська спільнота підпорядковані діалектичному відношенню вже незмінного, проте по-своєму невизначеного й пластичного (щодо майбутнього) минулого, а також планованого і все ж некерованого майбутнього...», [1, с.77.] Нам треба осмислити українську пострадянську людину у такому відношенні минулого і сучасного, фокусованого у ній, для того, щоб усвідомити свої перспективи та можливості їх реального здійснення.

Для реалізації європейського вибору українцям необхідно напрацювати певної якості тип мислення. Не можна глибинно реформувати країну, маючи мислення, що не готове до реформ, мислення, в якому переважають стереотипи та коди вчорашньої епохи, мислення, що керується цінностями та принципами збанкрутілого вчорашнього способу життя. Таке мислення не тільки не вирішить існуючих проблем, воно їх ще більше загострить і поглибить. На жаль, такого мислення та його носіїв в нинішній Україні дуже багата, переважає більшість.

Серед пострадянських українців переважає тип людини, в мисленні якої лежать такі смисли як: колективістське «ми», несприйняття іншого як цінності та рівноцінного собі; державоцентризм, що зумовлює ситуацію покладання на владу у вирішенні всіх проблем і приглушує власну ініціативу; некритичність до влади та її дій; інтернаціоналізм радянського типу, що виключає національний тип людини, плідить зневагу та упередженість стосовно нього; особиста безвідповідальність, сформована колективною відповідальністю; радянськість як якість життя без приватної власності і приватного інтересу, що стоїть на перешкоді формуванню приватного власницького способу життя тощо.

Люди, що є носіями такого мислення, це спільнота, що об'єднана названими вище смислами і готова жити далі радянським способом життя. На жаль, це спільнота в нинішній Україні достатньо чисельна, вона складає більше половини населення нинішньої України. Народ – це не просто політична спільнота. Це спільнота смислова, це люди, об'єднані спільними життєвими смислами, це суб'єкт творення спільного для всіх представників життєвого світу[2]. Будь-яка спільнота: держава, громада, нація тощо – це єдність смислова, названі вище смисли розходяться, на жаль, з низкою смислів, що лежать в основі європейськості. Вибираючи буттєві смисли радянської епохи, ці пострадянські українці збільшують відстань між Україною та європейськістю.

Постукраїнський гомо як і радянська людина, постає як *людина дії, але він не суб'єкт і не особистість*. Він маріонетка, виконавець, реалізатор планів керманічів. Вибравши в нинішніх умовах пристосуванство як спосіб життя, він став соціальною базою тим, хто йому дає: людей від бізнесу, політики, олігархів та їх оточення.

Входження в європейськість, прилучення до неї вимагає якісної зміни української спільноти. Європейськість – це така якість життя, в основі якої лежить розум, здатний до трансформації індивідуального в загальнолюдське і інтеріоризації загальнолюдського в індивідуальне. Європейськість – це не ідеал, а спосіб життя, який стверджує розумність як відкрити здатність мислення та розуміння, як загальнозначимість, універсальність. Європейськість – це загальнолюдські прагнення (С.Пролеєв), гідність людини, її реальні права та свободи, людяність, демократія, правовладдя, здорова конкуренція в усіх сферах, діалог, полілог тощо[3].

Процес входження в спільноту, прилучення до неї залежить від низки чинників об'єктивного та суб'єктивного плану. Ідентифікація зі спільнотою може здійснюватися як перетин ліній руху від унікальних смислів до загальнолюдських цінностей [4]. Це дуже непростий і довготривалий шлях. На цьому шляху прилучення, напр., до народу вимагає оживлення історичної пам'яті, не просто подій і фактів, а пам'яті смислової, здатності пізнати і привласнити низку смислів, розкрити і засвоїти смисловий ланцюг, який висвітлить і особливе, і загальнолюдське не лише на рівні голови, мислення, але й душі, і, можливо, найперше душі. А це велетенна робота для всіх і кожного. Вона поволи здійснюється, але її, явно, замало.

2. Інтелектуальна реформа в сучасній Україні – це життєва необхідність. Окрім застарілих збанкрутілих смислів, цінностей, мислення сучасних українців дуже страждає на репресивність, технократизм, теж в значній мірі успадковані від попередньої епохи, яка при всіх її благих намірах ошчасливити людину, так і не зробила її реальною цінністю, а навпаки посилала її постійно «на fronti» боротьби за світле майбутнє.

Мислення сучасних українців, і представників влади, і пересічних громадян фрагментарне, бо не здатне сприймати дійсність як цілісність, передбачати наслідки людських вчинків, бачити реальність плюралістично, узгоджувати протилежності, шукати компроміси тощо. Це теж дуже заважає бачити себе в Європі, мислити по-європейськи.

Ще одним значним недоліком мислення сучасних українців є його редуцціонізм як здатність зводити все осмислення до економізму. Вийшовши із суспільства, вихованого на економічному детермінізмі Маркса, українці так і зуміли позбутися мислення марксистськими економічними категоріями. В суспільстві донині домінує сприйняття реальності крізь призму бачення матеріального виробництва як базису і сприйняття права, моралі, культури, як чинників, що нічого не вирішують, а є додатком до базису тощо.

Сучасна українська освіта, і шкільна, і вища мають працювати над формуванням в українців інтегрального цілісного мислення, яке є гуманістичним, не лише стосовно людини, а й усієї живої дійсності, яке вміє узгоджувати протилежності, конструювати відповідальні рішення, стверджувати і захищати загальнолюдське тощо. Таке мислення буде добрим засобом прилучення українців до європейськості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. Київ: Абрис, 1995. 336 с.
2. Шалашенко Г.І Конститутивна функція людського самозаперечення. *Колізії антропологічного розмислу*. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2002. 152 с.
3. Пролєєв С.В. Криза ідентичностей в глобальному світі та ідея Європи. *Діалог і порозуміння для європейської та світової спільнот* (Із залученням творчого досвіду Львівсько-Варшавської школи). [Колективна монографія] За заг. ред. проф. А.Карася. - Львів, 2017. - 216 с. С.4.

ПРОБЛЕМА ПІДСТАВ ЗВЕДЕННЯ Ф.ШЕЛЛІНГОМ „ФІЛОСОФІЇ МИСТЕЦТВА” ДО ВСЕЗАГАЛЬНОГО ОРГАНОНУ ФІЛОСОФІЇ

Один з основних творів, складаючих філософську систему Ф.Шеллінга побачив світ у 1800 році за назвою „Система трансцендентального ідеалізму”. В структурі змісту праці Ф.Шеллінг виокремлює в якості трьох основних її частин: „системи теоретичної філософії”, „систему практичної філософії” і „філософію мистецтва”. Повна назва останньої „Дедукція всезагального органону філософії, чи Основні положення філософії мистецтва згідно принципів трансцендентального ідеалізму”. Як це видно, філософія мистецтва „завершує собою послідовність попередніх частин „Системи трансцендентального ідеалізму”. Так воно і є. Але чому саме „філософія мистецтва” є завершувальною в процесі викладу змісту трансцендентальної філософії, а не сама філософія в її теоретичній і практичній формах?

В самій назві третьої частини, крім поняття „філософія мистецтва” містяться ще й поняття „всезагальний” і „органон” (поняття „органон” в перекладі з грецької має означення інструменту, знаряддя, методу). Стосовно всезагальності „Система теоретичної філософії” і „система практичної філософії” складають собою протилежність. Перша система подає виклад пізнавальної діяльності *Я* (суб’єкта), яка водночас інтерпретується Ф.Шеллінгом як безсвідоме конструювання (роблення) об’єкту цієї діяльності. Суб’єкт пізнає те, що творить сам, але творить при цьому безсвідомо, поза своєю волею і свідомістю, тобто за необхідністю, примусово. При цьому ж наші уяви (знання) повинні в пізнанні відповідати їм, узгоджуватися з цими об’єктами, існуючими вже об’єктивно, тобто незалежно від волі і свідомості *Я* (суб’єкта). Друга система, навпаки, виходить з того, що *Я* (суб’єкт) свідомо, керуючись принципом свободи покладає певні ідеї (проекти, уявлення) ще не реально даних, а майбутніх предметів. В цьому – односторонність зазначених систем. Проблема тут полягає в суперечності. Адже, як може бути, щоб теоретична філософія виходила з факту відповідності (узгоджуваності) наших уяв незалежним від суб’єкта предметам (безсвідомо утворених нами)? І водночас, же, як може бути, щоб практична філософія, навпаки, виходила з факту відповідності (узгоджуваності) незалежних від суб’єкта предметів нашим уявленням? Одне виключає друге з позиції формальної логіки. На думку Ф.Шеллінга „Неважко зрозуміти, що ця проблема не може бути вирішена ні теоретичною, ні практичною філософією, а тільки філософією більш високою, яка слугувала б поєднуючою ланкою між ними і, не будучи ні чисто теоретичною, ні чисто практичною, була б *тією другою* водночас” [2, С. 239-240]. Такою і є „Філософія мистецтва”. В цьому синтезуюча, об’єднуюча, а отже, тому всезагальна природа „філософії мистецтва”. Предметно це постає таким чином, що

митець (художник) продукуючи цілком свідомим чином, свobodно витвір (продукт) мистецтва (наприклад, скульптуру, художню картину) водночас, повз своєї свідомості і волі (безсвідомо) від себе вносить такий зміст, про який він свідомо не знав і не бажав. В цьому плані „...Шеллінг, – підкреслює П.Гайденко, – бачить в мистецтві ту сферу, де долається протилежність теоретичного і моральнісно-практичного; естетичне начало постає як „рівновага”, повна гармонія свідомої і безсвідомої діяльності, збіг природи і свободи, тотожність чуттєвого і моральнісного начал. В художній діяльності і в творі мистецтва досягається „нескінченність” – ідеал, недосяжний ні в теоретичному пізнанні, ні в моральнісній дії. Художник, за Шеллінгом, це геній, тобто „інтелігенція” діюча як природа; в ньому вирішується суперечність, нездоланна ніяким іншим шляхом. Відповідно філософія мистецтва являється у Ф.Шеллінга „органом” (тобто знаряддям) філософії і її завершенням” [1, с. 747]. Яким же чином виявляється, за Ф.Шеллінгом, нескінченність, втілена в творі мистецтва? Сам він відповідає на це питання так: „У творі мистецтва відображається тотожність свідомої і безсвідомої діяльності. Проте їх протилежність нескінченна і знімається вона без якої-небудь участі свободи. Основна особливість твору мистецтва, отже, – безсвідомо нескінченність синтезу природи і свободи. Художник немов би інстинктивно привносить в свій твір окрім того, що виражено ним з явним наміром, деяку нескінченність, повністю розкрити яку не спроможний жоден кінечний розсудок... Так обстоїть справа з кожним істинним твором мистецтва; кожний як начебто містить нескінченне число задумів, допускаючи тим самим нескінченне число тлумачень, і при цьому ніколи не можна встановити, чи заключена ця нескінченність в самому художнику чи тільки в творі мистецтва як такому” [1, с. 478]. Тепер стосовно „філософії мистецтва” як органону філософії, але вже в плані форми споглядання. Адже для трансцендентальної філософії і „філософії мистецтва” властиві різні форми споглядання. Ця відмінність, за Ф.Шеллінгом, простежується наступним чином. Трансцендентальна філософія виходить зі суб’єктивного в якості первинного і абсолютного і виводить, приєднує до нього об’єктивне. Бо ж першопочатково, за Ф.Шеллінгом, має місце абсолютна тотожність об’єктивного і суб’єктивного, реального й ідеального, безсвідомого і свідомого. А оскільки трансцендентальна філософія виходить лише з суб’єктивного як принципу то й її завдання полягає в тім, щоб приєднати до суб’єктивного об’єктивне, а можна й сказати, вивести з суб’єктивного об’єктивне, саме для того щоб досягти пошукової їх єдності. Вирішити це завдання можливо, на думку Ф.Шеллінга, тільки за допомогою особливого типу трансцендентального філософування – інтелектуального споглядання. В праці „Система трансцендентального ідеалізму” Ф.Шеллінг торкається різних форм споглядання: чуттєвого, продуктивного і естетичного. Розглянемо інтелектуальне як основне в сфері філософії (трансцендентальній). До речі, стосовно його особливості, Ф.Шеллінг пише так: „Інтелектуальне споглядання є дещо таке, що можна вимагати або до чого можна спонукати; тим же, хто цієї здатності позбавлений, в крайній мірі варто би її мати” [2, с. 264]. В чому ж його природа? Інтелектуальне споглядання це самооб’єктивація суб’єктивного, це здатність, яка дозволяє поставити

суб'єктаоб'єктом самого себе, це коли суб'єкт є водночас і суб'єктом і об'єктом самого себе. Інтелектуальне споглядання є не споглядання речей (для цього є чуттєве споглядання), а самоспоглядання, в результаті якого *Я* вперше виникає. В Ф.Шеллінга інтелектуальне споглядання це така здатність, завдяки якій у філософіїсхоплюється двоїстість, суперечність, тотожність протилежностей в сфері духу (суб'єкт є і суб'єкт і об'єкт самого себе). Але такий синтез, поєднання суб'єкта і об'єкта, приєднання до суб'єктивногооб'єктивного має місце лише в сфері і в межах самого суб'єкта, в межах суб'єктивного. Адже завдяки інтелектуальному спогляданню філософуючийсуб'єкт не „дотягує” до схоплення об'єктивного як такого, тобто природи. А тому по суті виведення з суб'єктивногооб'єктивного, приєднання до суб'єктивногооб'єктивного не має місця. Та й саме інтелектуальне споглядання залишається суб'єктивним. Тому інтелектуальне споглядання є суб'єктивним. Тобто, в рамках суб'єктивного є і суб'єктивне і об'єктивне, а отже двоїстість.

Яким же чином, насправді, приєднується об'єктивне до суб'єктивного? Це можливо тоді, коли об'єктивне є сама об'єктивна реальність (природа), і коли досягається дійсна суперечність, а не просто двоїстість. Здатністю, яка забезпечує тотожність об'єктивного і суб'єктивного є не інтелектуальне споглядання (як суб'єктивне), а естетичне споглядання (уява). Останнє є інтелектуальне споглядання, але вже таке що стало естетичним (уявою). Саме шляхом естетичного споглядання відбувається осягнення тотожності суб'єктивного і об'єктивного як істинної суперечності. „Якщо естетичне споглядання, – робить висновок Ф.Шеллінг, – є лише об'єктивоване трансцендентальне, то само собою зрозуміло, мистецтво є єдино істинний і вічний органон, а також документ філософії, який безперестанно все знову підтверджує те, чого філософія не може дати у зовнішньому виразі, а саме наявність безсвідомого в його діянні і продукуванні і його першопочаткову тотожність зі свідомим”[2, с. 484]. Тому логіка розмірковувань Ф.Шеллінга веде до наступного висновку: саме та першопочаткова основа гармонії між суб'єктивним і об'єктивним, яка в своїй першопочатковій тотожності могла бути дана лише завдяки інтелектуальному спогляданню, повністю виводиться в творі мистецтва з суб'єктивного і стає цілком об'єктивною. Тому мистецтво є загальнозначущим, чого не скажеш про філософію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдено П. Шеллинг Ф.В.И. – М.: „Советская энциклопедия”, 1989 – С. 747-748.
2. Шеллинг Ф.В.И. Система трансцендентального идеализма // Соч. В 2 т., Т.1 – М.: Мысль, 1987 – С. 227–489.

КЛОПОТИ З ІДЕНТИЧНІСТЮ

Міркуючи щодо “клопотів” з ідентичністю у контексті неklasичних інтепретацій найперше необхідно проаналізувати дослідження Б. Андерсона “Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму”, З. Баумана “Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності”, А. Блума “Звууження американської свідомості”, ідентичною з назвою тез знаковою працею В. Декомба “Клопоти з ідентичністю”, М. Гайдегера “Захищаючи ідентичність”, Гантінгтона С. “Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку”, Ч. Тейлора “Етика автентичності”, Ф. Фукуями “Проти політики ідентичності” та інших.

Зокрема слушно ознайомитися з матеріалами міжнародної конференції “Людина та її ідентичність в добу глобалізму”, яка відбулася у ЛНУ імені Івана Франка (2010), матеріалами круглого столу “Філософської думки” “Просвітництво: історія, культура, ідентичність”(2017).

Ідентичність, згідно класичного її розуміння, є результатом трансформування суб'єкта у субстанцію, “опанування” своєї субстанції. Набуття ідентичності передбачає те, що суб'єкт став “сам собі рівним”.

Г. В. Ф. Гегель у передмові до “Феноменології духу”, розмірковуючи щодо сутності ідентичності, указує, що мова іде про абстрактну всезагальність, що має значення громадськості, універсальної спільноти, яка підтримується й захищається, щоб стати Абсолютом [1]. Відтак ідентичність у контексті класичних підходів передбачає відповідь на запитання, “хто ми”. Не буде перебільшенням стверджувати, що українські громадяни донині не дали відповідь на питання “хто ми”. З одного боку більшість громадян України прагне євроінтеграції, опираючись на модерні цінності, толерантності, свобод, справедливості, з іншого боку, значна частина українських громадян донині оперта на систему радянських цінностей, головними з яких є безпека та стабільність.

Ф. Фукуяма у статті “Проти політики ідентичності” [3] звертає увагу на те, що у сучасному світі стали “видимими” великі групи, раніше, “невидимих” людей. Такими “невидимими” групами людей є іммігранти, жінки, діти, неповносправні люди та люди похилого віку, представники квір-спільнот та інші. Так, слово “квір” є синонімом представника ЛГБТ-спільнот, або цим словом ідентифікують людей, які прагнуть вийти поза межі бінарних схем “чоловік – жінка”.

Так, сьогодні у США, зустрічаючись з Іншим, прийнято звертатися з проханням назвати свій займенник “вона”, “він”, “воно”, “вони”.

Глобальний віртуальний простір сприяє творенню різноманітних поліідентичностей, заплутаних й складних гетерогенних серій ідентичностей, провокуючи тим самим відмову від традиційно витлумаченої самототожності.

Ми погодимося з твердженням Дж. Лали, висловлену ним у праці *“Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід”*, що дискурс ідентичності завдяки творенню складних, заплутаних серій ідентичностей-сміслів втрачає свою всезагальну затребуваність. Відтак формується специфічна культурна ідентичності, оскільки у глобалізованому світі культура “дрейфує між локальними і глобальними, між колективними і індивідуальними, безпосередніми та медіа-опосередкованими формами досвіду” [2, с. 17].

Водночас підтримуємо думку Ф. Фукуяма, яку він виголошує у статті *“Проти політики ідентичності”*, що необхідно повернутися до більш універсального міркування щодо ідентичності, інакше конфлікт ідентичностей загрожує глобальною кризою [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу [Текст] / Георг Вільгельм Фридрих Гегель. – СПб : Наука, 1999. – С. 41–444.
2. Лалл Дж. Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід [Текст] / Джеймс Лалл ; [пер. з англ. О. Гриценко та ін.] – К. : К.І.С., 2002. – 264 с.
3. Фукуяма Ф. Проти політики ідентичності / Френсіс Фукуяма // Режим доступу – <http://sg-sofia.com.ua/protiv-politiki-identichnosti-fukuyama?fbclid=IwAR1yeXPK5zdifdx309Ei5CmjmK0K54MhlUb1LKXNy7pw4BuSn5pWHipC3xg>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ: МРІЇ І ВИКЛИКИ

Оцифруванню чи не всіх царин нашого життя надається розвинутими країнами світі надзвичайного значення. Це захоплення в певному сенсі є подібним до піднесення науки в людському розумі у добу Просвітництва. Сьогодні, з огляду на значну поширюваність цього явища у західному, і не лише, світі там існують стосовно нього постійно поновлювані експертні оцінки. Переважаючи з них на сьогодні полягає у констатації певності того, що до 2030-го року “цифрова революція завдасть шкоди демократії”. Причини – швидкість і масштаби “спотворення реальності”, занепад “журналістики” і вплив “наглядного капіталізму” [1]. Лише третина експертів певні, що демократія зміцніє. Це, загалом, тривожний сигнал від експертів країн, де демократія, видається, нічого не мало би загрожувати. Україна у цьому відношенні має в разі загрозливішу поставу, оскільки стійкого розвитку і відповідної традиції демократія у нашій країні не має. Через те контекст український розгляду цього питання не може не бути актуальним.

Термін “діджиталізація», має англ. походження і позначає оцифрування, оцифрування як “переведення інформації у цифрову форму”, у технологічному відношенні є цифровою трансмісією (трансформацією) даних, “закодованих у дискретні сигнальні імпульси” [2]; кожен з нас стикнувся з цим явищем, як-напр., у факті переведення інформації з аналогового (телебачення) у цифровий формат. Визнається поширеним у бізнесі і таким, що активно проникає у царину державного управління. Значна частина дослідників вважають вживання цього слова якнайбільше хайпом (лементом), інтенсивною рекламою, розкручуванням, піаром, галасом [3], а насправді це “цифрова трансформація” (М. Прохоров) [4]. Стверджується, що на сьогодні вона стосується зміни “підходу бізнесу, бізнеспроцесів і взаємовідносин людей між собою” [Він же] і якнайбільше втілена у роботі таких компаній як Uber, Airbnb, Facebook. Давид Браун (Давид Георгійович Арахамія), засновник та керівник Templatemonster вважає, що 10 років тому діджиталізація була трендом, а сьогодні це вже є реальність від якої ми відстаємо на 8-10 років [5].

Цікавими і помітними: такими, що захопили в практичній площині найактивнішу частину українського населення, є дослідження і впровадження процесів діджиталізації у корпоративному праві. Одна із провідних фахівців у цьому процесі Олена Кібенко, суддя Великої Палати Верховного Суду в Україні стверджує, що на сьогодні врегульований корпоративним законодавством перехід від процесів у паперовій формі, під час яких “присутність особи заявника перед компетентним органом є обов’язковою, до прямих он-лайн процедур, які не потребують безпосередньої участі посередника чи компетентного органу (end-to-end directonlineprocedure)” через веб-мережу.

Діджиталізація замінює старі засоби електронної комунікації такі як телефон, факс, телеграф на сучасні і означає “зміну не тільки в тому, **як** ми комунікуємо, але й **що** ми комунікуємо” [6].

Діджиталізація у корпоративному праві сьогодні виявляє себе якнайбільше в процесі реєстрації компанії і стосується насамперед: “ідентифікації (верифікація) засновників; перевірки найменування компанії; складення, підписання та засвідчення документів, необхідних для реєстрації компанії; реєстрації компанії (отримання реєстраційного номеру); оприлюднення відомостей про реєстрацію. Всі ці операції мають бути доступними он-лайн та безперервно”. Для забезпечення дії діджиталізації корпоративного права в Україні “вже прийнято і діє необхідне **базове законодавство**” (О.Кібенко), а це від 2014-го року по 2017-й рік – 8 базових законів¹ та Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затверджена розпорядженням КМУ від 20.09.2017 № 649-р. У підсумку, стверджує експерт, на сьогодні маємо в Україні створений он-лайн реєстр юридичних осіб, “передбачена можливість здійснювати он-лайн майже всі реєстраційні дії через спеціальний портал”, “допускається **застосування цифрових технологій у комунікаціях всередині товариств**, наприклад, можна використовувати електронну пошту для листування між товариством та учасниками”, “**можна здійснювати майже всі платежі он-лайн**, передбачені корпоративним законодавством та законодавством про державну реєстрацію”, визнаються “**електронні докази в цивільному, господарському, адміністративному та кримінальному процесі**” [Там само].

В ООН доступ до інтернету сьогодні визнаний невід’ємним цифровим правом людини. У нашій свідомості воно ще має набути належної “інсталяції” з усвідомленням необхідності набуття належної культури в його користуванні [7].

Цікавим є український контекст провадження цього явища сьогодні, адже демократичні і владні інституції в Україні є не розвинутими і виникає потреба осмислення пов’язаних з цим небезпек. Коли мова йде про економіку, впровадження діджиталізації заперечень не виникає. Але не в економіці лише справа.

Коли стикаєшся із захопливими дифірамами діджиталізації майже інстинктивно починає переслідувати відчуття дежавю. Щось вже дуже знайоме виринає з пам’яті, пов’язане з інтенціями європейського просвітництва, які, однак у 20-му столітті, у різний спосіб: через значне перебільшення оцінок результатів досягнень у тих чи інших сегментах наукових знань, проходять суворі випробування і перевірку на справжність.

---

¹ Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 30.09.2015;
Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017;
Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 02.11.2016;
Закон України «Про адміністративні послуги» від 11.06.2017;
Закон України «Про захист персональних даних» від 01.01.2017;
Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 01.05.2015
Закон України «Про інформацію» від 01.01.2017;
Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 19.04.2014;

Так було чи не завжди. А тут ще створення міністерства по діджиталізації, вже за нової української влади, свідчить про необхідність додаткових зусиль в осмисленні рацій цього явища, яке ігнорувати на сьогодні не наважиться ні одна притомна людина. Коли мовилося про інтенції, малося на увазі безмежна віра в можливості людського розуму як знаряддя розвитку наукових знань і суспільного поступу. Така нічим необмежена віра була піддана нищівній критиці в антиутопійній літературі, напр. у Євгенія Замятіна. В його праці "Ми" показано суспільство, що організовано на засадах такої раціональної і точної науки як математика. У громадян такого суспільства виявилася атрофованою чутливість до тоталітаризму і його гібридних проявів. Отже, з одного боку, ми говоримо про необхідність діджиталізації як доконаний факт, а з іншого розуміємо, що існує потреба окреслення міри застосування цього явища, щоби, як то іноді буває, не допустити його перетворення в знаряддя вороже людині, яке б зовсім непомітно для неї віднімало ж її свободу! Сучасне світове кіно теж не оминало в не оминає цієї теми, як-то: "Клон" та "Теорія великого вибуху". Його вчасна з'ява лікує вдумливих глядачів від надмірного ідеалізму і романтизму у надіях на краще майбутнє. У європейському середньовіччі функцію такого лікування здійснювали чи не монахи-домініканці, цей опертий на науку релігійний орден з місією здійснення, скажімо так – належної експертизи наукових відкриттів, а разом і готовності спільноти їх сприймати. Сьогодні така експертиза відсутня, а точніше: оперта виключно на релігійно-світоглядні цінності – вона не є єдиною і панівною. Виникає закономірне запитання: "Чи можна і чи потрібно наприклад оцифрувати духовні цінності і духовні почуття?". Відповідь видається риторичною. Великий друг України, польський філософ, логік і математик Анджей Гжегорчик, у своїй праці "Життя як виклик. Вступ до раціоналістичної філософії", яку він присвятив дослідженню "основ раціонального світогляду [8], "написану ним у першій половині 90-х і перекладеною у 1996 року українською групою ентузіастів, перелічуючи умови реалізацій вартощів у сучасному житті зауважував властиве значній частині молодого покоління полегшені уявлення про труднощі сучасного життя. І чи не є причетним до їхньої з'яви процес діджиталізації? І ці полегшені уявлення, виявляється, є можливими при шалених на сьогодні темпах примноження знань, що мало би викликати зворотні реакції! Виникає питання про те, а чому вони не мають бути полегшеними? Чому сучасний світ стає щоразу вразливішим до подібних викликів? Видається, що натуральне господарство чи не єдина панацея від них усих. Але це теж не вихід сьогодні. У який спосіб накопичити запас міцності має сьогоднішня спільнота щоби перестати бути вразливою?

Отже, з одного боку, діджиталізація є об'єктивною необхідністю, а з іншого - чинником, який здатен значно звужувати межі свободи при всій нашій позірній впевненості, що так не є чи просто бути не може! І з цим слід щось робити.

Д Ж Е Р Е Л А

1. <https://bykvu.com/ua/bukvy/jeksperty-schitajut-hto-cifrovaja-revoljucija-naneset-ushherb-demokratii/>
2. <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=діджиталізація+це>
3. <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BF+%D1%86%D0%B5>
4. www.nrcu.gov.ua/prog.html?id=559
5. <https://evobusiness/tag/forum-digital-2019>
6. <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava>
7. <https://detaly.co.il/hto-takoe-tsifrovye-prava-i-komu-prinadlezhit-vash-akkaunt-v-sotsseti/>
8. Професор АнджейГжегорчик – Режим доступу

ДАРУВАННЯ ДАРУ В ДЕКОНСТРУКЦІЇ ЖАКА ДЕРРІДИ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ЖАНА-ЛЮКА МАРІОНА

Відношення між буттям та даром вписується в історичний контекст філософських досліджень та поглиблює значення економічних відносин, глобального потепління, явища волонтерства, взаємності та асиметрії вдячності. Одночасно дієслово «дарувати» конститує по-іншому відмінювання сенсу дієслів «бути» та «мати», де надмір дару по-відношенню до буття визволяє пам'ять способу буття чи *Dasein* від «забуття дару буттям» [15, с. 131]. Метафізичний та етичний виміри сьогоdnішнього дослідження пропонують роздумати над хронологією передування чи секвенцією буття перед та після дару, які уможливають сенс фрази «дар перед буттям». Як інтерпретувати «дарування дару», коли дар у статусі екзистенціала, категорії, чесноти чи принципу буття стається завданням (*Auf-Gabe*) для феноменології дару [16, с. 13-18]? Чи можна дарувати(ся) буття(м) чи ніщо, які швидше не отримали, і, що можна (до)-дарувати, коли вже нічого не можна (по)-дарувати? Чи можливо дарувати не-(по)-дароване ніщо? У чому криється вартість подарованого подарунку з вигоди, з обов'язку або з примусу, коли борг «вдячності неминуче зводить ідіосинкразію надлишку до банальності обміну» [15, с. 146]? Псевдо-Діонісій Ареопагіт у своєму творі «Божественні імена» вважав першенство добра перед буттям, тому що «першим даром абсолютно трансцендентного добра являється дар буття, і, дане добро прославляється тими, хто першими та в основному мають частку у бутті».

Теорія дару в Марселя Мосса

Класична теорія дару у дослідженнях Марселя Мосса базується на антропологічному аспекті *потлачу* (*potlach*), яка описувала соціальні практики та етнографічні елементи серед тубільних народів. Функція місцевих практик ставила за мету зрозуміти явище обміну, контракту в соціальних відносинах. У статті «Дар та обмін у словнику індо-європейських мов», Еміль Бенвеніст аналізує синтетичний, а не семантичний сенс дієслова «дарувати» в хеттській мові (*dô*) [3, с. 316], який у системі контр-дару (обміну) конотується з дієсловами брати, купляти, продавати, позичати, віддавати, повертати [14, с. 130-131]. Уже на початку свого твору про дар [13], Мосс пише про дар, як обов'язок взаємності контр-дару повертати дар. У соціальних відносинах дійсність дару мусить перейти через три фази, а саме: обов'язок дарувати, обов'язок приймати, обов'язок повертати назад. Дерріда у свій книзі «Дарувати час» зазначає, що моссево відношення між «зробленим подарунком» та «подарунком у відповідь» спирається на одній скандинавській поемі: «Краще не молити (просити) ніж жертвувати забагато (Богам)? Дарований подарунок завжди очікує подарунка у відповідь. Краще не приносити пожертви ніж занадто на них витратити» [1, с. 54].

Дерріда цитує фрагмент твору Мосса «Нарис про природу і функції жертвоприношення», яку він написав з Генрі Губертом у 1899 році. Автор вважає, що символ жертви є даром, який переображає божество та зобов'язує його до взаємного дару, тому що чистий дар, як такий, слід вважати нонсенсом.

За словами Дерріди, Мосс у творі «Есе про дар» описує «образ кола (*ma*) говорить про все, окрім дару; тут йдеться про економію, обмін, контракт (*do ut des*), занадто великі обіцянки, жертву, дар і дар у відповідь, про все, що у самій суті штовхає до дару і до анулювання дару» [1. с. 34].

Жак Дерріда: неможливість дару, як дар неможливості дарування

Структура дару відкриває ще-не даний-до-кінця дар як своєрідну даність дару у його само-ототожненні, адже його «абсолютна неможливість» стається початком його неможливості». Дана неможливість з'являється в дарі тоді, коли він уприсутнений у *колооберті* економічних обмінів та стається «зв'язком без зв'язку; без бажання, без хотіти-сказати, без значення, без наміру дарувати...який не може перетворитися в подарунок» [1. с. 37, 40]. Неможливість дару показує «руйнацію дару даром» [1. с. 41]. Дерріда підкреслює, що коли «дар, як дар, ототожнюється зі значенням дару, він анулюється як дар. Дар слід дисоціювати від присутності. Подія названа даром цілковито являється гетерогенною відносно теоретичної ідентифікації, феноменологічного ототожнення... Дар повністю відчужений від горизонту економіки, онтології, констатуючих тверджень та теоретичних визначень і суджень» [9. с. 54-78]. Таким чином, статус дару втрачає свою можливість у взаємо-обміні відносин. Автор твору «Дарувати час» виразно визнає, що «якщо є дар, *дане* дару (*me*, що дають, що є дане, дар як подарована річ або як акт дарування) не повинне повернутися до того, хто дає (не говоримо поки що про суб'єкт, дарувальника чи дарувальницю). Дар не повинен бути в обігу, не повинен обмінюватися, він у жодному разі не повинен вичерпатися в якості дару процесом обміну, рухом обігу кола як повернення до відправної точки. Якщо образ кола в економіці є центральним, то дар повинен залишатися *позаекономічним*. Не те, щоб він залишався осторонь кола, але він повинен *зберігати* щодо кола відношення сторонності, відношення безвідносно до звичайної сторонності. Можливо, саме в цьому значенні дар виявляється неможливим. Не неможливий, а неможливе. Втілення неможливого. Воно проголошує себе таким, дозволяє думати про себе як про неможливе» [1. с. 14-15]. Безумовність дару позбавляє дарувальника та отримувача дару, та, зрештою сам дар від притаманної людині взаємності. Деструкція дару відбувається тоді, коли «інший його отримує і навіть якщо він відмовляється від дару, який він сприйняв або визнав як дар», тому що надавши «дару значення, він втрачає його. Дар перестає існувати» [1. с. 23]. Взаємність виключає можливість дару поза горизонт можливості його у-теперішнення. Видається, що присутність дару у часі конститує категорію присутнього дарування, однак присутність дару *унеприсутнє* теперішність дару («Il ne peut être don comme don qu'en n'étant pas présent comme don... S'il se présente, il ne se présente plus» [12. с. 114]). Таким чином, реальність дару в теперішньому часі та будь-яка присутність цілої низки спогадів про дар у часовості пам'яті унеможлиблює можливість дару [1. с. 25-28].

Роздуми про дар Дерріда продовжив у пізнішому творі «Дар смерті», в якому філософ деконструє мотив к'єркегорівського мотиву Авраама та Ісаака. Творець деконструкції пише: «[Божа] заповідь у вигляді молитви від Бога вимагає прояву любові благанням: скажи мені, що мене любиш; визнай, що спрямуєш стопи до мене, як єдиного, як іншо-єдиного понад усім та усе, над будь-чим усім іншим, безумовно, і на знак вірності, подаруй дар смерті, вбий свого єдиного сина та подаруй смерть, про яку прошу, щоб зміг би я подарувати її тобі попередньо отримавши її від тебе» [7, с. 72]. Дар смерті, який Авраам дарує одночасно Богові та своєму синові Ісааку, визволяє Авраама з батьківського нарцисизму та засвідчує його «абсолютну довіру» Богові завдяки дару смерті [17, с. 773]. Жак Дерріда зазначає, що створена на образ Бога людина знівечила даний образ та, як боржник дару сотворіння, злагоджує свій контр-дар на прикладі жертви Ісаака у формі принципу відповідальності. З огляду на зміст твору «Страх та трепет», який пригадує неминучість страждання, К'єркегор влучно переконає читача, що присутність боргу породжує страх та трепет перед обличчям зобов'язання принесення смерті «нарцистичному коханцю» Старого Завіту [17, с. 774]. Утім, якщо неможливість дару спрямовується на теоретичних засадах у щоденне життя, крім неможливості дару конститується статус пасивності дарування дару у феноменологічному методі та релігійній практиці людського буття. Парадокс дару, як неможливості та пасивності, розглядається у філософії Жана-Люка Маріона не в категоріях браку чи відсутності, але як досвіду збагачення [8, с. 83; 16, с. 110-160].

Наскільки да(ру)ється, настільки з'являється: Жан-Люк Маріон

Присутність дару у феноменологічно-герменевтичних пошуках Жака-Люка Маріона являється новим корелятом даного (*datum*), який будучи актом дарування, тематизує відношення між з'явленням (*Erscheinen*) та тим що з'являється (*Erscheinende*) [4, с. 120]. Слід зазначити, що Маріон у книзі «Будучи даним. Есе про феноменологію дарування» розширяє гуссерлівську термінологію з 31 параграфу «Логічних досліджень», а саме про явища (*Erscheinung*) та їхні прояви (*es gibt, Gebung, Gegebenheit, il y a, donation, there is*) [12]. Відношення між даністю та свідомістю відкриває сутність явищ між злукою даного та дарованого. Маріон підкреслює необхідну незалежність явищ проявлятися як явища, оскільки надмір прояву явищ домінує над з'явленням та можливістю неможливого «з'являння» [8, с. 86]. Найпереконаніший вираз такого розуміння явищ Маріон віднаходить у їхній неметафізичній логіці «потрійного епохе» дарувальник(*donateur*)-отримувач(*donataire*)-дар(*don*) [4, с. 128], що, вкінці визволяє їх із причинно-наслідкової взаємозалежності. Дане явище безпосередньо являється «похідним від дарування. Дарування відкривається немов складка даного: дарований дар наскільки дарується, настільки стається своєю власною подією. Дарованість даруючись артикулює дарований дар (без початку, без генеалогії, без залежності, тощо) у процесі свого приходу» [12, с. 96; 14, с. 121]. У такий спосіб Маріон розв'язує дар із метафізики буття та зв'язує його з покликом «нео-без-суб'єктивного» свідка дару (*adonné*) у вирі горизонту любові та Об'явлення. Маріон створює «без-інтенційну структуру дару (дар без об'єкту, дарованість, приймання та рішення зважитися на дару), одночасно поставивши у дужки дарувальника дару (успадку-

вання, несвідомість, борг, вдячність) та отримувача дару (анонімність, ворожість, невдячність, незнаність) [9-11; 12, с. 102-168]. Апорії даного проекту неминуче уможливають надмір себе-дарування, як свого-роду парадоксу себе-об'явлення у горизонті пост-метафізичної традиції. Пасивність ролі обдарованого (*adonné*), як контр-обличчя картезіанського *ego*, кантівського «себе», гуссерлівського «трансцендентального суб'єкту», гайдегерівського *Dasein* [2, с. 25], у пізніших текстах Маріона стане феноменалізацією епохе та процесом теоретичної еротизації відношення «*коханець(amant)*-*кохана(aimée)*-*кохання(amour)*», де слід шукати ре-конституювання статусу бажання, здивування у феноменології любові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерріда Ж. Дарувати час / Ж. Дерріда; [пер. М. Ющенко]. – Львів: Літопис, 2008. – 208 С.
2. Alvis J.W. Marion and Derrida on The Gift and Desire: Debating the Generosity of Things / J.W. Alvis. – Heidelberg-New York-Dordrecht-London: Springer, 2016. – 269 P.
3. Benveniste E. Don et échange dans le vocabulaire indo-européen / E. Benveniste / Problèmes de linguistique générale. – Paris: Gallimard, 1966. – P. 315-326.
4. Caldarone R. Caecus Amor. Jean-Luc Marion e la dismisura del fenomeno / R. Caldarone. – Pisa: Edizioni ETS, 2007. – 258 P.
5. Dalferth I. U. Umsonst. Vom Schenken, Gebet und Bekommen / I. U. Dalferth // Studia Theologica. – 2005. – № 59. – P. 83-103.
6. Derrida J. Given Time 1: Counterfeit Money / J. Derrida; [tr. P. Kamuf]. – Chicago: Chicago University Press, 1991. – 172 P.
7. Derrida J. The Gift of the Death / J. Derrida. – Chicago: Chicago University Press, 1995. – 115 P.
8. Flatscher M. Derridas 'coup de don' und Heideggers 'Es gibt'. Bemerkungen zur Un-Möglichkeit der Gabe / M. Flatscher // Kreuzungen zur Jacques Derridas Geistergespräche zwischen Philosophie und Theologie; [hrsg. von P. Zeillinger - M. Flatscher]. – Vienna: Turria + Kant, 2004. – S. 35-53.
9. Jacques Derrida and Jean-Luc Marion, «On the Gift: A Discussion between Jacques Derrida and Jean-Luc Marion» / *God, the Gift, and Postmodernism*; [ed. J. D. Caputo – M. Scanlon; moderated R. Kearney]. – Bloomington: Indiana University Press, 1999. – P. 54-78.
10. Marion J.-L. La raison du don / Jean-Luc Marion // Philosophie. – 2003. – № 78. – P. 3-32.
11. Marion J.-L. The Reason of the Gift / J.-L. Marion // Transcendence in Philosophy and Religion; [ed. by J. E. Faulconer]; [tr. R. Hancock, J. Hancock, N. Hancock]. – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2003. – P. 106-119.
12. Marion J.-L. Étant donné. Essai d'une phénoménologie de la donation / J.-L. Marion. – Paris: Quadrige-PUF, 2005. – 452 P.
13. Mauss M. The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies / M. Mauss; [tr. W. D. Halls]. – London and New York: Routledge, 2002. – 199 P.
14. Pommier G. Existe-t-il un don «gratuit»? Un point de vue psychanalytique sur l'apport de Marcel Mauss » / G. Pommier // Revue du MAUSS. – 2008/2. – № 32. – P. 125-136.
15. Webb S. H. The Gifting God. A Trinitarian Ethics of Excess / S. H. Webb. – New York and Oxford: Oxford University Press, 1996. – 192 P.
16. Wolf K. Philosophie der Gabe: Meditationen über die Liebe in der französischen Gegenwartsphilosophie / K. Wolf. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2006. – 196 S.
17. Wynne V.W. Abraham's Gift: A Psychoanalytic Christology / V.W. Wynne // Journal of the American Academy of Religion. – 2005/3. – № 73. – P. 759-780.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Техногенний тип розвитку сучасного суспільства призвів до глобальної екологічної кризи. Причини такої кризи треба шукати в проблемах и протиріччях організації соціально-економічного життя найбільш розвинених країн Заходу. Внесок країн, що розвиваються теж не слід недооцінювати. З 70-х років ХХ ст. в світі спостерігається становлення нової екологічної парадигми взаємодії суспільства і природи. Разом з тим важко сказати, що стара споживацько-утилітарна парадигма взаємодії суспільства і природи пішла в історію.

Основна шкода природі виникає в результаті економічної діяльності розвинених країн, а наслідки таких дій сильніше всього відчують всі інші. Важко не помітити, що у відповідь на таку егоїстичну політику, країни що розвиваються, в першу чергу Китай та Індія, здійснюють свою екологічно небезпечну економічну діяльність. В результаті світова екологічна криза тільки загострюється. В світі продовжується боротьба двох парадигм: старої – споживацько-утилітарної, яка залишається в користуванні країн, що розвиваються та екологічної, яка нібито мала б бути пануючою в розвинених країнах.

Існує думка, що концепції радикального перетворення західних економік для вирішення екологічних проблем, пов'язаних з ідеями «екосоціалізму» залишилися в минулому, не кажучи про ідеї «екоанархізму» чи ще більш радикальні міри. Якщо мати на увазі різноманітні теорії «демократичного соціалізму», які пропонувалося доповнити екологічним змістом, то можливо це і так. Але якщо говорити не про альтернативу сучасному капіталізму, а про його системну трансформацію з переходом в абсолютно іншу якість, як це демонструють країни Скандинавії, то актуальність цих ідей залишається реальною.

Сучасні філософи намагаються підвести теоретичну базу під програму відмови від кардинального руйнування західної економічної системи і збереження її основних засад, які в своїй первісній формі і привели до появи, а потім і загострення світової екологічної кризи. Саме нічим не регульований і той, що хаотично розвивається капіталізм в країнах наздогоняючого розвитку сьогодні в світі є одним з найважливіших факторів екологічного ризику в світі. Китай та Індія відмовляються від виконання необхідних екологічних дій в своїх країнах. Країни ж Заходу демонструють у більшості випадків відповідальну екологічну поведінку і здатність поступитися своїми економічними інтересами.

Так звана “глибинна” екофілософія визнає цінність всього живого і людини зокрема. Саме це є першою ознакою екологічної парадигми. Але чи є у сучасної людини достатньо засобів, щоб змусити економіку базуватися на цьому принципі? Залишається

відкритим питання, якими методами, крім емоційних виступів і демонстрацій, може сучасний екологічний рух вплинути на тих, хто приймає важливі для екології політичні і економічні рішення?

В свій час У.Бек висунув концепцію суспільства ризику, в якій стверджував, що для розвинутих країн існування в ситуації постійного ризику є в значній мірі неусувним. Така позиція, на нашу думку, є абсолютизацією сучасного етапу існування і демонстрацією недовіри до адаптуючої поведінки сучасної людини. [1]

Україна в своєму наздогоняючому розвитку має швидко здобувати корисний досвід інших країн та уникати руйнівних для економіки помилок, які могли перешкодити їй увійти в коло розвинених та успішних країн світу.

Для того треба не тільки прийняти «Стратегію сталого розвитку України», але і зробити все для виконання її основних положень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; – М. : Прогресс-Традиция, 2000.– 384 с.

ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

Поведінка та вибір сучасної людини у сфері соціального життя в значній мірі визначається впливом на неї нової сфери реальності – «комунікативно-когнітивної», яка вийшла на порядок денний у зв'язку із розповсюдженням інформаційних технологій. Одним із наслідків її появи стало те, що за останні кілька років слово «постправа» тісно увійшло у наш словник, філософський у тому числі. Серед причин цього можна назвати як розширення «інфосфери», недобросовісне використання її з боку окремих держав та груп інтересів, а, як вихід, пропонується прийняття законів про регулювання медіасфери, навчання широких верств критичному мисленню та медіаграмотності. Та хотілось би з філософської точки зору поглянути, що стало передумовою можливості такої широкомаштабної маніпуляції думкою людей на рівні самої людської природи, або, вужче, процесів людського мислення. Чи змінився сам спосіб людського думання у зв'язку із переходом людства «із галактики Гуттенберга до галактики Цукерберга»?

Для цього зробимо короткий екскурс в історію раціональності. Починаючи від епохи Просвітництва, в основі віри у цивілізаційний та культурний поступ лежить віра у людський розум та його можливості. В епоху Нового часу закладалося уявлення про суб'єкт пізнання, в основі якого лежить абстракція «рефлексивної моделі свідомості». Головною рисою цієї моделі є те, що зміст свідомості прозорий для неї в акті рефлексії, тому воля раціонального суб'єкта обумовлена виключно розумом і встановленими розумом цілями, і є незалежною від соціальних, культурних та історичних умов його буття. Здатність бути суб'єктом пізнання й суб'єктом раціонально обґрунтованої дії стала також базовою засадою раціоналістичної етики і теорії пізнання. Критика класичної моделі суб'єкта розпочалася із відкриття безсвідомих детермінацій свідомості соціальним, психічними, мовними та тілесними аспектами буття людини, здійсненими у філософії таких мислителів, як Ф. Ніцше, К. Маркс та З. Фройд. Продовжилася вона у філософській герменевтиці, ще В. Дильтай стверджував: «В жилах суб'єкта пізнання, якого конструюють Локк, Г'юм і Кант, тече не справжня кров, але розведений сік розуму як голої діяльності мислення [1, с. 274]».

Згодом Мартін Гайдегер відкрив часовий характер Турботи – головного екзистенціалу Dasein, а Г.-Г. Гадамер поняття «історична свідомість» замінив поняттям «дієво-історична свідомість», маючи на увазі, що свідомість є не чисто рефлексивною, а задіяною в історію, оскільки має до неї не відсторонено-теоретичний, а безпосередній життєвий інтерес. Постмодерні мислителі також вказували на безсвідомі аспекти в діяльності суб'єктата значення впливу на нього влади дискурсу, але не менш вагомий

вплив на розуміння когнітивної та соціальної діяльності людини справили дослідження процесів людського мислення, які активізувалися із середини ХХ століття, в межах когнітології (міждисциплінарного напрямку, що об'єднує теорію пізнання, когнітивну психологію, нейрофізіологію, когнітивну лінгвістику і теорію штучного інтелекту) та поведінкової психології, яка займається вивченням економічної поведінки людини в умовах невизначеності. Ці сучасні дисципліни, на відміну від більш ранніх теоретичних досліджень, багато уваги приділяють практичним питанням – керівництву процесами людського мислення для вдосконалення штучного інтелекту та кращого розвитку економічної сфери, але використовуються вони також і для, так званого, «наджингу» – підштовхування людей до бажаної поведінки.

Поведінкова економіка як наука в значній мірі виникла із протистояння із класичною економічною теорією, яка базувалась на припущенні про раціональну та егоїстичну поведінку економічних агентів, відповідно, одним із принципових нововведень поведінкової економіки є переконання у тому, що поведінка людини визначається не тільки раціональними чинниками, але, в основному, емоційними та психологічними спонуканими. У 2002 році Деніел Канеман отримав Нобелівську премію за розробки у галузі поведінкової економіки, які знайшли відображення у книзі «Мислення швидко і повільно». Д. Канеман називає наше мислення «... психологічною драмою з двома дійовими особами»: «Система 1» – це мислення швидко, спрацьовує автоматично і швидко, з мінімальною кількістю зусиль та без відчуття вольового контролю, та «Система 2», яка відповідає за повільне розсудкове мислення. Швидко мислення є асоціативним, імпульсивним, реагує першим, що пов'язано із специфікою еволюційного розвитку людини, оскільки спочатку у нас сформувалися ті ділянки мозку, які готові реагувати у разі небезпеки, натомість префронтальна кора, яка відповідає за нашу здатність до роздумів та рефлексії – відносно пізній еволюційний набуток. Висновок, до якого доходить Канеман в результаті своїх досліджень, є такий, що «... інтуїтивна Система 1 набагато впливовіша, ніж нам підказує досвід, і саме вона є таємним автором ваших рішень і суджень» [3, с. 17].

Окрім виділення двох систем мислення, Д. Канеман та Амос Тверські досліджували також когнітивні упередження, притаманні людському мисленню – їх є близько ста сорок п'яти, і вони також відіграють важливу роль у процесі формування людських переконань та прийняття рішень. Враховуючи наявність двох систем мислення, а також значної кількості когнітивних упереджень, ми мусимо визнати, що саме вони є і однією з основних причин ірраціональності у нашому соціальному житті. Друга причина, це те, що інформаційні технології культивують швидкість і неперемінливість, ще більше підсилюючи нашу вроджену схильність приймати рішення на основі швидкої системи мислення. Тому так важко протистояти інформаційним маніпуляціям – вони входять у резонанс із нашими вродженими схильностями, ще більше підсилюючи їх.

Де ж шукати шляхи протидії? Один із можливих шляхів пропонує Дмитро Кулеба у книзі «Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот», де він ділиться думками про те, як тримати інформаційну оборону та перемагати у

комунікативній війні. Цікаво, що він перейменовує вже звичний термін «інформаційна війна» на термін «війна за реальність» (інший український дослідник Георгій Почепцов уживає термін – «когнітивна війна»), оскільки із розвитком технологій кількість реальностей зростає у геометричній прогресії: це віртуальна реальність, доповнена реальність, «когнітивна реальність», до того ж кожна людина живе у «реальності» своєї інформаційної бульбашки. Відсутність однієї спільної для усіх реальності створює проблеми і позбавляє нас спільної для усіх точки опори або основи для порозуміння.

Дмитро Кулеба пропонує наступні засоби цієї боротьби: «1. Спіратися на реальність. 2. Критично мислити. 3. Керувати емоціями. 4. Відчувати спільноту. 5. Взаємодіяти з державою» [З с. 19]. Це не є швидкі засоби, вони вимагають задіяння значних інтелектуальних ресурсів окремих людей. Але навряд чи існують швидкі способи подолання проблеми маніпуляції людською думкою та поведінковою реакцією. Також є розробки на основі штучного інтелекту, які також вноситимуть свою лепту у боротьбу з дезінформацією та «постправдою». Але якщо говорити про необхідність змін на рівні людського мислення, то необхідно розвивати новий спосіб мислення – не тільки критичне, але цілісне – співвіднесене з реальністю, а також ціннісними і світоглядними аспектами людського життя. На важливості фундаментальної трансформації мислення, результатом якої має стати цілісний світогляд, було наголошено також у Ювілейній доповіді Римського клубу. «Нове Просвітництво», про яке було сказано у цій доповіді, може стати реальністю тільки завдяки включенню філософії та напрацьованих нею методів мислення у широке поле освіти та культури.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Дильтей В. Сущність філософії / Дильтей В.; [пер. с нем. под ред. М. Е. Цельтнер]. – М.: Интрада, 2001. – 160 с.
2. Канеман Д. Мислення швидке й повільне / Деніел Канеман : [пер. з англ. Максим Яковлев за виданням Daniel Kahneman / Thinking, fast and slow. (NY, Farrar, Straus and Giroux, 2011)]. : К.: Наш формат, 2017. – 480 с.
3. Кулеба Д. «Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правді спільнот» / Дмитро Кулеба : #книголав, 2019. – 384 с.

КОНТРОВЕРЗА УНІВЕРСАЛІЗМУ ТА ПАРТИКУЛЯРИЗМУ В РОЗУМІННІ ПРИРОДИ СПРАВЕДЛИВОСТІ

*«Чи однакові вчинки бувають то справедливими, то несправедливими?»
Платон «Держава»*

Постановка питання про природу справедливості варіює від теоретичних викликів розуміння її етично-правової природи до практично-утилітарних спроб врегулювати відносини, пов'язані з економічною нерівністю, бідністю, вибіркоким застосуванням прав людини, обмеженням трудової міграції, нерівним доступом до «основних благ», лібералізацією процесів набуття громадянства тощо.

Рефлексія щодо змісту справедливості стосується різноманітних супровідних світоглядних викликів:

- як збалансувати національні та глобальні перспективи здійснення справедливого буття: *«справедливість має бути тільки «для своїх», тобто субстанційно обмеженою, зокрема інтересами громадян національної держави, чи вона мусить бути чинною «для всіх» людей, а отже, й обґрунтованою формальними принципами розуму, які мають універсальну значущість?»* [1, с. 5].
- чи можлива нормативна значуща теорія справедливості взагалі, чи остання завжди є контекстуальна та, насамперед, зумовлена роллю судження в її оцінюванні?
- простір якого масштабу є контекстом здійснення справедливості в процесі змагання різних систем значущості та інтересів?

Практику здійснення ідеї справедливості слід розуміти як соціальний стан, в якому діяльність різноманітних інституцій підпорядковується певним моральним принципам. Узгодження між одними та іншими є значним викликом для сучасної практичної раціональної філософії. Система нормативності, яка регулюватиме цей зв'язок у глобальному масштабі, несе в собі потенційну небезпеку «наддержави» з абсолютною тиранією контролю, яку складно буде узгодити з автономією народів. У сучасному плюралістичному суспільстві існують різні етичні концепції доброго життя, між якими слід шукати нормативно-практичний консенсус. Тому ідея справедливості балансує на межі поміж тим, аби стати умовою раціонального компромісу між зацікавленими гравцями, які відстоюють свій інтерес, або, з іншого боку, бути зведеною до всеохопної етичної доктрини.

В історичній ретроспективі від античності до Нового часу справедливість була характеристикою вчинків людини, проявом її чеснотливої природи, а не основним інституційним підґрунтям держави. Втім, вже І. Кант, так само, як і Г. Гегель, розгля-

дають справедливість як правовий феномен, який має державно-законодавче походження. Сьогодні, здебільшого, вона зводиться до розподілу матеріальних ресурсів та організації інститутів власності. Відкритим залишається питання про те, в який спосіб і якою мірою держава має втручатись у розподіл **матеріальних ресурсів**? Адже сам по собі перерозподіл суспільних благ не вирішує проблеми дегуманізації та відчуження. Скоріше місія держави полягає в тому, щоб створювати нові можливості для своїх громадян, вільно обираючи які, привілейованими в підсумку могли б бути найдостойніші її мешканці. Такого ж підходу дотримується і М. Нуссбаум, яка вважає: найкраще, що може запропонувати справедлива держава своїм громадянам – це набір можливостей, якими кожен може скористатися чи знехтувати. Зокрема, йдеться про можливості, котрі є базовими для достойного способу життя: фізичне здоров'я; тілесна недоторканість; здатність мислити; користуватись свободою соціальних, політичних, релігійних об'єднань, що мають статус раціональної легітимності; вимагати поваги до власної гідності тощо [2].

Враховуючи злободенність потреби здійснення справедливості, нам слід розуміти, які саме практичні дії можуть бути оцінені як належні до її ідеї? **Майкл Сендел**, доктор філософії Гарвардського університету, у своїй книзі «Справедливість. Як чинити правильно?» також вважає, що показовою є двояка природа справедливості, яка поєднує її правову та етичну складові. З одного боку, справедливість – це спосіб покарання за незаконні дії, а з іншого – це принцип відношення до слабших та потребуючих, заснований на ідеї рівності між людьми і милосердя. І в одному, і в іншому випадку у питаннях справедливості визначальною є кваліфікація певної дії як справедливої чи несправедливої через семантичну оцінку її суті та наслідків. Зосередимо увагу на двох підходах, які по-різному рубрикують статус дії на предмет справедливості: **утилітаризмі та лібертаріанстві** [5].

Утилітаристи, зокрема, Дж. С. Міль, І. Бентам, переконані, що моральність вчинку залежить насамперед від його наслідків. Правильно і справедливо чинити так, щоб примножувати загальне щастя, блага та користь для всіх. В основі моралі – можливість збільшити рівень індивідуального чи колективного задоволення. Справедливим є те рішення, яке забезпечує найбільше щастя при найменшому стражданні. Але, з іншого боку, якщо міркувати про внутрішню суть вчинку, тоді певні дії визнаються неприйнятними, навіть з огляду на їх позитивний результат. Тому зрівноважити цей підхід може, наприклад, позиція категоричного імперативу І. Канта, в межах якої етичність визначається абсолютними принципами.

Для ілюстрації згадаємо правдиву історію, яка відбулася у 19 ст. в Англії і в правових розвідках називається як **«Справа королеви проти Дадлі і Стівенса»**. Отже, внаслідок шторму відбувся крах корабля, через що четверо пасажирів пересідають на рятувальну шлюпку. Впродовж 19-ти днів вони борються зі стихією, не маючи їжі. У результаті, один з них захворів, решта приймають рішення його вбити і з'їсти. Так і вчинили. На 24-ий день їх врятували. Опісля над тими, хто вижив відбувся суд, на якому основним аргументом їхнього захисту був такий: ми пожертвували одним, щоб

врятувати трьох. На їхнє переконання такий вчинок був доцільним, раціональним і виправданим з огляду на те, що більшості таки вдалося вижити. Прихильники категоричного підходу зрівноважують подібну утилітаристську аргументацію, запитуючи: а як же бути з фундаментальними правами людини? Чи змінилася б суть вбивства, якщо б учасники трагедії вирішили, хто стане жертвою в процесі жеребкування? Або якщо б вони отримали добровільну згоду на вбивство від того, хто був найслабшим? Логіка утилітаризму засновується на тому, що всім явищам можна дати оцінку в грошовому еквіваленті. Відтак, краще врятувати три життя ціною одного, аніж жодне. Натомість, апологети категоричної етики запитують: а чи взагалі має життя ціну? Утилітаристи вважають, що так і пропонують, наприклад, подумати, за яку суму ви б погодилися на неприйнятні для вас дії: задушити бездомного kota; вирвати собі зуб, переїхати жити у віддалену від цивілізації місцевість, з'їсти черв'яка? Утилітарний підхід до розуміння справедливості передбачає, що перш за все слід враховувати загальне благо. Тобто, якщо вигоди переважають затрати, то це легітимізує будь-яку дію. У результаті, ігноруються права індивіда та потреби меншості. Наприклад, чи допустимим є допит з елементами катувань щодо підозрюваних, які володіють потенційною інформацією про терористичні акти, котрі можуть знищити тисячі людей?

Враховуючи те, що утилітаризм не визнає самоцінність людини, не переймається позицією окремого індивіда та переконаний, що значимість особи вимірюється тим, яку користь вона може принести загальному благу спільноти, то значною мірою зрівноважує такий підхід, наприклад, **лібертаріанство** (зокрема, Роберт Нозік), згідно з яким, право особи на свободу є первинним і базовим. Лібертаріанці доводять, що не можна використовувати людину на благо суспільства. Вони наголошують, що достеменно має бути врегульоване питання про можливі межі втручання держави в наше життя. Предметом їх критики є т.з. патерналістські закони, які націлені захистити людину від самої себе, наприклад, вимога ременів безпеки під час їзди в авто чи мотоциклетних шоломів. Також показовим є їхнє ставлення до податкової системи, яку вважають способом узаконеної крадіжки. Вони виступають проти податків менших для бідних і більших для багатих, адже це буде порушенням прав останніх за умови, що вони чесно в умовах конкуренції вільного ринку отримали свої статки.

Звертаючись до досвіду адвоката і правозахисника **Браяна Стівенсона**, відзначимо, що значною мірою справедливість є способом відношення до найвразливіших серед нас: *«справжнім мірилом справедливості є те, як ми ставимося до бідних, осуджених, обвинувачених, ув'язнених і засуджених до смертної кари»* [4, с. 24]. Б. Стівенсон заснував правовий проект «Ініціатива за рівність і справедливість» для допомоги людям, засудженим до смертної кари. На його переконання, головним полем здійснення справедливості є умови перебування у в'язниці, надмірні форми покарання, випадки незаконного засудження людей та расові упередження в системі кримінального судочинства. Б. Стівенсон звертає увагу на те, що дуже часто підставою для несправедливого поводження з іншими людьми є численні ірраціональні стереотипи, які вкорінені в різні практики расової дискримінації та зневаження бідності. Зокрема, мова йде про

випадки лінчування за міжрасові статеві стосунки, расову сегрегацію, внаслідок якої афроамериканці в США фактично проживали в т.з. кольорових гетто, тобто ізольованих районах, які були віддалені навіть від залізничних доріг. У своїй громадській діяльності Б. Стівенсон зіштовхнувся з тим, що корені несправедливості глибоко заховані в деструктивній потенції людської природи до нестерпної люті і страху, які проявляються у ганебних формах утримання і покарання в'язнів, неналежній медичній допомозі, знущанні тюремних охоронців, засудженні до смерті неповнолітніх, страті на електричному стільці тощо. Натомість, правова допомога бідним, захист душевнохворих від ув'язнення, перешкода утриманню дітей у тюрмах для дорослих, відміна смертної кари – ось деякі способи подолання нужди, безнадії і страху, породжених несправедливим відношенням до найменш захищених верств суспільства. Б. Стівенсон вважає, що екзистенційним ґрунтом здійснення справедливості є *«милосердя, [яке] додає нам насаги, звільняє нас і має здатність передаватися, коли ми спрямовуємо його на тих, хто на нього не заслуговує. Люди, які на нього не заслужили і навіть не шукали його, найбільше потребують нашого співчуття»* [4, с. 333-334].

Підсумуємо, що в процесі роздумів про природу і характер здійснення ідеї справедливості не уникнути численних суперечностей, зокрема фундаментальної проблеми узгодження інтересів людей, що належать до відмінних за розміром, потенціалом та масштабом впливу спільнот. Таким чином, *«процес глобалізації, який дедалі швидше перетворює ідею світового суспільства на соціальну реальність, загострює проблему глобальної справедливості, що концептуально відбивається в контроверзі партикуляризму та універсалізму»* [1, с. 5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гергун А. Глобальна справедливість : контроверза універсалізму та партикуляризму / Артем Гергун. – Київ : Наукова думка, 2016. – 213 с.
2. Нуссбаум М. Не ради прибыли: зачем демократии нужны гуманитарные науки / Марта Нуссбаум ; пер. с англ. М. Бендет. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 192 с.
3. Платон. Держава / Платон ; пер. з давньогре. Д. Коваль. – К. : Основи, 2000. – 355 с.
4. Стівенсон Б. Судити по совісті. Історія про справедливість і спокуту / Браян Стівенсон ; пер. з англ. М. Антонович. – К. : Наш формат, 2017. – 352 с.
5. Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? / Майкл Сэндел; пер. с англ. А. Калинина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 352 с.

РОЗУМІННЯ НАСИЛЬСТВА В ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ДЖУДІТ БАТЛЕР

Для розуміння осмислення проблеми не-насильства в свідомості людини, Дж. Батлер звертається до свого часто вживаного паттерну формування насильства: гнів – смуток/провина. Досліджуючи проблему насильства Батлер визначила постійну складову – присутність гніву у людини, як реакцію на втрату, відчуття смутку, нестачі. Це взаємозалежні елементи, які постійно заміщають один одного. Людина не здатна вийти з цього кола. Втрата/нестача/провина породжує гнів, який реалізовується через будь-який вияв насильства і людина, яка ситуативно компенсувала для себе відчуття втрати, за певний час в повній мірі повертається до своїх переживань. Бо цей смуток має онтологічну, а не психологічну основу. Так гнів стає постійно присутнім у нашому житті і суспільстві. Гнів реалізовується через насильство, яке стає у всіх своїх формах і виявах більш прийнятним в суспільстві. Наші етичні позиції сприяють утвердженню ідеї насильства, оскільки культурна парадигма соціуму пропонує свої зразки звичаєвих відносин. Зокрема, насильство – як само-захист здебільшого вважається припустимим. Проблема постає саме у розумінні, що таке «само», «себе», «я». Батлер звертається до Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, К. Маркса та ін. для встановлення розуміння «я» [2, с. 32-33]. Як людина визначає своє «я». Сьогодні, «я» визначає не лише особу, а все її оточення, звично-повсякденний плин життя, що формує її соціальні зв'язки та самоідентифікацію. Це «я» формується і включає в себе саму людину, а також її оточення, друзів, рідних, тварин, дім, спільноту та навіть країну. Самозахист, як захист «себе», або «я» дозволяє застосування насильства до кривдників. Навіть більше, дозволяє застосування превентивного насильства. Заподіяння насильства при загрозі на випередження сьогодні стосується не лише оберігання життя. Майно, домівка, вулиця, місто, країна також стають об'єктами нашого самозахисту. Ми готові випереджувати насильство по відношенню до нас, самі застосовуючи його до імовірного кривдника, якого ми визначаємо як віддалену потенційну загрозу. Так сьогодні суспільство готове розганяти та припиняти мирні демонстрації чи акції протесту, якщо меседжі можуть нести в собі потенційну загрозу нашому укладу життя. Важливо, що суспільство готове розганяти демонстрації не за загрозу від самих демонстрантів, а просуваючись в своїх страхах набагато глибше, за поставлення під сумнів цінностей та переконань, тобто, за свободу думки і висловлювання. Тож звідки породжується сьогодні в людини бажання творити насильство в контексті «само-захисту» та розширювати його межі. «Насильство чи не-насильство є не лише стратегіями або тактиками – вони формують суб'єкта і стають його конститутивними можливостями» [1, с. 244]. Людина формує залежність від насильства, як способу подолання гніву/смутку/провини (grievabil-

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

---

ity). Смуток втрати переживається як бажання повернути втрачене назад, заповнити пустку втрати. Неможливість зробити це породжує бажання насильства. Гнів та деструкція стають метою людини, тому варто говорити про не-насильство як етику. Батлер розглядає насильство та не-насильство разом, як два елементи соціальної дії які не можна розглядати поокремо, оскільки вони одночасно є можливостями субекта та формують його етичну концепцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батлер Дж. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? – К.: Медуза, 2016.
2. Butler J. The force of non-violence: The Ethical in the Political. – Brooklyn: Vero Books, 2020.

ВІРТУАЛЬНІ УНІВЕРСИТЕТИ: НАВКОЛО ФІЛОСОФІЇ

Сучасний університет останні роки перестає бути класичним закладом освіти. Це стосується не лише зміни традиційних методів викладання чи традиційної співпраці між студентом і викладачем, а насампередбачення самого освітнього простору і реакції на виклики сучасного життєвого світу.

Класична модель освіти, зазвичай полягала у наявності певних конкретних інструментів: викладач (лектор старшого віку) – студент (молодь) – знаряддя осягнення і запам'ятовування інформації (книги, підручники, бібліотеки). Інформаційний період розвитку суспільства вніс корективи у цю модель, розбавивши її комп'ютеризованими системами (інформаційні технології в освіті) і новим підходом до здобування освіти протягом усього життя.

Інформаційні технології в освіті є не лише новим інструментом отримання знань, а є тими майданчиками, з огляду на які університет стає віртуальним середовищем, де наведена вище схема набуття знань зазнає значних змін. Сучасні (віртуальні) освітні платформи добре структуровані, характеризуються відкритим доступом та є зручними у використанні. Віртуальний спосіб набуття нових освітніх компетенцій має свої особливості – від електронних підручників у відкритому доступі до онлайн-лекцій викладачів (лектори, спікери), що одночасно доступні для величезної аудиторії, яку б університетські навчальні приміщення не могли б умістити. Слухачі, що записуються на певний курс, мають безперервний доступ до оцифрованих матеріалів (архіви, документи, таблиці, рисунки, презентації, сховища), спеціальні чати для обміну думок і додаткових запитань як у дискусіях з викладачем, так і з іншими учасниками.

Перше місце серед навчальних дисциплін, які є у вільному онлайн-доступі і пропонуються відомими світовими університетами, посідають курси мов програмування та вебтехнологій, менеджменту та самоменеджменту, психологічні практики та курси пов'язані із філософією. Наприклад, на сайті [coursera.org](https://www.coursera.org) (вважається найбільшим майданчиком для масових онлайн-курсів) популярністю користуються такі навчальні дисципліни, які є міждисциплінарними і пов'язані із філософією: «Штучний інтелект для кожного», «Нейронні мережі і глибинне навчання», «Навчіться вчитися», «Наука благополуччя», «Філософія культури», «Основи філософії», «Взаємодія мов і культур: зберігаємо і розширюємо власну ідентичність», «Психологія свідомості» тощо.

До кожного з перелічених курсів подаються домашні завдання, тестування попереднього матеріалу та засвоєних знань, відеолекції, самооцінювання, автоматичне оцінювання та дискусійні форуми. Усі курси мають анотацію та перелік компетенцій, які будуть набуті після його успішного завершення.

Цікавим є досвід Польщі, де окремі навчальні заклади повністю перейшли на віртуальну форму навчання. Привабливим у цьому плані є PUW (Польський віртуальний університет), котрий вважається лідером такого типу навчальних закладів – від 2002 року кількість випускників перевищила позначку у 20 тисяч. Віртуальний університет займається промоцією сучасних методів навчання і розвитку наук, використовуючи методичку, технології та організацію е-освіти. Використовуючи платформи дистанційного навчання, університет пропонує здобути декілька освітніх рівнів за різними напрямками.

Серед переваг віртуальної освіти варто відзначити: безкоштовний перегляд онлайн-курсів, анонімність, вільне планування часу, участь у дискусійних групах, онлайн-консультації із авторами курсів.

А перевагами віртуальних університетів є не лише те, що студенти відвідують сам навчальний заклад лише для складання заліків, екзаменів та підсумкової атестації, а й наявність сучасних інструментів для опанування знань, постійних консультацій викладачів та керівництва закладу, а також незвичність таких форм навчання, адже те, що є новим, є більш привабливим.

Отже, сучасний освітній простір повинен характеризуватися інтерактивним розвитком і особливою формою навчальної співпраці у віртуальному просторі, розвивати діяльність поза академічними межами, щоб творити як нові вартості і компетентності, так і сучасні форми знань.

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Андрій Дахній

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ МИСЛЕННЯ МАРТИНА ГАЙДЕГГЕРА

Філософія Мартіна Гайдеггера завжди спиралася на солідний історико-філософський фундамент. Причому ця обставина характерна як для «раннього», так і для «пізнього» етапів його інтелектуальної творчості. Різниця полягала лише у специфіці використовуваних ним першоджерел: якщо у 20-х- на початку 30-х років він переважно тяжів до тлумачення більш «класичних» західних текстів – як античних, так і середньовічних і новочасних (відповідно, йшлося, приміром, про твори Аристотеля, Августина, Дунса Скота, М. Лютера, Г.В.Ф. Гегеля тощо), то після «повороту» 30-х років – радше до, так би мовити, «некласичних» джерел (досократики, Ф. Ніцше, Ф. Гьольдерлін, дзен-буддизм тощо). Те саме стосується використовуваного ним теоретичного вокабуляру: якщо на ранній стадії творчості він часто вдавався до таких – більш «класичних» – понять, як «філософія», «онтологія», «феноменологія», «герменевтика» тощо, то пізній період позначений вживанням концептів на кшталт «мислення», «послання», «четвериця», мислитель більше послуговувався поняттями східного походження – на кшталт китайського «дао» чи японського «ікі» [див.: Röggele 2001, 745]. У будь-якому разі, Гайдеггер розвивав свій філософський проект через спробу спів-мислити з філософами минулого, ближчого чи віддаленішого. До цього додавалася вельми прецизійна робота з поняттями.

Тобто з одного боку, він не перетворювався лише в ретельного інтерпретатора традиції і завжди пропонував дуже незвичні інтерпретації цих авторів минулого й оригінальні підходи до вирішення філософських проблем (причому ці тлумачення багатьма дослідниками часто-густо характеризуються як «довільні» і навіть «свавільні»), з іншого, він ніколи не наважувався на – завжди властиве для нього – самобутнє дослідження тієї чи іншої проблеми, не здійснивши перед тим серйозної історико-філософської «експертизи».

Згідно з цією логікою, жодна філософська проблема не може розглядатися, якщо попередньо не проаналізовані ті шляхи мислення, які вели до її нинішнього стану дослідження: сучасне завжди слід сприймати як результат минулого [див.: Дахній 2010]. Цікаво, що такий погляд сповідували як Аристотель, який розгляд будь-якої

проблеми розпочинав із «історії питання» (як приклад можна навести його аналіз досократівських уявлень у трактаті «Про душу» чи, наприклад, у «Метафізиці»), так і Гегель із його знаменитим «історицизмом». В цілому такого роду відчуття «вкоріненості» в традиції з-поміж новоевропейських націй і ментальних типів було найбільш притаманним все-таки саме для німців, і в цьому сенсі Гайдеггер – типовий представник німецької парадигми мислення. Цікаво, що інтегрованість у традицію в його персональному випадку дуже показово може бути простежена через його доволі тісний зв'язок із М. Лютером, Ф. Шляєрмахером та Г.В.Ф. Гегелем – тобто йдеться про лінію, яка існувала до Гайдеггера. Не менш показово є, однак, і лінія, яка єднає його вже із його безпосереднім учнем – Г.-Г. Гадамером, тобто йдеться вже традицію, яка викристалізувалася вже після Гайдеггера.

Водночас укоріненість у традиції не обмежується для останнього лише німецькими основами. Скажімо, Гайдеггер нерідко наважувався на розрив із своїми безпосередніми попередниками (як от, приміром, із Е. Гуссерлем), якщо бачив, що відповідні підходи не володіють достатньою мірою збалансованості: у спробі подолати теоретичний редуccionізм засновника феноменології Гайдеггер апелює до того таки Аристотеля. Якщо для Гуссерля пізнання визначалося головню теоретичним рівнем трансцендентального суб'єкта, то для Стагірита було важливо зважати щонайменше на три аспекти – крім теоретичного, на практичний і творчий (відповідно, вони виражалися поняттями *sophia*, *phronesis*, *poiesis*).

Важливо також зауважити, що тим самим Гайдеггер немовби пропонував спробу, аналогічну до тієї, що свого часу в «Антихристиянині» запропонував Фрідріх Ніцше, розмежувавшись із своїм безпосереднім натхненником і «вчителем» Шопенгауером і солідаризувавшись із давно спочилим Аристотелем – зокрема, у питанні про оцінку чинника співчуття: «Шопенгауер був ворожий життю – тому співчуття зробилося у нього доброчесністю... Аристотель, як відомо, бачив у співчутті хворобливий і небезпечний стан...» [Ніцше 1990, с.636].

Взагалі ж урахування спадку античної філософії (байдуже – класичного, чи досократівського) слугувало вельми суттєвим елементом Гайдеггерового мислення як такого. Давньогрецьке було для нього не чимось етнічним чи культурологічним – це був «ранній ранок» Заходу й основа усіх подальших спроб мислення, передовсім у намаганнях проникнути у таємниці онтологічної проблематики. Тож філософські дослідження Гайдеггера щоразу співвідносилися не просто з історією усього попереднього західного мислення, а передовсім саме із філософією європейської античності, де питання про буття та його сенс було вперше поставлене.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дахній А. Укорінення як основа філософської творчості М. Гайдеггера. Вісник національного університету «Львівська політехніка». № 661. Філософські науки. Львів, 2010. С. 42–47.
2. Ніцше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 2. Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьян / пер. с нем. Москва: Мысль, 1990. 830 с.
3. Pöggeler O. Martin Heidegger. Die Philosophie und die Problematik der Interpretation. Grosse Philosophen / Mit einer Einleitung von Andreas Graeser. Darmstadt: Primus Verlag, 2001. S. 744-762.

ЛОГІКО-ЕПІСТЕМОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ІММАНУїЛА КАНТА ЯК ОБ'ЄКТ КРИТИКИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

В історії аналітичної філософії постать І. Канта займає особливе місце. Не випадково, ще А. Пап вважав міркування автора «Критики чистого розуму» [5] одними з визначальних для розуміння специфіки цього напряму філософської думки [6, с. 22–46]. Згодом інші дослідники (М. Біні [3, с. 67], С. Крічлі [4, с. XI]) взагалі виводили витоки аналітичної філософії саме з творчості І. Канта, а Р. Рорті у властивий для нього провокативній манері навіть визначав аналітичну філософію як «варіант Кантіанської філософії» [7, с. 8].

Звісно, у філософії І. Канта можна знайти чимало важливого з погляду мислителів-аналітиків: йдеться і про дистинкцію синтетичних і аналітичних суджень, і про розвиток методу аналізу, і про його окремі міркування щодо мови і її відношення до суджень [1, с. 60–63; 2, с. 125–127]. І головню – про розуміння критики як аналітики, що розвинуте в його *opus magnum* [5]. До того ж, окремі логіко-епістемологічні ідеї Канта були об'єктом дослідження не лише в А. Папа, а й у Л. Вітгенштайна, П. Ф. Стросона, В. Селларса й ін. Втім, часто ці дослідження містили критику його логіко-епістемологічних праць. З-поміж її основних моментів виокремимо такі:

1. Термінологія, яка наявна в І. Канта, не відповідає новим реаліям науки й потребує уточнень (Л. Вітгенштайн, А. Пап, П. Ф. Стросон). Зокрема уявлення про простір і час нині замінені концепцією часо-простору, традиційна логіка, на яку оперте вчення І. Канта, доповнена модальною й багатозначною логікою, що суттєво змінило наші уявлення про способи вираження істини. До того ж, окремі поняття його філософії доречніше замінити на більш сучасні й відповідні для аналітико-філософської теорії. Так, зокрема, вчинив П. Ф. Стросон [9], в результаті чого осмислював не дистинкцію нумерального і феноменального світу, а дистинкцію концептуальної схеми і досвідного знання.

2. Крім того, експлікація змісту понять в І. Канта не завжди відповідає вимогам щодо логічної точності (А. Пап). Наприклад, він не дає належного пояснення змісту окремих понять (не зрозуміло, що означає, коли предикат *міститься* в суб'єкті чи яким є статус *інтуїтивних* знань аксіом; а модальності у нього взагалі не додають нічого нового до змісту судження, який позначає лише кількість, якість і відношення), або ж пропонує заперечні визначення (як-от у випадку апіорних знань як неемпіричних), або ж двозначні (як у випадку з поняттям необхідності при визначенні причинності, коли не зрозуміло, що є необхідною умовою каузального зв'язку – наявність події, яка передує певній події, чи наявність події, якій передуватиме інша подія) [6, с. 22–24, 27, 35].

3. Вдавання до метафізичних спекуляцій, одним із наслідків чого були відкриті І. Кантом антиномії чистого розуму [5, с. 467–495], є неефективним у методологічному плані, оскільки нічого нового про емпіричний світ повідомити не може. Згідно з логіко-лінгвістичним аналізом, вихід за межі мови в логічній площині неможливий, тому подібного роду пізнання краще не продовжувати, ніж доходити до невіршуваних суперечностей (Л. Вітгенштайн [11, с. 189]) чи створювати певний уявний світ, можливий лише граматично, але аж ніяк не відповідний нашому емпіричному світові (П. Ф. Стросон [9, с. 15]).

4. Поділ суджень на аналітичні і синтетичні, для яких притаманна суб'єктно-предикатна структура, не враховує чимало істиннісних суджень, з-поміж яких А. Пап виокремлював такі: 1) аналітичні судження, в яких предикат суперечить суб'єкту; 2) синтетичні судження, чий предикат позначає не властивість, а існування; 3) імплікативні судження; 4) суперечливі судження [6, с. 27].

5. Кантіанське вчення потребує доповнення. Уже тому, що в ньому дуже мало сказано про статус мови у процесі критики чистого розуму. У зв'язку з цим В. Селларс [8] спробував поєднати лінгвофілософський підхід з ідеями Кантівської трансцендентальної епістемології й відповідно подолати розрив між абстракціями раціоналізму і актуальністю емпіризму. Для цього він виявив зв'язок між поняттями судження й стану справ, істини й дійсності, емпіричного пізнання й істини, емпіричного пізнання й дійсності (actuality), чим заклав основи трансцендентальної лінгвістики як метатеоретичної побудови, що розширює епістемологію І. Канта в логіко-лінгвістичній спосіб.

Загалом в аналітичній філософії уже не критику витлумачили як аналітику, а навпаки, аналітику стали розуміти як критику, й замінили дослідження розуму вивченням мови [дет. див.: 10]. У будь-якому разі нехай і через критичну рецепцію, але ідеї І. Канта стали в нагоді мислителям-аналітикам у процесі екстраполяції логіко-лінгвістичної методології в царині метафізичних знань, коли виникла потреба в осмисленні меж і можливостей людського пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синиця А. С. Аналітична філософія. Львів: ЛДУФК, 2013. С. 60–63.
2. Синиця А. С. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 125–126.
3. Beaney M. Chronology of Analytic Philosophy and Its Historiography. *The Oxford Handbook of The History of Analytic Philosophy* / M. Beaney (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2015. P. 61–140.
4. Critchley S. *Continental Philosophy: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2001. XI, 149 p.
5. Kant I. *Critique of Pure Reason* / trans. by: P. Guyer, A. W. Wood. New York: Cambridge University Press, 1998. XI, 785 p.
6. Pap A. *Semantics and Necessary Truth: An Inquiry Into the Foundations of Analytic Philosophy*. New Haven: Yale University Press, 1958. XX, 456 p.
7. Rorty R. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press, 1979. XV, 401 p.

8. Sellars W. Some Remarks on Kant's Theory of Experience. *The Journal of Philosophy*. 1967. Vol. 64, No. 20. P. 633–647.
9. Strawson P. *The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason*. London: Routledge, 1975. 296 p.
10. Synytsia A. S. Reception of I. Kant's Logico-Epistemological Ideas in Analytic Philosophy. In: Atamaniuk Z. M., Borinshtein Ye. R., Hapon N. P., Dobrolyubskaya Yu. A., etc. *Modern Philosophy in the Context of Intercultural Communication*. Lviv – Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 157–174.
11. Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus* / trans. by C. K. Ogden. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1922. 189 p.

ФЕНОМЕН ЛЮБОВІ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ВЧЕННІ БЕРНАРДА КЛЕРВОСЬКОГО

Другою, після П'єра Абеляра, визначною постаттю XII століття є французький монах-цистеріанець, Святий католицької церкви, містик та поет любові – Бернард Клервоський або Бернард із Клерво. Будучи одним із найвпливовіших фігур християнської культури та католицької церкви того часу, одним із натхненників Другого хрестового походу, засновником близько 70 монастирів, сучасники його називали «совістю Європи», тоді як він іменував себе «папою без тіари».

Вагомою відмінністю філософських поглядів Бернарда із Клерво від П'єра Абеляра є те, що коли осердям філософської доктрини «блискучого розуму XII століття» є діалектика, то для Бернарда – містика. «Папа без тіари» не тільки практикував містичний шлях осягнення істини, але й викладав теорію містики. Найкращим способом пізнати Бога є спілкування з ним, зауважує Бернард із Клерво, а до Бога людину веде не розум, а любов і прив'язаність душі людської до Бога. Відтак, очевидним є те, що він заперечував людський розум як шлях до Божої істини. Людина – це створене буття, недосконале буття, і тому їй потрібно заслужити в Бога допомогу у пізнанні через вияв покори.

Шлях до пізнання, а не шлях пізнання, має такі ступені, згідно із Бернардом із Клерво: **покора** (приймає 20 ступенів покори від Св. Бенедикта) прийнявши всі ступені покори ми відчуваємо свою нікчемність; **співчуття** – через осягнення власної бідності відчуваємо бідність інших; для нас відкривається любов; **споглядання** – переживаючи свою і чужу бідність, ми очищуємо своє серце і готуємо його до Бога, до оглядання його речей.

Споглядання визначається як **контемпляція**, вершиною якої є **екстаз**: розум, оглядаючи Бога, забуває про своє існування; душа відділяється від тіла і уподібнюється Богу. Пашук Андрій Іванович зауважує: «Святий Бенедикт каже, що душа як крапля, яка у вині втрачає свої властивості та уподібнюється йому» [2, 330]. Це цілком співпадає із розумінням екстазу Святим Бернардом із Клерво. Душа зберігає свою субстанцію, але в іншому виді, в іншій силі, і в іншій славі. Тільки любов може здійснити співпадіння двох воль і залишити дві різні субстанції. От що означає єднання і бажання єдності у любові. Але це єднання людини з Богом є відмінним від єднання Отця і Сина, що становить не єднання, а єдність. У цьому контексті варто підкреслити ще один важливий онтологічний момент, а саме: людина не стає тотожною Богу, а уподібнюється йому. Відтак, містицизм йде всупереч не лише з раціоналізмом, але й з пантеїзмом. У контемпляції людина виходить за межі самої себе і стоїть поза межами розуму.

У центрі містики Бернарда Клервоського знаходиться постать Ісуса Христа та культ Діви Марії. Містичний досвід досягається тільки через співпереживання життєвого шляху Ісуса Христа і його страждань. Пізнання розп'ятого Христа якраз уможлиблює співвоскресіння з Ним. Бернард неодноразово підкреслював, що його філософія – це знання Ісуса, причому Ісуса розп'ятого. Шлях, що веде до істини – це Христос, а велика настанова Христа – це покора. Покору можна трактувати як чесноту, через яку людина дізнається та усвідомлює хто вона така і схиляє свої очі. Цією чеснотою володіють ті, хто є носієм у своєму серці ступенів сходження до Бога. В основі філософської концепції Бернарда Клервоського лежить його особистий містичний досвід та досягнення стану екстазу. Щоправда, він зауважує, що той хто пережив цей досвід, не може виразити і описати його, бо він відноситься до сфери невиразного, а той хто не пережив – не може зрозуміти чи дізнатись про нього. Переживання екстазу є виключно індивідуальним містичним досвідом. Але причини і умови цього містичного досвіду можуть стати предметом філософських спекуляцій.

Актом чистої любові, бо це і є любов, Бог створив людину за своїм Образом та Подобою. Цей Образ закладений якраз у волі і у свобідних рішеннях. Створена актом Божественної любові, воля людини є у своїй сутності милостива любов Бога. Оскільки Бог за природою любить Самого Себе, то воля людини любить Бога і те, що людина любить саму себе, не є перешкодою для цього. Те, що людина любить саму себе і Бог любить людину є наявністю абсолютної згоди людської волі з Божою волею. Тому між людиною і Богом існує абсолютна подібність, яку Святий Бернард називає єднанням з Богом.

Гріх полягає у дії, згідно з якою, людина любить себе чи інших заради самої себе, тоді коли б мала любити для Бога. «Любов заради себе» порушила уподібненість Богу, тому саме християнська віра як вчення Ісуса Христа є перевихованням людини любов'ю для відновлення уподібненості людини Богові. Любити Бога заради Нього Самого – це любити Його безкорисливою любов'ю.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Клервоський Бернард. Проповеди на Песнь Песней //Антология средневековой мысли. – СПб.: РХГИ, 2001. – С. 427-476.
2. Пашук А. Нариси з історії філософії Середніх віків / А. Пашук. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 712 с.

ЕВОЛЮЦІЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ФІЛОСОФСЬКОЇ АТРОПОЛОГІЇ В РАННІЙ ГРЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

У викладах античної філософії поширена періодизація ранньої грецької філософії на натурфілософський та антропоцентричний періоди. Загальна схема є такою. Від початків (тобто від приблизно 600 р. до н. е.) до приблизно 450 року до н. е. предметом зацікавлення грецьких філософів була природа. Внаслідок гносеологічного скепсису, породженого плюралізмом філософських пояснень жодне з яких не було змоги підтвердити, виникла потреба у здобутті знань про те, як людина пізнає. Водночас політичні реформи, розширення контактів з іншими культурами (відмінними від грецької) викликали потребу осмислення тієї проблематики, яку сьогодні ми відносимо до етичної та політичної. Тож центром уваги пізнавальної діяльності філософів стали різні властивості людини. Водночас є підстави для сумніву в такому способі періодизації філософської проблематики до софістів. Насамперед загальновідомо, що проблематика висловів «семи мудреців», стосувалася винятково людини. Уже сам цей факт знецінює обґрунтованість тверджень, щодо жорсткого поділу на два несумісні етапи, в яких предметом зацікавлення було тільки щось одне (зі згаданих двох). Крім того, всі аналізовані «натурфілософами» проблеми (і щодо пояснень конкретних явищ природи, і щодо онтологічних узагальнень) стали предметом пізнавального пошуку в усіх наступних етапах розвитку грецької філософії. Зважаючи на це, доцільно оглянути (на предмет наявності антропологічної проблематики) ранню грецьку філософію принаймні до софістів (хоча з погляду історії філософської антропології доцільно мати докладний огляд подібної проблематики щодо всієї доби античної філософії).

Аналіз фрагментів висловів «семи мудреців» дає змогу стверджувати, що починаючи принаймні з VII ст. до н. е. грецька спільнота зацікавлена у вивченні людини, в узагальненні досвіду в коротких висловах щодо широкого спектру антропологічної проблематики. Їх настанови стосуються стосунків людей у колі сім'ї та в державі; пізнавальних здібностей людини, із акцентуванням на ролі розуму в її житті; проблеми душі людини та її посмертної долі у зв'язку з її життєвим шляхом.

Наприклад: мудрець Клеобул вказує на необхідність поваги молодшими членами сім'ї старших, на стриманість і пошану у спілкуванні, на чеснотливість у стосунках. Причому така модель поведінки повинна формуватися у межах сім'ї та переходити у суспільне життя людей, адже освіченість, добродійність, виховання, – це запорука щасливого життя громадян та успіху держави. Мудрець Солон, відомий своїми законами, впровадженими ним у рідному місті, також наголосив на важливості дотримання людиною морально-етичних норм, а саме: поміркованість у задоволеннях; правдивість у стосунках із рідними людьми та із співгромадянами; надзвичайну роль дружби як

у лоні сім'ї, так і у вибудовуванні суспільних відносин; бо у іншому випадку – це призведе до страждань (несправедливе засудження може призвести до ворогування між людьми, до втрати друзів). Вислів Солона «про таємне здогадуйся через очевидне» свідчить про зацікавленість мудреця питаннями пізнавальних можливостей людини та застосовність цих міркувань у практичному житті. На первинності раціонального початку людини в процесі освоєння нею світу та вибудовуванні відносин між людьми наполягав Хілон, який вчив людей думати, перш ніж висловлювати свою позицію з різних питань – як суспільних, так і моральних; дотримуватися спокою, не порушувати емоційної рівноваги, яка дозволить досягти гармонії у формуванні відносин. Фалес висловлювався про важливість самопізнання, визначаючи це питання як надзвичайно складне; питання, яке згодом стане одним із ключових в смисложиттєвій проблематиці софістів та Сократа. Біант вважав, що добру пам'ять про себе людина може залишити своєю працею, суспільними справами, ґрунтованими на благородстві, справедливості, мужності, а також вчинками, здійсненими у любові до ближнього. Періандр зазначив про безсмертя чеснот та смертність (нетривкість) задоволень, перевищення міри яких призводить до незадоволення і страждання.

Філософи першої школи доби Античності спостерігаючи за природою і висловлюючи свої натурфілософські погляди щодо першооснови існуючого, структури світу, не оминули і проблем людини. Доцільно ще раз звернутися до аналізу поглядів Фалеса (цього разу вже теоретичних). Їх можна виєлімінувати з його онтології. Адже космос він наділив душею. Отже, людина, яка володіє душею, є такою ж частиною космосу, як і інша природа. Дії людини детерміновані, подібно до змін у інших проявах природи, тією ж душею космосу.

Анаксимандр розмірковував про походження людини (виростання її до дорослого віку у лоні риби); Анаксимен прирівнював атрибути і функціональність душі людини аналогічно до світу і висловив думку про абсолютну їх відповідність.

Піфагор, формулюючи означення філософії як любові до мудрості, а філософа – як любомудра, не погоджувався із атрибутом людини як мудреця, бо вона є слабкою за своєю природою і тому немає абсолютного переконання, що людина зможе на пізнавальному шляху сягнути глибин (адже всеосяжна мудрість – це атрибут Бога). Піфагорійці Гіппон та Демокед також розуміли людину як поєднання тіла і душі, у якому тілові, а, відповідно, і розуму людини приписуються ознаки: змінне, тлінне, смертне, а душа – сила, енергія, бадьорість, життя, безсмертя. Водночас теоретичні погляди Піфагора й піфагорійців детерміновані загальною їх онтологічною концепцією. На тій підставі, що різні звуки від ковальських молотів є пропорційними до маси цих молотів, Піфагор узагальнив – властивості всіх явищ, предметів визначаються числовими пропорціями, отже – числами. Тож все, в тому числі (і насамперед) космос, впорядковане відповідно до гармонії і має властивості, визначені числами, якими можна описати той чи інший об'єкт. Гармонія космосу (пов'язана з космогонією) детермінує також антропологію, тобто властивості людини, а отже й те, як людина має діяти.

Широку антропологічну проблематику містять фрагменти Геракліта: численні міркування про душу людини; про пізнавальну діяльність; про те, чи вродженою є мудрість; про різні властивості людини (сон, рух та інші, в тому числі суспільні, властивості людини).

На основі поданого стислого огляду (огляд є певною мірою фрагментарним, оскільки для повного потрібний інший формат публікації), можна відзначити такі особливості в розвитку філософської антропології.

1. Філософська антропологія від перших грецьких філософів розвивалась у двох формах. Перша з них – практичні міркування-рекомендації, сформовані на основі суспільного досвіду, тобто у вигляді емпіричних знань (це, скажімо, ті поради, які Діоген Лаертій приписує «семи мудрецам»). Друга – це теоретичні, погляди на людину, які (для прикладу) можна елімінувати уже з того, про що говорив Фалес (згідно з доступною про це інформацією).
2. Схему початкового антропологічного пізнання можна уподібнити до схеми онтологічного пізнання. Під час розбудови антропології діють подібно до того, як в онтологічному пізнанні. Зокрема, в онтології спочатку формулюють пояснення щодо найзагальніших ознак, найзагальнішої структури буття, а потім, узгоджуючи з цими знаннями, будують пояснення конкретніших явищ. Подібно в антропології – починають з найзагальнішого окреслення суті людини (узгодженого з тією чи іншою онтологічною концепцією), з тим, щоб на основі цього шукати пояснення частковим пізнавальним проблемам. (Це також можна підтвердити прикладом поглядів Фалеса).
3. Недоцільно, розділяючи ранню грецьку філософію на періоди, розмежовувати проблематику цих періодів жорстко (в одному періоді тільки пізнання природи й онтологія, а в другому – тільки окремі напрями антропології). Коректніше подавати це у такій формі: упродовж першого періоду переважала природнича та онтологічна проблематика, тоді як упродовж другого періоду – антропологічна. В такому разі треба чітко окреслити завершення антропологічного періоду – адже можна прийняти, що принаймні в класичну добу античної філософії, в добу Еллінізму всі ці напрями розвивалися гармонійно (в паритетних пропорціях).

Геннадій Володимирович Шипунов

МОДЕРНІЗОВНА КАДРОВА ПАРТІЯ ЯК НАПРЯМ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Проблема аналізу якісного переформатування традиційних політичних інститутів як наслідку кардинальної трансформації сутнісних характеристик суспільства, його політичної структури, є актуальним дослідницьким завданням сучасної політології. Важливим напрямом такого роду наукових пошуків є осмислення тих змін, яких зазнають політичні партії як невід'ємні елементи сучасних політій, зокрема крізь призму трансформації їхньої (партій) організаційної структури. Результати цих пошуків представлені, зокрема, концепціями кадрової, масової, «всеохоплюючої», картельної, «модернізованої кадрової», мережевої політичної партії.

Особливого значення окреслена проблема набуває в контексті зміни уявлень про суть самої демократії, яка відбувається в умовах переходу суспільств на нову, постіндустріальну (постмодерну, постінформаційну) стадію розвитку. За твердженням американського науковця В. Кротті, зміна відносин між політичними партіями та демократією в сучасному суспільстві є не просто однією з, а найважливішою темою в дослідженні сучасних партій [5, с. 8-9].

Тож, німецький вчений М. Вебер, аналізуючи історичні особливості організаційного розвитку політичних партій, виділив такі їхні типи: спочатку партії існували у вигляді об'єднань навколо аристократії (партії як аристократичні угруповання). З розвитком буржуазії виникають та поширюються партії шанованих людей (або партії нотаблів), які утворюють нерегулярні політичні союзи та локальні політичні клуби (партії як політичні клуби). Активізація політичної участі мас, передусім організаційний розвиток робітничого класу, та поширення загального виборчого права зумовили формування масових політичних партій, які, на відміну від двох попередніх типів, відповідають сучасному значенню поняття «політична партія» (масові політичні партії) [1, с. 669–689]. Зауважимо, що М. Вебер одним із перших поклав в основу організаційної диференціації політичних партій критерій «елітарності/масовості», протиставляючи елітарні (партії аристократії та нотаблів) масовим політичним партіям, які він називав «дітьми демократії» [1, с. 674].

Подібний підхід до виокремлення організаційних моделей партій застосував французький дослідник М. Дюверже. За його твердженням, ще у 1850 р. жодна країна світу (за винятком США) не знала політичних партій у сучасному значенні цього терміна: тобто, йшлося про аристократичні угруповання, політичні клуби, філософські товариства, але аж ніяк не про партії у власному розумінні цього слова. Становлення сучасних політичних партій він пов'язує передусім з розвитком демократії: розширенням прав парламентів та залученням до політичних процесів широких мас населення засобом наділення їх виборчими правами [2, с. 21–22]. Саме на цій підставі французький науковець розрізняє кадрові та масові партії. Йдеться про те, що в основі кадрової партії лежить принцип елітарності. Адже, як наголошує М. Дюверже, акт вступу до такої партії доступний лише обраним і зумовлений здібностями або особливим становищем людини. Ці партії, по суті, є об'єднаннями нотаблів, метою яких є представлення інтересів привілейованих прошарків населення, а також підготовка та проведення виборів [2, с. 115–116].

У XIX столітті в умовах відсутності всезагального виборчого права партії мали чітко виражену кадрову форму, а питання про залучення мас до політики не стояло, оскільки вони не мали жодного політичного впливу [2, с. 117]. Тож з ліквідацією виборчих обмежень і політизацією мас виникають масові партії, які представляють інтереси нижчих верств суспільства. За словами М. Дюверже, все це пояснює, чому розрізнення кадрових і масових партій майже абсолютно збігається з поділом на правих і лівих, на буржуазні та пролетарські партії [2, с. 119].

Отже, можемо констатувати, що традиційне буржуазне суспільство створило кадрові партії, а процеси індустріалізації, розвиток робітничого класу та його вихід на політичну авансцену внаслідок отримання виборчих прав зумовили формування масових партій. Вони почали витісняти кадрові партії як пануючу організаційну форму, оскільки за нової системи соціально-економічних і політичних відносин індустріального суспільства саме масові партії виявились більш здатними ефективно мобілізувати тих виборців, які лише нещодавно отримали право голосу. Це стало провідною тенденцією кінця XIX–першої половини XX століття, змушуючи кадрові партії для свого політичного виживання адаптуватись до нових суспільно-політичних реалій і відшукувати прийнятні організаційні форми існування, переймаючи організаційні риси масових партій [6, с. 104].

Це дало підстави М. Дюверже стверджувати у 1951 р., що лише масові політичні партії відповідають структурі сучасних суспільств [2, с. 497]. Тому він вважав кадрові партії, у тім числі американські, архаїчними за своєю організаційною структурою та прогнозував, що вони будуть змушені поступово перетворюватись на масові [2, с. 64–65]. Однак згаданий прогноз не знайшов однозначного емпіричного підтвердження, оскільки безпрецедентно стрімкі та фундаментальні трансформації, які відбулись у розвитку сучасних суспільств у другій половині XX століття, кардинально змінили вектор партійної еволюції. Як зауважує американський науковець Дж. Т. Ішіяма, після Другої світової війни, з початком відновлення й економічного підйому, партіям

довелось пристосовуватись до нового соціального середовища, у якому зменшилось значення класових соціополітичних поділів і посилилась роль тих проблем, які не були пов'язані з традиційним міжкласовим протистоянням [4, с. 149].

У цьому контексті необхідно зауважити, що процес переходу передових індустріальних держав на постіндустріальну стадію розвитку спровокував кризу традиційних політичних партій, як кадрових, так і масових. В основі цієї кризи лежить характерне для постіндустріальних суспільств критичне ставлення та, як наслідок, небажання людей вступати до забюрократизованих, ієрархізованих й контрольованих елітою партій. Як наголошує американський дослідник Р. Інглхарт, в умовах послаблення авторитету інституціоналізованої влади та посилення акценту на участі й самовираженні масова прихильність до традиційних партій розмивається і вони втрачають контроль над лояльними групами електорату [3, с. 177].

Отож, починаючи з 1950-60-х рр. у партійній еволюції намітились дві провідні тенденції: з одного боку, почалось переформатування (ідейно-інституційне оновлення відповідно до нових соціально-політичних реалій) «старих» правих та лівих політичних сил. З іншого, відбувся вихід на політичну арену нових партій (спочатку «нових лівих», а згодом «нових правих») як інституціональних представників носіїв постматеріальних цінностей. Усе це потребувало відповідного наукового осмислення та вироблення нових підходів до типологізації політичних партій, які б дали змогу адекватно концептуалізувати нові зміни цього інституту.

На нашу думку, найхарактернішою адаптаційною реакцією традиційних політичних партій на кризу стало обопільне зближення масових та кадрових партій, що призвело до їхньої гібридизації. Так, зокрема, голландський дослідник Р. Кул, фіксуючи цю тенденцію, запропонував використовувати поняття «модернізована (оновлена) кадрова партія» (*modern cadre party*) для позначення тих політичних об'єднань, які побудовані на основі поєднання низки невід'ємних атрибутів масових та кадрових партій [7, с. 279].

Ознаками цього типу партії є: 1) домінування лідерських груп (професійних політиків), передусім членів парламентської фракції, але, водночас, вони змушені рахуватись з низовими організаціями та багато у чому підзвітні їм; 2) чисельність членів партії порівняно з кількістю її виборців є невеликою. Однак, інститут індивідуального членства зберігає своє значення як джерело фінансування, рекрутування кандидатів на політичні посади та підтримання партії у робочому стані; 3) збереження структури масової партії з її вертикальними організаційними зв'язками. Це робиться як з метою забезпечення певного іміджу, так і для гарантування необхідного рівня внутрішньої демократії; 4) чітка стратегія на роботу з широким спектром виборців, яка, з одного боку, виключає орієнтацію лише на «класову гвардію», а з іншого – не перетворює партію на «всеохоплюючу»; 5) фінансування надходить як з боку держави, так і зі сторони членів партії [7, с. 299].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. *Избранные произведения* / пер. с нем. Москва: Прогресс, 1990. С. 644–705.
2. Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Л. Зиминой. Изд. 3-е. Москва: Парадигма, 2005. 544 с.
3. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / пер. с англ. М. Коробочкина. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.
4. Ишияма Дж. Т. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике. *Полис*. 1999. № 4. С. 148–167.
5. Кулик А. Трансформация партий в постиндустриальном обществе: кризис легитимности и ориентиры для политической системы России. *Политическая наука*. 2010. № 4. С. 8–28.
6. Спасский Е. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии. *Полития*. 2008. № 2 (49). С. 103–113.
7. Koole R. The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands. *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies* / R. S. Katz, P. Mair (eds.). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 1994. P. 278–303.

Ігор Ярославович Вдовичин

Ф. НІЦШЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО

Ф. Ніцше вважав поділ суспільства на певні стани об'єктивним. На його думку, уся людська історія являє собою боротьбу двох типів прагнення до влади – прагнення до влади сильних (панів) і прагнення до влади слабких (рабів). В усіх учинках слабких – песимізм, тяжіння до нівелювання, до рівності (рабська мораль). Будь-яке суспільство є лише підмостками, завдяки яким аристократія піднімається нагору до вищих завдань, до необмеженого панування. Виходячи з такої позиції, він припускає природним пониження «нижчого» стану «вищим». Ніхто ж не відчуває вини, роздавивши жука, особливо якщо цей жук надокучав. З позиції пана ті, хто не подібний до них самих, – це просто погані людські істоти, які не досягають певного рівня. На думку Ф. Ніцше, раби є «добрими» (у їх власному розумінні), бо будучи нижчими істотами, вони не можуть бути «злими», просто в силу їх становища [1, с. 193]. Паном може виявитися кожен, хто задає безумовні цінності. А раб, який заклопотаний корисністю і наслідками, взагалі немає цінностей. Такий підхід Ф. Ніцше є надмірно викличним, засвідчує прагнення заперечити традиційний підхід щодо формування в людини уявлень про причинно-наслідкові зв'язки, чи не основну її перевагу на шляху соціальної еволюції.

Претендуючи на виняткову слушність своїх ідей мислитель відкидає напрацювання попередніх дослідників, і перш за все – представників англійської політичної думки, які спромоглися запропонувати варіант обмеження свавілля влади і держави, зберігаючи їх функціональність. Ф. Ніцше робить категоричні, і недостатньо аргументовані висновки: «Англієць – аж ніяк не філософська раса; Бекон – агресія проти філософського розуму взагалі; Гоббс, Юм, Локк – пониження і знецінення уявлення про «філософа», і то більше, ніж на ціле століття» [2, с. 146]. Мова тут йде не про глибину філософського проникнення того чи іншого мислителя, а про заперечення суттєво відмінного бачення практично усіх питань, щодо яких веде мову Ф. Ніцше. Перш за все, це стосується наголосу англійських мислителів на емпіричному підході, чи йде мова про проблем людського пізнання загалом, чи проблем влади і держави зокрема. Вони випереджали думки Ф. Ніцше про домінування сильної особистості, про природність її агресії. Та вбачали у цьому небезпеку як для самої людини так і людської цивілізації загалом. І закликали бути обережними із людськими пристрастями. Без культурного та інституційного контролю вони неминуче повертають нас у стан «війни усіх проти усіх», в умовах якої про жодні філософські дискусії не може бути й мови. При усіх вадах держави і влади, вони таку можливість передбачають. Як буде це втілено, тобто якою буде якість влади і держави – вже наступне питання. І тут Ф. Ніцше теж виявляє недостатню зваженість, поблажливо стверджуючи: «Є істини, що найдоступніші пересічним головам, бо вони найсмирніші їм; є істини, що

здаються привабливими й спокусливими тільки пересічним розумам, - такого, можливо, прикрого висновку доходиш саме тепер, коли розум помітних, але пересічних англійців – я назву імена Дарвіна, Джона Стюарта Мілля – Герберта Спенсера – починає здобувати перевагу серед носіїв європейського смаку, які належать до середніх верств» [2, с. 147]. Перебуваючи вже в умовах достатньо комфортного існування, порівняно з попередніми періодами людської історії, Ф. Ніцше намагається заперечити складний процес людської інтелектуальної та практичної діяльності, наслідком якої стало закріплення інструментарію обмеження свавілля, чи то одиниці чи то держави. Втрачаючи власну свободу і потрапляючи в залежність від абсолютної, деспотичної влади, людина тим самим ставить під загрозу як свою власність, так і свою безпеку і життя. Мислителі, щодо яких Ф. Ніцше висловлював іронічні застереження, назагал надавали суспільству право захистити свої природні права, навіть шляхом насильницького опору. І не визнавали закономірність та природність станового поділу на «панів» і «рабів».

В сучасних реаліях радикалізація технічних нововведень, поширення інформаційних технологій, прискорення зміни поколінь комп'ютерної техніки, обумовили перехід суспільства з індустріальної епохи в постіндустріальну, інформаційну. Як наслідок, породжуючи новітній становий поділ, можливо ще більш радикальний ніж попередні. Західні дослідники звертають увагу на те, що соціальний конфлікт, який назріває в надрах сучасних постіндустріальних суспільств, має більш небезпечний характер, ніж традиційний для індустріального суспільства конфлікт між буржуазією і пролетаріатом. Якщо власник індустріальної епохи не може існувати без найманого робітника, що дає змогу йому боротися за свої права і домагатися поліпшення свого становища, то сучасна інтелектуальна еліта не потребує безпосередньо рутинної праці традиційно зайнятих. Вона робить і реалізує новації без їхньої суттєвої допомоги, і, звичайно, не потребує їхньої праці у таких обсягах, як раніше. Найманий клас розглядався як пригноблений, та сьогодні ті, хто не можуть претендувати на вагомую продукуючу роль в умовах інформаційного суспільства постають радше «відчуженим класом», вони вже не експлуатуються, а лише спостерігають (якщо спостерігають) за успіхами інтелектуалів. Останні утворюють нову аристократію — меритократію. Декларативно, в природі меритократії закладена оцінка особистості на основі врахування її інтелектуальних, професійних якостей та досягнень Проголошується перемога «принципу досягнення» над попереднім «принципом прописаності», коли здобуте місце в суспільстві було перш за все наслідком спадщини або зв'язків. Можливості входження в новий вищий клас обмежені особистими здібностями, дорожнечою освіти і тим, що коли людина усвідомлює себе недостатньо освіченою, оптимальний період для одержання сучасної освіти вже згаяно. Меритократична поляризація суспільства є більш жорсткою, ніж попередня класова, оскільки якості, що дають змогу людині ввійти до «класу інтелектуалів», не можуть бути просто надані чи легко набуті. Потенційно визначені, вони формуються протягом десятиліть свідомого життя людини, завдяки освіті, вихованню, обставинам. Пропагується думка – удосконалюючи

свої здібності й особисті якості, представники нового «вищого суспільства» одержують високі прибутки як побіжний результат своєї діяльності. В реальності, стартові можливості відіграють надзвичайно вагомий роль. Найголовніше – зорієнтованість індивіда на певний варіант поведінки, яку стимулює, чи пригнічує середовище, виховання, родина, базові знання.

В 1990-х роках з'явилося нове явище, що одержало назву «крос модерн» — розрив між надзвичайною технологічною складністю продукту і низьким інтелектуальним рівнем його споживача. Тим самим звичайна і доти обов'язкова освіченість та компетентність були почасти девальвовані. Як наслідок, вагома частка активних користувачів Інтернету є своєрідними «темних» людей. Вони елементарно безграмотні, у політичних відносинах сповідують радикальні, популістські гасла, а в розвагах віддають перевагу шоу і різним комп'ютерним іграм. Навряд чи їх можна віднести до творчих особистостей, спраглих створення інноваційні продукти. Тобто – все ж та сама ніцшевська проблема «людина — маса», в якій представник «маси» використовує комп'ютер у дуже обмежених рамках, не спрямовує власні зусилля на особистісний розвиток. Такий індивід, може, і споживає якусь інформацію (наприклад, рахунок футбольного матчу або плітки про життя зірок шоу-бізнесу), але не здатний до перетворення корисної інформації в знання і застосування його на практиці. А найчастіше в нього взагалі немає потреби в постійному самовдосконаленні, придбанні нових, дійсно необхідних знань.

Новою основою положення людини в суспільстві, її соціального статусу, а також соціальної стратифікації є вже не те, що людина має – владу, землю або капітал, а те, чи вона може, і, чи здатна вона перетворювати доступну їй інформацію у власне знання і використовувати його.

Широко відомі твердження «Хто має інформацію, той має владу» і «Інформація — найбільш демократичне джерело влади», оскільки усі мають до неї доступ. Та постають питання: Чи всі? Чи дійсно мають доступ? До якої інформації мають доступ? В реальності, інформація є найменш демократичним фактором виробництва, тому що доступ до неї аж ніяк не означає володіння нею. Інформація, крім всіх інших своїх якостей, має властивість вибіркості: не кожна людина може не те що розпорядитися, але навіть зрозуміти ті чи інші повідомлення (фінансовий звіт міжнародного банку, хімічні формули поєднання інгредієнтів продуктів харчування, програмного забезпечення комп'ютерної техніки, яку вона використовує...). Специфічні здібності людини, її світовідчуття, психологічні характеристики, здатність до узагальнень, пам'ять, тобто те, що називають інтелектом (а він і є формою існування інформації і знань), виступають головними чинниками, що визначають можливості прилучення до цих ресурсів. Плюс, зрозуміло, освіта у найширшому розумінні цього слова — від професіоналізму до загального рівня культури. Тому знання (технічні, політичні, економічні...) зосереджені у відносно вузькому колі людей, які в інформаційному суспільстві формують новий панівний клас.

Можна було б припустити, що розвиток інформаційного суспільства, поширення інформації і знань приведе до усунення гострих проблем, особливо соціальних.

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

Насправді відбувається протилежне: отримавши статус головного ресурсу, знання поляризували соціум за раніше невідомими лініями. З'явилася нова нерівність між людьми і між країнами. Аналітики стали говорити про феномен «розколотої цивілізації», лінії розлому якої проходять як між країнами відсталими і розвинутими, так і усередині останніх. Починаючи з 1960-х років у розвинених країнах почала формуватися нова соціальна поляризація. Прогрес науки і техніки ще сильніше підкреслив нерівність між людьми, надаючи їм інтелектуальні та технологічні можливості для закріплення новітньої соціальної нерівності. Таку спрямованість соціально-економічних і політичних процесів посилює стрімке руйнування усталених морально-етичних і культурних цінностей. Популярності набуває думка, переважно відкрито не декларована, яка узгоджується з поглядом Ф. Ніцше, що основна цінність - це найвища кількість влади, яку людина спроможна собі засвоїти. Успішність захисту права і свободи людини залежить від розуміння новітніх небезпек породжених цивілізаційними викликами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данто А. Ницше как философ. Пер с англ. А. Лавровой / А. Данто. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2001. – 280 с.
2. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Пер. з нім. А. Онишко / Ф. Ніцше. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.

Наталія Ігорівна Жигайло

ПСИХОЛОГІЯ БІЗНЕСУ, ЛІДЕРСТВА ТА КОМУНІКАЦІЙ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАУКОВИЙ НАПРЯМ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ

Актуальність проблеми. Сучасний ринок праці переповнений новітніми технологіями, інноваційними ідеями, креативними умовами, однак, потребує людського капіталу в досягненні поставлених цілей. Зокрема, молодих талановитих фахівців, наділених фаховими знаннями, комунікативними, лідерськими, організаторськими здібностями тощо.

Новітній напрям - психологія бізнесу, лідерства та комунікацій, який виник на перетині низки дисциплін, насамперед, психології, соціології, економіки та менеджменту, покликаний сприяти вирішенню актуальних питань сучасності. Зокрема, зростає затребуваність тих напрямів психологічної роботи, які пов'язані з психологічним супроводом діяльності різноманітних бізнес-структур. Сьогодні багатьом організаціям (компаніям, фірмам, підприємствам), які займаються виробництвом і продажем товарів та послуг, для підвищення ефективності роботи необхідні бізнес-психологи, які добре розуміють особливості сучасного бізнесу та роль людського фактора у досягненні поставлених цілей, здатні спрямовувати активність керівників і персоналу на подолання труднощів, підвищення конкурентоспроможності та розвиток організації. Для фахівців, які будуть здійснювати психологічний супровід роботи бізнес-організацій, важливо бачити усю багатоплановість, складність і суперечливість бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Задля реалізації поставленої мети у Львівському національному університеті імені Івана Франка започаткована освітня програма «Психологія бізнесу та управління» для підготовки фахівців з психології міжособистісного та ділового спілкування, бізнес-консультування, психологічної оцінки персоналу, управління персоналом, організаційної поведінки та прикладної етики, профілактики професійних деформацій, гендерних відмінностей в сфері управлінської діяльності; медіапсихології, психології реклами та PR тощо. Випускники спеціалізації «Психологія бізнесу та управління» можуть займати посади: бізнес-психолог, психолог-тренер, психолог-консультант; психолог-психометрист в системі підприємницької, фінансово-економічної, торговельної сфери, приватного сектора, коуч, консультант із психології управління та комунікацій, PR-менеджер, HR-менеджер, рекрутер, креативний директор, викладач психології бізнесу та менеджменту.

З метою популяризації даного напрямку проведений Кар'єрний Марафон «Освіта. Бізнес. Психологія». Унікальність цієї події була у поєднанні зусиль університетів, науковців, бізнесу та міжнародних експертів навколо ідеї вдосконалення змісту освіти, покращення готовності випускників ЗВО до умов сучасного ринку праці тощо.

Особливий акцент марафону – психологія бізнесу і управління як освітня програма та розвиток назвичайно важливих для успішної кар'єри особистісних компетенцій студентів (т.з. soft skills). Стартував марафон низкою тренінгів відомих тренерів, на яких студенти опановували майстерність ораторства, вдосконалювали навички комунікації та роботи у команді, розвивали емоційний інтелект. Кульмінацією заходу була Міжнародна науково-практична конференція «Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення», до якої долучилися експерти з 10 країн – України, Австрії, Німеччини, Литви, Польщі, Фінляндії, Грузії, Йорданії, Таджикистану, Канади та науковці з 20 університетів. Також проект «Психологія бізнесу та управління» плідно співпрацює із Львівською регіональною бізнес-платформою, регіональною радою підприємців у Львівській області, комітетом Освітньої та кадрової політики Львівської Торгово-промислової палати тощо.

Перспективою подальшого розвитку даного напрямку є створення усіх необхідних умов для успішного формування та розвитку у студентів спеціальності «Психологія бізнесу та управління» особистісних та професійних компетенцій (soft skills), затребуваних роботодавцями, для підготовки до працевлаштування у бізнес-організаціях. В основі формування професійних компетенцій майбутніх фахівців є комунікативні, організаторські та лідерські здібності. Також до числа Soft Skills відносяться ситуаційна обізнаність, адаптивність або гнучкість, здатність бути дипломатичним і тактовним тощо. Отож, Soft Skills – це хороші манери і риси особистості, необхідні для взаємодії з іншими людьми у побудові з цими людьми партнерських відносин. Soft Skills застосовуються в будь-якій індустрії, у кожній професії, у всякому виді діяльності і у кожній міжособистісній співпраці. Для того, щоб розвивати у майбутніх фахівців так звані “м'які навички” або “гнучкі навички” Soft Skills слід розпочинати підготовку майбутніх фахівців цілеспрямовано, починаючи з першого року навчання у ЗВО.

В розрізі «психологія бізнесу та управління» кожного бізнесмена, студента-початківця чи іншої особистості цікавить питання: «Як досягти успіху в бізнесі?» Вхідження в бізнес і його розвиток здійснюється у певному психологічному та соціокультурному середовищі. На ефективність психологічного супроводу бізнесу впливає низка чинників, серед яких важливу роль відіграють знання про специфіку самої бізнесової діяльності та індивідуальні особливості особистості бізнесмена. Для проведення ефективних навчальних занять із студентами спеціальності «Психологія бізнесу та управління» слід враховувати, яким чином люди уявляють собі успіх і успішність. Під поняттям «успіх» розуміємо об'єктивні досягнення в конкретній діяльності і в житті в цілому, а поняття «успішність» відображає суб'єктивне переживання та умови досягнення успіху.

Психологічні дослідження [1-7] дозволяють виявити існуючі в суспільстві усталені уявлення про успіх і успішну людину, бажані образи ідеалу успіху та прототипи успішної особистості. Так, **за сучасними даними, ідеальна успішна людина** — цілеспрямована, товариська, розумна, матеріально забезпечена, відповідальна. Характеризуючи ідеальну успішну людину акцент робиться на особистісних характе-

ристиках, на способах досягнення успіху, а не на конкретних результатах діяльності та інших проявах успіху. **Образ реально успішної** людини включає в себе матеріальне забезпечення, благополучну сім'ю, кар'єрний ріст, досягнення поставлених цілей, наявність престижної роботи, високий соціальний статус, наявність дітей, статус керівника, власний бізнес тощо.

Сучасними вченими [2; 3; 4; 5] представлена типологія уявлень про успіх в залежності від типу відповідальності, зокрема виділяють: **оптимально відповідальний тип; виконавчий тип; ситуативний; егоїстичний та функціональний. Оптимально відповідальний тип особистості** пов'язує успіх і умови його досягнення з внутрішніми особистісними ресурсами — умінням приймати на себе відповідальність, реалізовувати свої здібності та можливості у процесі досягнення поставлених цілей, незважаючи на труднощі. 2. **Люди виконавчого типу** пов'язують уявлення про успіх і успішну особистість з домінуванням зовнішніх, соціально-визнаних критеріїв. Умовами досягнення успіху виступають зовнішні чинники (везіння, сприятливий збіг обставин) та особистісні ресурси, що забезпечують успіх при відсутності зацікавленості в діяльності (старання, цілеспрямованість). 3. Для **представників ситуативного типу** успіх — це досягнення поставлених цілей, сприятливий збіг обставин, суспільне визнання. Вони частіше дають загальноприйняте визначення успіху, яке не відрізняється оригінальністю і своєрідністю. 4. **Особі егоїстичного типу** в своїх уявленнях про успіх та успішність залежні від значущої для конкретної особистості сфери або ситуації життєдіяльності. Часткове прийняття відповідальності визначає вказівку як умову досягнення успіху зовнішніх та внутрішніх особистісних ресурсів. Основні показники успіху для досліджуваних егоїстичного типу — це благополуччя в усьому, досягнення поставлених цілей, задоволеність собою і своїм життям. 5. **Функціональний тип відповідальності** характеризується тим, що у змісті уявлень про успіх та успішність і умов його досягнення в осіб цього типу домінують зовнішні, соціальні, критерії, що демонструють відсутність самостійності, усвідомленості при їх формуванні, бажання діяти строго за зразком, відповідно до інструкції.

Мотивація досягнення — важливий чинник успішності в бізнесі та кар'єрі. Мотивація досягнення розглядається як рушійна сила, що сприяє досягненню успіху. Цей вид мотивації відноситься до однієї з основних психогенних потреб, тобто потреб, пов'язаних з найбільш суттєвими сторонами життєдіяльності людини, без яких неможливий повноцінний розвиток людини. Мотивація досягнення є ключовим джерелом в досягненні успіху.

Власний досвід досягнень в діяльності. Реальний успіх є найбільш надійною підставою для того, щоб повірити в себе і бути здатним захиститися від невдач. Крім того, коли основу почуття власної ефективності складають фактичні дії і досягнення людини, це зазвичай узагальнюється на низку схожих видів діяльності. Досягнутий успіх у меншій мірі підсилює відчуття самоефективності, якщо виконуване завдання було легким, а не складним.

Досвід інших людей (непрямий досвід) також є важливим джерелом самоефективності. Самоефективність зростає, коли люди спостерігають, як інші успішно справляються з вирішенням складних завдань. При цьому вони переконують себе в тому, що «якщо інші можуть зробити це, то і вони можуть досягти покращення своїх показників». Покладатися на досвід інших може бути особливо важливо, коли існує невизначеність щодо власної здатності виконати певне завдання. Ця невизначеність може виникати з відсутності відповідного досвіду або фактичних даних, що дозволяють судити про виконання завдання.

На думку видатного економіста Богдана Гаврилишина, до психологічних ознак успішних в бізнесі особистостей відносять: Креативність: щоб бути креативним, потрібно зберегти в собі трохи дитинства, дитячих мрій та фантазій. Мрія: починати потрібно з мрії, а не з якогось бізнес-плану. Виходити за рамки звичайного: дивитись на ситуації та проблеми з іншої, незвичної точки зору. Допитливість: постійно вчитись, дізнаватись щось нове, займатись самовдосконаленням у всіх напрямках, будувати основу для перспективного майбутнього; успішна, ефективна людина все життя вчиться. Сильна воля і самодисципліна: потрібно навчитися робити те, що ти повинен робити, що корисно робити, радше ніж тільки те, що хочеться робити. Завжди вірити в свої сили і в свою мрію. Продовжуйте мріяти про великі і навіть недосяжні на перший погляд речі [2].

Свою точку зору у поняття: «Успіх, невдача і привід продовжувати творити» вкладає письменниця Елізабет Гілберт: «Якщо колись-якось велика невдача чи великий успіх розірвуть ваш зв'язок з вашим корінням, тоді ваш обов'язок – знову знайти шлях до свого коріння. Єдиний спосіб відновити цей зв'язок: засукати рукави і робити свою справу старанно і віддано, з повагою і шаную. Не важливо, що саме ви робите, нехай вами керує любов. Ваше коріння – це те, на що ви спрямовуєте свою енергію з такою вражаючою відданістю, що кінцеві результати вже не мають великого значення» [2].

Узагальнюючи результати досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, подаємо порівняльну характеристику психологічних ознак успішних та неуспішних в бізнесі особистостей (див. табл. 1).

Таблиця 1

Психологічні ознаки успішних та неуспішних особистостей

Психологічні ознаки успішних особистостей	Психологічні ознаки неуспішних особистостей
Читають щодня	Дивляться ТБ щодня
Хвалять	Критикують
Використовують зміни	Бояться змін
Прощають інших	Ображаються
Розмовляють про ідеї	Обговорюють людей
Постійно навчаються	Вважають, що і так все знають
Беруть відповідальність за свої помилки	Звинувачують інших у своїх невдачах
Вміють дякувати	Вважають, що їм всі винні
Ставлять цілі і планують життя	Не ставлять цілі

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо **якості успішної особистості**: могутність бажань, потужний внутрішній імпульс, виправданий оптимізм, відкритість реальним фактам, компетентність в часі, цілеспрямованість, харизма, схильність до ризику, відчуття змін, відповідальність і моральність, висока духовність, ясність мислення і безальтернативність, раціональне ставлення до грошей, самореалізація в бізнесі, демократичність і скромність, унікальність. Розвитку даних якостей сприяє новітній напрям - психологія бізнесу, лідерства та комунікацій, який покликаний забезпечити вирішення актуальних питань сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. посібник - К.: Центр учбової літератури, 2008.- 592с.
2. Жигайло Н.І., Кохан М.О., Данилевич Н.М. Психологія бізнесу та управління. Навч. посібн. – Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 308с.
3. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення особистості майбутнього фахівця : Монографія. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008 – 336 с.
4. Максименко С. Д. Психологія особистості : Підручник. – К. : КММ, 2007. – 296 с.
5. Москалець В. П. Психологія особистості : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2013. 416 с.
6. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія. Київ : Наш час, 2005. 278 с.
7. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія. Івано- Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. 203 с.
8. Яцура В.В., Хоронжий А.Г., Жигайло Н.І. Психологія керівника: Навч. посібник. – Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 256с.

Наталія Михайлівна Хома

НЕОЛІБЕРАЛЬНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ КРИЗИ

Соціальна держава як значущий політичний інститут уже довготривало функціонує в умовах кризи. Продовжуючи надавати основні елементи соціальної підтримки, цей тип держави нині не здатен належно реагувати на нові виклики, зокрема на пов'язані зі зростанням технологічного безробіття, пандеміями, активізацією фрілансу тощо. Інститут соціальної держави стикається зі зміною структури постіндустріальних ринків праці та сім'ї. В ході цих процесів інститут соціальної держави зазнає змін і чи не найбільший вплив на ці процеси мають економічна глобалізація, технологічна революція, а також зміни, пов'язані зі соціальною структурою.

Усі класичні моделі соціальної держави (ліберальна, консервативна, соціал-демократична) останніми десятиліттями зазнають сильного тиску, обмежують витрати на соціальну сферу, набувають оновленої конфігурації під впливом глобалізаційних, технологічних, демографічних та інших чинників. Про яку б модель ми не говорили, усі вони подібні у виборі траєкторії реформ – вони більшою чи меншою мірою стали спрямовані на активізацію працездатної особи та побудови держави соціальних інвестицій (трудової держави).

Для того, щоб зрозуміти зміни, які відбуваються у певній моделі соціальної держави в ході її модернізації, необхідно означити базові характеристики первинної конфігурації. Власне ліберальна модель соціальної держави від появи вирізнялася своєю зорієнтованістю на стимулювання індивідуальної активності особи, підвищення особистої відповідальності, інвестування в особистісний соціальний капітал для подальшого зменшення фінансового навантаження на інститут соціальної держави та суспільство. Тобто, це характеристики, які є підґрунтям нинішньої реформи усіх моделей соціальної держави – і консервативної, і соціал-демократичної. Сфера відповідальності держави за добробут громадян у такій моделі і так була сильно звужена у порівнянні з іншими моделями соціальної держави. Натомість значною у ліберальній моделі була роль позабюджетного фінансування соціальної сфери.

Якщо порівнювати усі основні моделі соціальної держави на предмет їх адаптації до новітніх викликів, то, на нашу думку, найбільш відчутної кризи зазнає неоліберальна модель соціальної держави, позаяк їй в умовах своєї «економності» ставати ще більш економною. Вона і так завжди була зорієнтована на стимулювання трудового активізму, набуття нових навичок тощо, а нині ще більше акцентує на цих пріоритетах. На сьогодні оновлена (неоліберальна) модель соціальної держави відійшла від класичної ліберальної моделі соціальної держави. Мова про посилення дисциплінарного підґрунтя цієї моделі соціальної держави, стрімкі процеси її

маркетизації (зростає присутність приватних надавачів соціальних послуг; увиразнений вплив ринкових ідей, логіки та механізмів у наданні державних соціальних послуг тощо).

Відтак неоліберальна модель соціальної держави, яка нині функціонує у багатьох країнах, ще більше посилює різноманітні нерівності, зупиняє соціальні ліфти для нужденних груп населення (такі «ліфти» перетворюються в соціальні «ескалатори», які рухаються не лише ввєрх, а й вниз). Жорстка політика державної економії проявляється в скороченні бюджетів на соціальну допомогу. Щораз більшою кількістю соціальних проблем заопікуються не державні інституції, а «третій сектор».

Ця модель соціальної держави оцінюється нами як недостатньо ефективна за ще незавершеної глобальної фінансової кризи, скорочення обсягів виробництва, що супроводжується скороченням соціальних програм та агресивним курсом на активізацію людини з метою мінімізації її звернень за соціальною допомогою.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

Безпека завжди була і залишається екзистенціальною потребою людини, суспільства, держави, однією з «вічних цілей» (Р. Арон) політики. У найширшому розумінні поняття «безпека» інтерпретується у науковій літературі як відсутність загроз і ризиків базовим принципам функціонування особи, суспільства, держави, їхнім цінностям. Безпека є основою розвитку політичної спільноти, але одночасно безпека – це також здатність спільноти зберігати свої основні риси в умовах, які постійно змінюються.

Безпека розглядається як результат сукупність і діалектичної взаємодії ієрархічних рівнів та відповідно об'єктів безпеки – індивідуального (безпека особи), соціального (безпека суспільства), державного (безпека держави), міжнародного та глобального (безпека світової спільноти). У ліберально-демократичних системах основним об'єктом безпеки визнається індивід, у авторитарних режимах – домінуюче становище у цій ієрархії займає держава. Однак, реальні моделі безпеки сформувались в контексті подолання дилеми та узгодження інтересів індивіда та колективних спільнот і держави на основі пріоритетних цінностей та інституційних механізмів і були концептуалізовані в понятті «національна безпека». Основним носім та гарантом безпеки індивіда та суспільства, попри ціннісні відмінності, є держава, яка, використовуючи механізми управління, мобілізацію суспільних ресурсів та координацію діяльності інститутів та суб'єктів політики, здатна відповідати на загрози та виклики національній безпеці, в контексті міжнародної кооперації та співпраці. Оборонна функція, гарантування безпеки були одними з об'єктивних чинників виникнення держави як універсальної моделі організації людських спільнот, в межах якої люди змогли подолати гоббсівський стан «війни всіх проти всіх» та протистояти зовнішнім загрозам.

Загрози, з існуванням яких і постають проблеми безпеки, традиційно поділяли на внутрішні та зовнішні. Зовнішні загрози і реагування на них, які загалом можна визначити прямим або опосередкованим впливом міжнародного середовища, застосуванням сили чи інших видів примусу, завжди були пріоритетною сферою діяльності держави, оскільки саме зовнішні загрози сприймалися найбільш небезпечними, бо вели до втрати територій, незалежності, суверенітету чи економічних криз. Національна безпека держави, сформульована як мета та важлива функція її зовнішньої політики з захисту національних інтересів, була орієнтована більше на міжнародне середовище та міжнародну політику.

У кінці 90-х рр. посилення взаємозалежності світу та її інституціалізації зумовили зміну акцентів в інтерпретації проблем безпеки. Зокрема, Р. Ульман у статті «Заново визначаючи поняття безпеки» (1983 р.) наголошував, що традиційне й «вузьке» розуміння безпеки, коли враховувалися лише військові і загалом матеріальні загрози, не є релевантним реальному стану речей, оскільки ігнорує невоєнні загрози безпеці особи, суспільству та державі. Він припустив, що деякі з найбільш небезпечних загроз національній безпеці можуть виходити зсередини самої держави [5, р. 133]. До таких загроз ми відносимо неконсолідованість суспільства, політичну нестабільність, регіональні, етнічні чи конфесійні конфлікти, економічні кризи, які унеможливають реалізацію воєнних аспектів безпеки, а також корупцію, бідність, низький рівень освіти, зниження чи відсутність підтримки і лояльності державним інститутам. Їхня актуалізація зумовлена кризою національної держави, неефективністю державного врядування багатьох держав, несамодостатністю національних урядів в умовах глобальної взаємозалежності, що зумовили делегування функцій (і безпекових також) наднаціональним інститутам, знецінення громадянства як принципу приналежності до держави, зокрема його ціннісно-емоційних елементів. Результатами впливу цих та подібних чинників стала перенесення лояльності громадян на інші рівні – локальний або міжнародний (транснаціональний), що суттєво обмежувало державу у ресурсах реалізації безпекових стратегій.

Внутрішні загрози, зумовлені неефективністю врядування, особливо деструктивні у «нових» або транзитних державах, де інститути і сама державність перебувають на стадії становлення чи розбудови. Неспроможність реагувати на загрози та ризики дає дослідникам зараховувати їх до категорії слабких держав (weak state), або таких, що не відбулися (failed state) чи занепадають (collapsed state). До того ж такі держави сприймаються іншими державами, як джерело загроз на міжнародному рівні (неконтрольовані міграції, біженці, тероризм і т.п.). Отже, слабкість держави, резюмував Ф. Фукуяма є і національним, і міжнародне джерелом небезпеки [1, с. 8]. Навпаки, існування ефективних інститутів є необхідною передумовою процесів державотворення та демократизації суспільства.

Причини слабкості держави та її безпекової вразливості можуть бути різноманітними, оскільки зумовлені особливостями розвитку і становлення кожної окремої держави. Аналіз літератури дає змогу вирізнити узагальнюючі ознаки слабкої держави, які виступають загрозами її розвитку чи, навіть, існування. Серед них: постколоніалізм, інституційна неефективність чи неповноцінність, відсутність національної єдності та спільної (національної ідентичності), розділене суспільство, недостатня ідентифікація населення з державою, її знецінення для громадян, залежна від зовнішніх центрів економіка. Їхня дія в сукупності і призводить до дефіциту легітимності державних інститутів, відсутності консенсусу щодо цілей та цінностей та недостатньої підтримки режиму. Такі характеристики перетворюють слабку державу в об'єкт зовнішніх впливів аж до агресій та анексій територій з боку інших держав.

Посилення невоєнних та нематеріальних загроз сучасним суспільствам знайшли відображення у працях представників Копенгагенської школи (О. Вевер, Б.Бузан,

Я. де Вільде, а також їхніх послідовників – Й. Вуорі, С. Гуцціні, Р. Еммерса, Р. Калюранд, М. Мак-Дональда, Л. Хансен), які розглядали безпеку здатністю суспільства зберігати свої основні риси у мінливих умовах. Іншими словами: основою розуміння безпеки індивіда, суспільства та держави, з їхнього погляду, є ідентичність, тобто здатність суспільства до самоусвідомлення себе, визначення Інших чи Ворогів. В цьому сенсі О. Вевер запропонував дуалістичну концепцію безпеки, яка включала безпеку держави і безпеку суспільства. Об'єктом загроз державі він визначив суверенітет, суспільству – ідентичність. Б. Бузан акцентував на вагомості соціетального виміру безпеки, яка пов'язувалася з відсутністю загроз культурі, мові, релігії й національній ідентичності [6, р.23].

Стан захищеності особи суспільства та держави в контексті соціетальної безпеки вчені пов'язують з можливістю користуватися своєю мовою, культурою, релігією. Відтак, ідентичність є основним чинником в усвідомленні екзистенційних загроз державі, суспільству та особі, тобто загроз їхньому виживанню та самореалізації. Такий підхід, характерний для методології соціального конструктивізму», визначає ідентичність не лише як один з секторів безпеки (безпеку особи та суспільства), а й складає її основу, опосередковуючи загрози в усіх секторах національної безпеки. Будь-яка загроза ставить спільноту перед проблемою: чи може вона й далі розглядати себе як «Ми», однаково сприймаючи її. При цьому важлива роль у збереженні спільної ідентичності й надалі належить державі та її інститутам, незважаючи на виразні тенденції розмивання суверенітету, загалом втрати нею домінування у внутрішній та зовнішній політиці.

Конструктивістська методологія дає підстави розглядати безпеку ідентичності «фундаментальною формою безпеки», або «онтологічною безпекою» особи та суспільства. На переконання Дж. Мітзен, безпека ідентичності – «стабільне відчуття того, хто ми є», яке формує мотивації, вибір, дії, – є вагомішою, аніж безпека від загроз, які можуть заподіяти фізичну шкоду [3]. Вона також слушно зазначає, що пошук безпеки не є властивістю виключно держави, це властивість спільного соціального порядку [4], в якому зацікавлена кожна особа. Адже особа, попри плюралізацію соціальних реальностей, децентрацію й гібридизацію ідентичностей, прагне хоча би мінімального рівня передбачуваності і намагається знову вибудувати інститути, «щоб витворити для себе впорядковану реальність» [2].

Отже, у дослідженнях безпеки на межі тисячоліть реалістські інтерпретації безпеки з акцентом на об'єктивних, матеріалізованих загрозах (втрата території, суверенітету економічні збитки і т.п.), відповідь на які пов'язувалась виключно з і сферою політичної діяльності держави і міждержавних інститутів, що нерідко створювало умови ігнорування інтересів суспільства, соціальних груп, індивідів і які не завжди співпадали з державними, тобто з інтересами і баченням безпеки політичною елітою й істеблшментом, поступились новим напрямом досліджень, які наголошували на онтологічних загрозах та пошуку відповідей на них з участю і врахуванням інтересів

всього суспільства та окремого індивіда. Однак, це не применшує значення держави у формуванні стратегій безпеки, визначенню допустимих засобів і ресурсів її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма; пер. с англ. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНТЕЛЬ, 2006. – 220 с.
2. Berger P. On the Obsolescence of the Concept of Honor [electronic resource] / Peter Berger // Access mode : <http://altervsego.hypotheses.org/files/2009/12/Peter-Berger-On-the-Obsolescence-of-the-Concept-of-Honor.pdf>
3. Mitzen J. Ontological security in world politics, and Implications for the Study of European Security [Electronic resource] / Mitzen J. // Prepared for the CIDEL Workshop, Oslo, October 22–23, 2004 // Access mode: <http://www.sv.uio.no/arena/english/research/projects/cidel/old/WorkshopOsloSecurity/Mitzen.pdf>
4. Mitzen J. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma / Mitzen J. // European Journal of International Relations. – 2006 – Vol. 12(3). – P. 358
5. Ullman R. Redefining Security / R. Ullman // International Security. – 1983. – Vol.8. – № 1. – P. 129-153.
6. Wæver O. Identity, Migration, and the New Security Agenda in Europe / O. Wæver, B. Buzan, M. Kelstrup, P. Lemaitre. – L.: Pinter, 1993. – 221 p.

ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

З часу виникнення на території Єгипту держави формуються теоретичні уявлення про джерела політичної влади, особливості управління, різноманітні форми врядування тощо. Незважаючи на кілька тисячоліть історії джерел політичної думки стародавніх єгиптян залишилось мало, а саме «Повчання Птахотепа», «Послання гераклеопольського царя своєму синові Мерікара», «Речення Ілусера», «Пророцтво Неферті» тощо.

Серед джерел політичної думки періоду Стародавнього Царства можна виділити насамперед «Повчання Птахотепа», авторства візира єгипетського фараона Айсеса (2690–2625 роки до н.е.). У документі в поетичній формі пропонується піраміда влади єгипетського суспільства: боги (покровителі Єгипту), фараон, жерці, чиновники, рабовласники, вільні селяни і ремісники і найнижче розташовувались раби. Освячувався цей порядок богинею Маат, яка символізувала правосуддя і була втіленням справедливості. Птахотеп наголошує, що ні в якому разі не слід порушувати сформованої соціальної ієрархії, а тих, хто знаходиться на нижчих щаблях соціальної драбини закликає «перед вищими опустити руки і зігнути спину» [1, с. 62]. У «Повчанні Птахотепа» сформульована низка принципів побудови суспільства. Насамперед, наголошувалось на рівності вільних від народження людей, що можна пояснити фактом подальшого формування панівної верстви і потребою у збільшенні могутності і чисельності цього прошарку. Тобто при наявності значних статків допускалась можливість підвищення рангу знатності єгиптянин. Метою життя кожної людини проголошувалось щастя і утверджувався принцип суспільної доброчесності (ка), який формулював етичні норми поведінки мешканців Єгипту.

Автором «Послання гераклеопольського царя своєму синові Мерікара» (бл. XXII – XX ст. до н.е.) вважається останній правитель десятої династії Ахтой III (або Хеті III). Це політичний трактат, що містить поради спадкоємцю стосовно особливостей управління. Цар закликає сина визначити, хто є ворогами його держави і жорстоко з ними боротися, здійснюючи насамперед превентивні дії для запобігання різноманітним заколотам і бунтам. Зокрема, він пропонує відслідковувати будь-яку підозрілу інформацію і карати можливих заколотників. Ворогом держави в трактаті оголошуються бідняки: «Той хто бідний – ворог. Будь ворожим до бідняка». [2, с. 31]. Особливо не радить автор долучати їх до війська, оскільки це може стати підставою для бунту. Згідно із «Повчанням», фараон як представник бога на землі повинен бути всезнаючим, уміти переконувати людей не лише за допомогою військової сили, а влучно сказаного слова. Тобто до джерел влади окрім військової сили автор трактату

відносить і авторитет. Для збереження державної влади володаря повинні не лише боятися, а також любити: «І будуть любити тебе люди, будуть пам'ятати за твою добродійність» [2, с. 32]. Засобами досягнення авторитету вважалися володіння ораторською майстерністю, досягнення мудрості шляхом вивчення настанов предків, побожність, побудова нових і збереження старих пам'ятників та алтарів. Володарю також слід було також повинен бути доброзичливим і дбати про добробут своїх підданих. Особливо добрим, щедрим та мудрим слід бути у своєму ставленні до багатих та знатних людей, які оголошувались опорою володаря: «Звеличуй своїх вельмож, щоб вони чинили згідно із твоїми законами. Не повстане багатий у домі своєму. Власник майна не є тим, хто потребує<...> Великий цар величчю своїх вельмож. Могутній цар завдяки багатству своїх вельмож.» [2, с. 32]. Основою держави також є військо. Автор закликає особливо дбати про молодих воїнів гарантуючи їм кар'єрне зростання та забезпечуючи їх майном, землею, худобою тощо.

Загалом в творі знаходимо поради бути справедливим («остерігайся карати несправедливо», «розбирайся у судових справах»), дбати про своїх підданих («зроби так, щоб замовк той хто плаче, не утискай вдову»), бути милосердним («не убивай, карай за допомогою побиття і ув'язнення»), мужнім («будь хоробрим, таким як я був»), богобоязним («створюй прекрасні пам'ятники для бога, живе в них ім'я того, хто їх створює», «укріплюй жертovníки, шануй бога») [2, с. 32-34]. Цікавим в контексті звинувачення бідняків у всіх бідах є вимога судити людину за її справами, а не соціальним статусом: «Не роби різниці між сином знатної людини і простолюдином. Наближуй до себе людину оцінюючи її справи». [2, с. 32]. Загалом твір є спробою апологетизувати єдину владу фараона, який був не лише представником бога на землі, що володіє усіма найкращими якостями монарха, а й сам міг бути божеством.

Два інших джерела – «Речення Іпусера» та «Пророцтво Неферті» датуються початком XVIII ст. і в поетичній формі оповідають про події громадянської війни в Єгипті близько 1750 р. до н.е. Автор твору Іпусер, що, належав до заможної і привілейованої верстви докладно і дуже барвисто описує ці події, наголошуючи, що відбулось руйнування встановленого богами соціального порядку. Протиприродність того, що відбувається можна побачити у цілій низці цитат («Людина бачить ворога у власному синові», «всі посади не на своїх місцях, як перелякане стадо без пастуха», «земля перевернулась, як гончарне коло»). [5, с. 43-45]. Автор пропонує читачеві детальну картину майже всіх сфер життя тогочасного Єгипту та наслідки їх руйнування. Він наголошує, що в результаті громадянської війни припинились відносини і торгівля, як внутрішня, так, зокрема, і з іншими країнами. На шляхах в середині самого Єгипту поширеними стали розбій та грабунки. Відсутність безпеки призвела до припинення комунікації в середині країни, зникла низка товарів і розпочався голод («люди Єгипту їдять траву і запивають водою»). Іпусер наголошує, що люди, які не знали закону, наважились на бунт проти царя: «Сталось те, що ніколи не траплялось, хевер (бідні люди) захопили в полон царя». [5, с. 45]. Разом із падінням царської влади була зруйнована і вся адміністративна організація, був знищений господарський апарат

епохи Середнього царства («Руйнуються архіви, нищяться податкові декларації, чиновники убиті, а їх документи забрані») [5, с. 46]. Нещадно зруйнованою була також і судова система. Іпусер зазначає, що «великий будинок суду переповнений, бідні люди приходять і йдуть із судових палат. Свитки законів викинені. По них ходять на перехрестях. Судді розігнані по всій країні». [5, с. 46]. Внаслідок громадянської війни відбувся перерозподіл майна, власність фараона і знаті потрапила до рук селян і ремісників: «Той у кого не було майна, став власником багатств. Простолюдини стали багатими». Також у «Реченні Іпусера» йдеться про те, що «варвари стали єгиптянами», що, на думку деяких єгиптологів, може означати звільнення рабів. В реченні Іпусера зустрічаємо роздуми стосовно рівності і рабства. Свою позицію Іпусер обґрунтовує наступним чином: «Існують різні дерева (сикомори, сек, гену і зеву), більш цінні і менш цінні і ми їх розрізняємо, і тому ми повинні розрізнити господаря дому від його раба». [5, с. 45]. Ці рядки є першими задокументованими роздумами про те, що соціальна нерівність, рабство є нормальним, природним явищем. Виголошуючи свою промову начебто перед царем Єгипту, Іпусер обурювався тим, що в результаті перевороту раби почали «володіти вустами», бідняки отримали майно багатих, і останнім довелося працювати, чиновники були убиті, а придворні вигнані із царських володінь (люди заможні «поставлені до роботи над ручними млинами», «діти вельмож вигнані на вулицю», «цар захоплений бідними людьми», розкриті архіви і «розкрадені їх декларації») [5, с. 45-48]. Абсолютним руйнуванням освяченого богами порядку, була для Іпусера ситуація, коли бідняки, не здатні побудувати навіть хатини, стали власниками будинків, а селянин, який «не міг знайти собі биків, став власником великої кількості худоби» і навіть рабів. Таким чином автор доводить, що заколотники не намагались зруйнувати рабство як соціальний інститут, а прагнули самі стати рабовласниками. Однією з причин громадянської війни Іпусер називає бездіяльність та брехливість безпосередньо фараона: «Ти робив все, щоб викликати це. Країна стала отруйною травою, що знищує людей». [5, с. 50] Водночас автор наголошує, що всі біди Єгипту припиняться, як тільки природний порядок буде відновлений: «Але все буде добре, коли будуть відновлені всі посади і знать номів буде стояти і радіти, спостерігаючи за радістю в своїх будинках» [5, с. 51]. Також в тексті знаходимо прямий заклик відновлювати царську владу: «Знищуйте ворогів благородної столиці» [5, с. 51].

Схоже трактування подій пропонується в «Пророцтві Неферті». Пророкуючи майбутні нещастя мудрець наголошує на знищенні суспільного порядку та соціальної ієрархії («будуть скинуті вельможі»), руйнівних наслідках громадянської війни («чоловік буде убивати власного батька»), загрозі зовнішнього нападу («азіати спустяться в Єгипет через відсутність захисних укріплень»), можливості голоду («Ніл стане сушею, країна буде занурена в нещастя через брак їжі»), появі беззаконня та безладу («закони будуть постійно порушуватися діями», «будуть забирати в людини її речі та віддавати тому хто на вулиці»). [4, с. 53-55]. Рецепт для подолання всіх нещастя пропонується традиційний – зосередження влади в руках сильного царя, який вижене загарбників і наведе лад в країні («правда стане на своє місце, а неправда буде усунута»). [4, с. 54]

Детальну інформацію про виключну роль візира в системі державного управління та його функції знаходимо у «Розпорядженні про службові обов'язки верховного сановника», що міститься на стіні гробниці візира Рехміра, що жив в період царювання Тутмоса III (XV ст. до н.е.). Зокрема, наголошується на виняткових судових повноваженнях візира: «Нехай жоден сановник не привласнює собі права виносити вирок в палаті візира» [3, с. 75]. Також візир був зобов'язаний щоденно доповідати фараону про стан справ в обидвох частинах Єгипту, приймати відвідувачів, вислуховувати звіти чиновників, визначати розміри земельних наділів, призначати на посади сановників у Верхньому і Нижньому Єгипті, завідувати охороною фараона як в столиці, так і під час подорожей, визначати кордони областей, межі земельних наділів, пасовищ, храмових господарств, збирати податки. Візир долучався до всіх сфер життя держави і володів як адміністративно-управлінською так і військовою та економічною функціями.

Загалом основоположними принципами на яких будувалось суспільна система Єгипту були достаток, порядок і справедливість. Достаток гарантувався мешканцям при умові розумного і ощадливого ставлення до всіх створених богами благ. Порядок як принцип був запроваджений в момент творення світу і передбачав в тому числі дотримання суспільної ієрархії, повагу до таких соціальних інститутів як сім'я, ном, храм, держава. Справедливість, втілена в образі богині Маат, передбачала не лише справедливий розподіл благ, а й слідкування за дотриманням порядку встановленого богами, коли кожен інститут виконує свою функцію, а світ людей і природа перебувають у стані передбаченому задумом творця. Реалізація справедливості була головним завданням релігії, як соціального інституту. Слідкування за дотриманням цих принципів також покладалось на царя. Про наслідки порушення принципів порядку та справедливості детально розповідається в «Реченні Іпусера» і «Пророцтві Неферті». Підсумовуючи, варто наголосити, що Стародавній Єгипет протягом кількох тисячоліть здійснював значний вплив на політичне, культурне та економічне життя сусідніх держав, а ідеї стародавніх єгиптян стосовно принципів реалізації політичної влади та особливостей державного будівництва є невід'ємною частиною світової політичної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коростовцев М.А. Литература Древнего царства (III тыс. до н. э.). История всемирной литературы: в 9 т. Т. 1. АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. Москва: Наука, 1983. С. 57–64.
2. Поучение гераклеопольского царя своему сыну Мерикара. Хрестоматия по истории Древнего Востока: учебное пособие в 2-х частях / под редакцией М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона. Москва: «Высшая школа», 1980. Ч.1. С. 31–36.
3. Предписание о служебных обязанностях верховного сановника. Хрестоматия по истории Древнего Востока: учебное пособие в 2-х частях / под редакцией М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона. Москва: «Высшая школа». 1980. Ч.1. С. 74–78.
4. Пророчество Неферти. Хрестоматия по истории Древнего Востока : учебное пособие в 2-х частях. / под редакцией М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона, В.И. Москва : «Высшая школа». 1980. Ч.1. С. 53–56.
5. Речения Ипусера. Хрестоматия по истории Древнего Востока : учебное пособие в 2-х частях / под редакцией М.А. Коростовцева, И.С. Кацнельсона. Москва : «Высшая школа». 1980. Ч.1. С. 42–53.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ

На формування політичної культури та свідомості громадян впливають різноманітні механізми соціальної регуляції, які існують в кожній політичній системі. Найважливішими серед них є інституції, що формують інституціональну основу формального та неформального регулювання різних сфер діяльності людини. Однією із таких інституцій, є політична партія. Вони відіграють особливо важливу роль у формуванні політичної культури та свідомості різних груп населення.

Діяльність політичних партій спрямована не тільки на формування політичних цінностей, традицій, ідеалів у рамках суспільного дискурсу, але й на їх закріплення у свідомості своїх прихильників та відтворення ними при виконанні своїх соціальних ролей. Вплив партій на формування політичної свідомості в рамках соціалізації, на думку дослідників, передбачає прийняття їх прихильниками політичних програм і готовність до їх реалізації й поширення через курси публічної політики [1]. Як стверджує Ю. Шведа, змістом діяльності політичних партій є організація всього суспільства до участі в політичному житті [46, с. 193]. У такий спосіб партії, виражаючи інтереси певних верств і груп, творяться для боротьби за владу (або принаймні для впливу на неї), сприяють виникненню зв'язку виборців і представників влади через кандидатів і електоральний процес.

Політичні партії, діючи в різноманітний спосіб (шляхом залучення громадян до виборів, зокрема й передвиборчу агітацію та пропаганду, масові акції тощо), сприяють політичній соціалізації та мобілізації громадян (як у якості суб'єкта, так й об'єкта цих процесів), формуванню в них якостей і навичок участі у владних відносинах, їх включенню в активне політичне життя. [3, с.115].

Функціональна специфіка політичних партій особливо проявляється за умов різних політичних режимів. Зокрема, на думку Ю. Шведа, в умовах авторитаризму і тоталітаризму найважливішим їх завданням є політична мобілізація громадян. Така мобілізація передбачає забезпечення підтримки політичних цілей правлячої еліти, керівництва держави з боку широких верств населення. Для цього, твориться видимість громадського життя – проводяться ті чи інші, вигідні для органів влади, акції. Високий рівень участі мас у політиці забезпечується шляхом ідеологічної обробки населення, маніпулювання суспільною свідомістю, контролю за засобами масової інформації та переслідуванням опозиційних лідерів. У державах, у яких існує однопартійна система, вибори набувають характеру мобілізації населення задля підтримки правлячої еліти, аніж забезпечення справжньої політичної конкуренції і відбору кандидатів, а найважливішими є їх інтеграційна та мобілізаційна функції [2, с. 487].

Оскільки основним ресурсом кожної політичної партії є людина, яка має певні ідеї та бачення, інтерпретує їх в своїй свідомості, співвідносить їх з індивідуальними потребами та інтересами, то ми можемо говорити про мобілізаційну функцію цих інститутів влади. Саме так між політичним інститутом та громадянином виникає основа для двосторонньої взаємодії.

Таким чином, коли партія залучає до політичного життя широкі верстви населення, вона розширює соціальне коло своїх преферентів і одночасно, цінності та ідеї цієї організації закарбовуються в політичній свідомості громадян. В таких ситуаціях ідеологічна спрямованість партії не має великого значення. Загальновідомо, що громадяни, що перебувають у якійсь політичній партії, віддають свій голос за представника, щоб збільшити значимість в житті держави. Зазвичай безпартійні громадяни рідше беруть участь у виборах, ніж ті, хто пов'язаний з певною партією.

Водночас дослідники намагаються зрозуміти дію партійних інституціональних механізмів за різних суспільних обставин (стабільність, період невизначеності (транзиту). У стабільному суспільстві політичні партії є важливими інститутами політичної соціалізації, оскільки забезпечують спадкоємність, передачу молодим поколінням накопичених політичних досвіду, знань, традицій, цінностей. В умовах нестабільності, невизначеності таке наслідування порушується в силу дисфункціональності його інституціональних механізмів. Інтерес політичних партій до певних груп населення набуває ситуативного характеру, а загальна активність громадян зменшується. Мобілізація людей у таких умовах буває короткочасною, пов'язаною переважно з їх участю в передвиборчих кампаніях [1].

Мобілізаційну роль політичних партій можна аналізувати й з точки зору їх ідеологічної платформи загалом та кризи функціонування ідеологічних партій зокрема. Зокрема, О. Вишняк зазначає, що партійно-ідеологічно ідентифіковані виборці переважно більшістю голосують за партії й блоки, близькі їм за ідеологічними ідентифікаціями, однак значна частина (від третини до половини) виборців України не має жодних ідеологічних ідентифікацій та голосує ситуативно-економічно, залежно від свого соціально-економічного становища. Відтак, дослідник робить висновок, що не поступові зміни між виборами ідеологічних ідентифікацій зумовлюють зміни результатів вибору партій та блоків на наступних виборах, а, навпаки, передвиборча боротьба та результати виборів призводять до змін ідеологічних ідентифікацій і зниження рівня ідеологічної ідентифікованості виборців.

Одними з найважливіших суб'єктів політичної мобілізації в Україні, так як і в світі, є політичні партії. Вони, як соціальні інституції, дуже часто є організаторами, або співучасниками багатьох суспільних акцій, протестів чи мітингів.

Окрім масових «зустрічей з виборцями» і масових зібрань на партійні з'їзди, які є невід'ємною складовою виборчої кампанії будь-якої української політичної сили, можна виокремити декілька типів масових акцій, що стали складовою різних політичних кампаній, проведених партіями в рамках виборів до органів державної влади:

масові акції, що проводилися партіями на різних фазах виборчої кампанії і були спрямовані на створення інформаційного приводу щодо «досягнень» «важливих» рішень і «знакових» подій для політичної сили.

масові політичні акції, спрямовані на формування політичної ідентичності виборців. В Україні масові урочисті мітинги організуються партіями переважно у такі святкові дні, як: День Незалежності, День солідарності трудящих, День Перемоги, День Соборності, окремими політичними силами – у День свободи (22 листопада) і День створення УПА (14 жовтня).

Розуміємо, що діяльність політичних партій в Україні загалом має кон'юнктурний характер. Найчастіше сьогодні під час виборів політичні партії не формують суспільної думки, не активізують людей на виконання програми суспільного розвитку, а бажають «сподобатися» народу, спекулюючи його наболілими проблемами. У цьому випадку для опису особливостей їх функціонування застосовують поняття «політична машина», яке відображає забезпечення просування кандидата на політичному ринку за допомогою мобілізації електорату на його підтримку. Відтак, ці політичні інститути, зазвичай, «негативно» мобілізують населення, розколюють, а не консолідують суспільство. У цьому контексті слід говорити передусім про співвідношення «партії влади» та опозиційних «політичних/виборчих машин» у партійній системі, завданням яких є досягнення бажаного результату (більшості голосів) на виборах. [3, с.124]

Отже, політичні партії відіграють особливо важливу роль у формуванні політичної культури та свідомості різних груп населення. Політичні партії, здійснюючи свої функції, забезпечують стабільність функціонування політичної системи, створюють найсприятливіші умови для послідовної зміни складу уряду в умовах альтернативної багатопартійної системи. Саме тому, так важливо вивчати їх мобілізаційне значення при активізації політичної участі громадян. Однією із основних функцій політичних партій є функція залучення громадян до участі у політиці. Використовуючи різноманітні технології та інструменти політичні партії здійснюють політичну соціалізацію і політичну мобілізацію громадян, формують у них якості і навички участі у владних відносинах. В Україні на даний момент найчастіше під час виборів політичні партії не формують суспільної думки, не активізують людей на виконання програми суспільного розвитку, а бажають «сподобатися» народу, спекулюючи його наболілими проблемами. У цьому випадку говоримо про явище, яке відображає забезпечення просування кандидата на політичному ринку за допомогою мобілізації електорату на його підтримку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: Моногр. / Лілія Гонюкова; за наук. ред. д. політ. н. Л. Є. Шкляра. – К. : НАДУ, 2009. – 392 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/books/2009/09glpp.pdf>.
2. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібн. / Ю. Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
3. Ямельницький О. Я. Політична мобілізація як чинник активізації політичної участі в Україні : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Ямельницький Олег Ярославович – Львів, 2015. – 240 с.

Андрій Стефанович Гарбадин

КРИТИКА ІДЕЇ ЛІБЕРТАРІАНСЬКОГО ПАТЕРНАЛІЗМУ

Критика ідеї лібертаріанського патерналізму, як правило, обумовлюється двома хибними точками зору. При первинному сприйнятті виникатиме слушна підозра стосовно потенційних обмежень свободи – особливо у контексті авторитарних режимів, коли свобода не повністю інституційно закріплена, так само у демократичних, такий дискурс може викликати підозру від потенційної загрози, можливого варіанті “підриву” дійсних та доступних свобод. Відповідно слово “патерналізм” як поняття завжди викликав та викликати сумнів. Усі ми прагнемо зберігати за собою право вирішального голосу, а не делегувати його державі чи іншим структурам.

Пояснюючи особливості власного підходу до патерналізму Р.Талер зазначає, що “втручання і підштовхування з боку держави має бути мінімальним. Краса цього способу в тому, що він передбачає єдине рішення для багатьох складних питань: просто довести до максимуму кількість варіантів – і все! Така стратегія застосовувалася в багатьох сферах: від освіти до вибору плану страхування, що покриває рецептурні препарати. У деяких колах фраза “надати максимальний вибір” перетворилася на своєрідну мантру. У якості єдиної альтернативи їм бачився державний диктат, який вони уїдливо охрестили політикою “ всіх під одну гребінку” [1, 19 nudge]. Власне це спростування для демократичних режимів виступає особливо привабливим та складним водночас для перехідних, авторитарних, транзитних. В останніх загалом культура вибору у більшості сфер через авторитарне минуле ще не сформована і це може викликати навіть нерозуміння чи спротив, у випадку неякісного оформлення підштовхування. Привабливість же розкривається через потенційну можливість інституціоналізувати реальну свободу самовияву на багатьох рівнях, зокрема тих, що перелічені у цитаті вище. Ще одне важливе спростування, полягає у тому, що зовсім не факт, що ми здатні приймати найкращі рішення навіть виходячи із власних інтересів.

Стосовно двох хибних точок зору. Перша полягає у тому, що “впливу на вибір можна уникнути. У більшості випадків будь-яка організація або людина все одно приймає рішення, яке позначається на поведінці групи. У таких випадках неминуче підштовхування (навмисно чи ні) в будь-якому напрямі. І це підштовхування вплине на позицію індивідів ... рішення людей завжди обумовлені варіантами, які надав архітектор вибору. Зрозуміло, іноді підштовхування бувають випадковими” [1, 20 nudge]. Загалом острах перед підштовхуванням може супроводжуватися ще й острахом перед архітектором вибору – нам легше повірити у добрі наміри громадських організацій, ніж держави. “Люди сумніваються в компетентності і прихильності чиновників. Побоюються, що представники влади в першу чергу переслідують свої інтереси або конкретні меркантильні цілі невеликої групи. Ми поділяємо ці

занепокоєння. Більше того, у випадку з державою реальна та іноді навіть велика ймовірність помилок, упередженості і перегинів. Почасти тому ми вважаємо за краще підштовхування наказам, вимогам і заборонам.” [1, 20 nudge].

Друга хибна точка зору полягає в тому, що “патерналізм завжди передбачає примус ... Оскільки примус повністю відсутня, деякі види патерналізму виявляються прийнятними навіть для затятих прихильників свободи вибору” [1, 20 nudge]. Тобто патерналізм не тотожний наказу чи примусу. Патерналізм не визначає пріоритетності волі держави, її інститутів та чиновників. Відповідно патерналізм у сенсі підштовхування лише пропонує оптимальні варіанти, які ми можемо приймати через дефіцит часу чи нерозуміння суті проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Талер, Р.; Санстейн, К. Nudge. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье / Ричард Талер, Касс Санстейн ; пер. с англ. Е. Петровой ; [науч. ред. С. Щербаков]. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2017. — 240 с.

Галина Василівна Іленьків

КОНЦЕПТ БЕЗПЕКИ: МАНІПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

В вітчизняній політичній науці концептуалізація проблематики безпеки відбувається в основному в контексті національної безпеки. Безпекові студії зосереджуються в основному на питаннях міжнародних відносин та національної політики. Водночас демократичні процедури та механізми забезпечують залучення в політику населення, що має можливість впливати на політичний процес через різні форми політичної участі.

Ми пропонуємо розглядати проблематику безпеки в аксіологічному вимірі. Безпека постає однією з цінностей політичної системи поряд зі свободою, справедливістю чи рівністю можливостей. Сприйняття цих цінностей населенням відбувається, звичайно, на буденному рівні політичної свідомості. Маса, не здатна до глибинного аналізу та часто, враховуючи рівень політичної освіти та культури, - критичного мислення, легко стає об'єктом політичної маніпуляції. Не останнє місце в маніпулюванні займає зображення привабливої для суспільства ціннісної системи. В цьому випадку безпека перетворюється на концепт, з допомогою якого маніпулюють політичною свідомістю суспільства. Особливо це помітно в умовах технологічного прогресу, коли розвиток щоденно створює нові загрози, а медіа можуть швидко поширювати інформацію про них.

Маніпулювання – багатогранний процес, що вимагає як певної сукупності дій суб'єкта, так і готовності об'єкта піддаватися впливу. В нашому розумінні маніпулювання це система засобів духовно-психологічного впливу на масову суспільну свідомість із метою нав'язати конкретні ідеї, цінності, установки та норми поведінки. Кінцевим результатом політичного маніпулювання є бажані для суб'єкта дії, виконані об'єктом, спосіб поведінки у політичній сфері, що відповідатиме цілям суб'єкта. В умовах демократії політичне маніпулювання стає невід'ємною частиною діяльності політичних еліт, що намагаються заручитися підтримкою більшості населення з метою утримання та реалізації політичної влади.

Безпека є однією з тих цінностей, що, маючи найбільш широке визначення, має також і великий маніпулятивний потенціал. Однією з причин є те, що безпека є також однією з базових потреб людини. Людина в ситуації серйозної загрози її безпеці схильна мислити ірраціонально, вчиняти необдумані дії, піддаватися паніці. Так, повідомлення про епідемії смертельних вірусів викликають у людей підвищення рівня турботи про власне здоров'я, іноді до ірраціональних масштабів. Так можна провести аналогію і з реальною чи уявною, що трапляється навіть частіше, небезпекою. При цьому ми говоримо про загрозу на всіх рівнях: починаючи від міжнародної безпеки і закінчуючи відчуттям безпеки конкретного індивіда.

Виборчий процес в ідеалі є змаганням систем цінностей, вкладених в ідеологічні концепти. Більшість голосів отримує той кандидат чи партія, що пропонує найбільш актуальні для суспільства цінності. Безпека є безумовно однією з таких цінностей, однак різне розуміння безпеки в програмних документах політичних акторів зумовлює різницю між рівнем підтримки цих акторів. Саме розуміння небезпеки може бути різним: об'єктивна небезпека (скажімо, у випадку збройної агресії) чи суб'єктивна (скажімо, міграція може одними людьми розглядатися як небезпека, а іншими – як природний процес, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки для економічного розвитку).

Зрозуміло, що об'єктивна небезпека володіє значно більшим потенціалом в питаннях маніпуляції, оскільки не має необхідності доводити її значущість. Втім, об'єктивність в сучасному світі є відносною. Так, втручання однієї держави в внутрішні справи іншої (наприклад, питання втручання Російської Федерації в вибори в США) чи збройні дії більш чи менш є об'єктивними проявами небезпеки в основному тому, що більшість суспільства згоджується стосовно цього питання. Разом з тим, маніпулювання насамперед базується на впливі на емоції, зокрема на страх. Грамотна медійна кампанія може забезпечити виникнення в суспільстві страху, що згодом дозволить політичним акторам включати в свої програми діде стосовно вирішення окреслено та гіперболізовано проблеми для здобуття голосів виборців.

Таким чином, безпека однією з базових цінностей, задоволення яких є необхідним для життя людини соціумі. Політичній систем безпека індивіда досягається за рахунок обмеження прав людини та встановлення загальних правил поведінки (у формі правових норм). Водночас політичні актори схильні маніпулювати концептом безпеки заради отримання підтримки населення. Маніпулятивний потенціал безпеки є високим порівняно з іншими цінностями, пропонованими політичними акторами завдяки тому, що відчуття безпеки та небезпеки значною мірою базуються на ірраціональних факторах (наприклад, небезпека часто корелюється зі страхом).

Михайло Васильович Ковальчук

ПРЕДМЕТ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Важливість політики, як елементу життя соціуму та регламентатора усіх соціальних подій, було стверджено та обгрунтовано ще у епоху Античності, зокрема Платоном та Арістотелем. Вищезгадані представники політичної думки Античної Греції є незаперечними творцями класичного розуміння політики, а також мислителями, які сформулювали основні проблеми та предметну основу політичних вчень.

Крізь призму вищесказаного є доречним розгляд двох представників середньовічної політичної думки, а саме Августина Блаженного, як основоположника патристики та послідовника політичних поглядів Платона, та Томи з Аквіну, який здійснив акумулювання схоластичного погляду на політику та продовжив розвиток Арістотелівської концепції політики. Цілковито обгрунтованим буде зауваження про те, що дещо недоречно розглядати політичні погляди Августина Блаженного та Томи Аквінського та екстаполювати їх погляди на усю епоху Середньовіччя. Але цілковито виправданим буде твердження про те, що ці два політичні мислителі мали фундаментальний вплив на формування предмету політичних вчень Середньовіччя.

Аврелій Августин був послідовником політичних ідей Платона, що прослідковується у його концепції двох градусів, а власне граду Божого та граду Земного. Дана концепція є продовженням та розвитком Платонової концепції двох світів: ідеального та реального, похідною концепцією від чого є концепція «ідеальної держави». Держава, згідно до поглядів Августина повинна спрямовувати свою діяльність на зміцнення церкви та обстоювати пріоритетність церкви у співвідношенні з власне самою державою. Дану думку щодо співвідношення церкви та держави також продовжував Тома з Аквіну. Загалом, можна ствердити, що даний погляд був загальнопоширеним у цю епоху. Але Тома Аквінський висуває революційну ідею, а власне ідею про можливість усунення від влади монарха. Вищезгадане усунення могло мати місце у двох випадках: коли монарх спрямовував свою політичну діяльність проти церкви, а також у випадку недотримання ним світських законів, які були загальнообов'язковими для всіх. Дана ідея була новаторською, оскільки будь-яка влада вважалася владою даною Богом, що дозволяло легітимізувати та уникнути проблеми відсутності легітимізації.

Епоху Середньовіччя можна цілковито виправдано розглядати, як логічне продовження розвитку політичних ідей Античності, з урахуванням умови утвердження у них християнської проблематики. Іншим важливим зауваженням є те, що ніяким чином не можна назвати Середньовіччя епохою занепаду здобутків Античної політичної думки, зокрема зважаючи на періоди Патристики та Схоластики, коли християнські

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

філософи будували свої концептуальні доктрини у контексті філософських поглядів та методології політичних вчень власне Платона та Аристотеля. Дане твердження підкріплює точку зору про те, що недоречно розглядати Середньовіччя, як епоху, яка повністю сформувалася на християнському контексті та не є пов'язаною із ідеями та течіями Античності.

Слід також зауважити, що власне проблематика політичних вчень доби Середньовіччя є відмінною від Античності якраз через з'яву проблематики Християнства у предметному полі політичних вчень, що не могло мати місце у часи Античності. Зокрема через інституалізацію церкви та збільшення її впливу на політичній арені у Європі. Власне, нова проблема, яка знаходить своє опредметнення у політичній думці Середньовіччя - є проблема співвідношення влади церкви і влади монарха, яке часто буде вирішуватись на користь першої. Також проблемним стане питання походження влади, легітимізація якої буде необхідною та стане важливим пунктом середньовічної політичної теорії.

Святослав Миколайович Мотрен

КОСМОПОЛІТИЧНЕ БАЧЕННЯ У ПРОЦЕСАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СВІТУ

Проект глобального конструювання демократії містить об'єктивну і суб'єктивну складові. Суб'єктивна, зокрема, захоплює сферу інформаційного та віртуального простору, а об'єктивна підтримується фактично діючими процесами. Можна, відповідно, стверджувати, що об'єктивною ознакою є прогресування двох взаємопов'язаних і взаємопідсилюваних тенденцій – глобалізації та інституціональної демократизації, а суб'єктивною – формування сучасного медіа дискурсу, що імпліцитно є демократично спрямованим. Кожну з них, на нашу думку, пожвавив занепад комуністичної ідеологічної системи із розпадом соціалістичного блоку, що відкрило процесам демократизації фактично необмежену цілину, підготовану до освоєння. Проектування транснаціональних демократичних структур вкладається у площину об'єктивної складової, роздуми ж про космополітичний моральний вимір розвиваються у інформаційно-комунікативній царині суб'єктивної. На разі глобальної демократії не існує, це концепт, втілення якого потребує тривалих і послідовних зусиль. Обставини ж для цього складаються як ніколи благодотворні.

Демократія – складний, багатосмисловий конструкт, її значення виходить за рамки простого описового означення форми урядування або політичного режиму. У світлі напрацювань останніх десятиліть демократичний концепт набув нормативного навантаження, в основі якого – можливість самовизначення і самоактуалізації суб'єкта, що дозволяє розглядати демократію як творчу підставу політичного буття.

Як нормативний світогляд демократія ґрунтується на добровільному визнанні засад діалогічності. Нормативно-процедурне бачення пропонує модель мирного співжиття між націями та державами з урахуванням їхньої інакшості, несхожості, культурної різноманітності. Воно не приписує вирішального значення індивідуальній волі, радше ставить акцент на мережу нормативних відносин, які унеможливають війну як засіб вирішення конфлікту.

В зв'язку з цим, постає фундаментальне запитання: що повинна робити міжнародна спільнота, аби сприяти встановленню глобального демократичного порядку? Чи доцільно задля цього вдаватися до засобів міжнародного примусу, що часто провокує міжкультурні протистояння? Н. Урбінаті пропонує шукати відповідь у практиці ЄС, яка наглядно демонструє успішне втілення деяких аспектів ідеї глобальної демократії. Методика ЄС полягає у налагодженні системи вимог, виробленні критеріїв, яким повинен відповідати суб'єкт, котрий прагне до участі в співтоваристві. Наразі чимало суб'єктів намагаються привести свою політику у відповідність нормам ЄС, аби поповнити родину розвинених демократій [2, р. 96]. Аби досягти істинно демократичної

форми взаємин, потрібна добровільна згода суб'єктів співіснувати мирно, ставитися толерантно до інших учасників взаємодії. Заохоченням для цього слугує визнання суб'єктом істинності такої моделі, її креативного потенціалу, що обернеться благом для нього самого. Можливість економічного і соціального благополуччя, забезпеченість, достаток – одна з невід'ємних складових демократичного політичного порядку, яка консолідує взаємини і випрацьовує спільну матрицю сприйняття. Така матриця і плекає добровільну, а значить стійку і надійну, згоду. В основі її витворення – система стимулів і спонук, непрямих засобів тиску, узагальнених у категорії «м'якої сили».

Недосконалість людини, деструктивні задатки у людській природі – ось головна причина, чому не можна покладатися на індивідуальну волю. Саме ірраціональна сутність, що продовжує існувати в глибинах підсвідомості, затьмарює спалахи раціональності, зводить нанівець здобутки свідомості. В зв'язку з цим не можна покладатися й на позитивну кореляцію між усвідомленням благоді від кооперації і політичної стабільності. Але все ж, зважаючи на властивість суб'єктам інструментально-розрахункового мислення, переконаність суб'єкта у відповідності демократії його інтересам – доволі дієвий спосіб індивідуальної демократичної трансформації і запорука глобальної демократизації. Обмін, комунікація, запровадження ініціатив – ось просторово-смісловне поле, яке для перебігу міжсуб'єктної взаємодії розкриває нормативний аспект демократії. Втім, на нашу думку, доцільно враховувати контекст, в якому заплітається проблемний клубок. У певних випадках виявляється гостра недостатність суто непрямих засобів впливу. Коли напруга стабільно зростає, а шляхів до мирного врегулювання немає, краще відразу вдатися до жорстких механізмів тиску, щоб уникнути подальшого загострення і поглиблення конфлікту.

Виконані співставлення дають підстави вважати: космополітичний підхід загалом подає добротний методологічний інструментарій, придатний для пояснювального аналізу поточних політичних подій із паралельним виробленням поліваріантного сценарію їхнього проектування. Водночас, виявляються й проблемні аспекти, пов'язані з реалізацією космополітичного мислення у практичних умовах. Найбільша з перешкод, на переконання Р. Марчетті, це те, що чинна система глобального управління не функціонує у демократичному режимі, засвідчує надмірну централізованість, нечутливість до вимог «живого матеріалу» – акторів соціального походження [1, р. 103]. Рішення, що заторкають життя суспільств, не піддаються критичній оцінці з їхнього боку, а визначення курсу публічної політики відбувається без їхнього відома.

Реалії міжнародної і транснаціональної політики такі, що громадськість не вносить своєї лепти в організацію політичних процесів на транскордонному рівні, хоча ці процеси значною мірою зачіпають соціетальне майбуття громадян. Дефіцит участі якнайглибше оголює інституціональну діру, що зіє в глобальній політичній системі. Заповнити її Р. Марчетті пропонує тим самим шляхом, на який вказує й М. Цюрн – встановити принцип легітимності у лоні міжнародної системи, аби суб'єкт мав реальний доступ до участі у публічній сфері міжнародного та глобального рівня від імені певних груп громадян (наприклад, своєї країни).

Неможливість глобальної демократії в умовах чинної міжнародної системи безсумнівна з огляду й на іншу обставину, яку зауважував Д. Архібуґі, – обмежений радіус дії міжнародної правозахисної фундації. Національні кордони стають істотним бар'єром перед розповсюдженням глобальних демократичних ініціатив, спрямованих на захист прав громадян, особливо тих, що походять із соціетального середовища. Індивід не має права голосу у міжнародному вимірі, його скарги стихають, заглушенні відлунням сильного гулу стандартизованої моделі глобального управління, засадничим принципом якої є встановлення жорстких демократичних обмежень, відсторонення первинних носіїв політичної суб'єктності – різноманітних груп індивідів. Сутність протистояння між сильними світу цього, котрі міцно стоять на вершині системного інституціонального п'єдесталу, та індивідами, широкими верствами світової громадськості, виражає висловлене колись гасло: «ви – велика вісімка, проте ми – шість мільярдів» [1, р. 106].

Космополітичне бачення пропонує альтернативний проект: пряме представлення учасників світової спільноти у процесах демократизації світу. Втілення демократичного ідеалу за цим сценарієм має відбутися внаслідок переосмислення класичного поняття «громадянства», охоплення його смисловими рамками сфери глобального багатоманіття. Проект моделює побудову демократичної системи національного зразка на тлі інтернаціональної взаємодії, розмежування її на секції окремої юрисдикції, координацію між ними за федеральним принципом. В такий спосіб вдасться залучити усе людство до творення демократичного світового порядку: випрацювати матрицю єдиної легітимності, подолати феномен політичного відчуження, заснувати публічні координаційні органи, відповідальні за демаркацію юрисдикційних кордонів, котрі переймуть повноваження від строго обмежених у своїх діях функціонерів та нададуть глобальному управлінському механізмові істинно демократичного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Marchetti R. Fighting Transnational Exclusion: From Cosmopolitanism to Global Democracy / Raffaele Marchetti // *Global Democracy: A Symposium on a New Political Hope*. – New Political Science, Volume 32, Number 1, 2010. – P. 103-110
2. Urbinati N. Peace and Democracy: Which Ends Justify Which Means? / Nadia Urbinati // *Global Democracy: A Symposium on a New Political Hope*. – New Political Science, Volume 32, Number 1, 2010. – P. 91-97

Анна Мирославівна Сабара

ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРЕТИКО-ІГРОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Моделювання є однією з найбільш поширених методик сучасної політичної науки. Моделювання в теоретико-методологічному інструментарії виступає як метод визначення та максимально широкого розгляду можливих варіантів розвитку ситуації, а також прийняття рішення якому з цих варіантів слідувати, звертаючи увагу на те, який є найбільш адекватним та вигідним за даного стану розвитку суспільства.

Таким чином, моделювання дозволяє розглянути в розгорнутій перспективі можливості розвитку змодельованого об'єкта, що є однією з найбільших його переваг, при цьому варто пам'ятати, що висновки про цей розвиток робляться на основі узагальненого визначення загальних тенденцій розвитку об'єкта. Тобто визначені для створення певної моделі загальні характеристики дають можливість спроектувати в загальних рисах розвиток цілого об'єкта.

Вважаємо за потрібне згадати визначення М. Вартовського, який виділяє двозначність поняття «модель». З одного боку, вона виступає певним втіленням ідей чи навіть самою ідеєю, а з іншого, дослідник визначає модель як спосіб досягнення та реалізації даної ідеї. «Моделі у звичайному смислі слова це імітації, діаграми, шкали або картини чогось такого, що вже існує. Однак моделі можуть бути і чимось більшим, а саме прототипами, планами, гіпотетичними конструкціям, які слугують шляхопроводником дії».

Отож ми розглядаємо моделі прийняття політичних рішень, як спосіб досягнення та реалізації певних цілей в контексті теорії ігор, де гра виступає самою моделлю прийняття того чи іншого політичного рішення.

Теорія ігор - це математична теорія конфліктів, де конфлікт - це така ситуація, в якій стикаються інтереси сторін, і власне, між цими інтересами проходить певна боротьба, оскільки кожен із учасників прагне задовольнити саме свої потреби. В контексті нашої роботи сам конфлікт замінюється процесом прийняття політичного рішення, який і моделюється у вигляді гри, де є зацікавлені сторони (політичні актори-гравці), стратегії політичних акторів у процесі прийняття рішень та саме політичне рішення, яке визначається, як виграш гри, залежно від того, які ж саме політичні цілі були у зацікавлених сторін.

Варто звернути увагу на те, що теорія ігор спирається на раціонального суб'єкта, що прагне максимізувати свою вигоду та бере участь у процесі саме заради цього. В цьому випадку поведінка актора зводиться лише до тих варіантів, що є раціональними та вигідними для нього, тобто виключаються нераціональні чинники діяльності суб'єктів, що дає нам можливість так чи інакше прогнозувати поведінку індивіда,

яка зводиться до певного набору можливостей, кожна з яких є раціональною та обґрунтованою.

Таким чином, набір різних поведінкових можливостей кожного з акторів вкладається в одну матрицю, а результат визначається згідно з рішенням кожного з акторів. Необхідно також наголосити на тому, що значення має не лише діяльність кожного окремого актора, але і їх взаємодія, адже, прагнучи максимізувати свою користь, актори комунікують, а тому – обиратимуть стратегію, яка не лише очевидно гарантує їм найбільший виграш, але однозначно не призведе до програшу. Тобто, важливою стороною гри є прорахунок можливих ходів конкурента.

Особливістю цієї ігрової моделі є те, що вона проходить за певними правилами, які являють собою систему умов, що вказують на те, які можливості надаються гравцям, тобто перелік можливих ходів, та до якого результату призводить кожна дана сукупність ходів (виграш або програш). Для того, щоб проаналізувати ситуацію з математичної точки зору, потрібно представити саму ситуацію в ігровій формі, тобто вказати стратегії, що можуть використовувати учасники, і уточнити, до якого результату призведе гра в разі обрання гравцями тієї чи іншої стратегії.

Гра дає можливість кожному з акторів прорахувати можливість виграшу чи програшу у випадку застосування ним конкретної стратегії, якщо в той же час його конкуренти будуть застосовувати один з визначених наборів стратегій.

За критерієм зовнішнього контексту, ігри можна поділити на:

- унікальні – відбуваються одноразово, не мають аналогів, тому актори не можуть скористатися знаннями про гру
- популяційні – у акторів є можливість користуватися знаннями про аналогічні ігри
- ігри, що повторюються в тому ж колективі – гравці таких ігор частіше за все користуються погрозами, мають можливість у випадку результату, який їх не задовольняє, повторити гру.

Таким чином, теорія ігор є однією з форм математичного моделювання, що використовується в основному для «напрацювання рекомендацій для прийнятної поведінки гравців в конфлікті».

Основним її завданням є прорахунок можливого розв'язання ситуації за умови використання кожним з акторів тієї чи іншої стратегії. Таким чином, теорія ігор є незамінною при аналізі політичних рішень, політичних конфліктів, виборчого процесу тощо. Проте, одним з її недоліків є твердження про те, що актори завжди діють раціонально, адже в реальній політичній діяльності не завжди можна говорити про раціональність діяльності суб'єктів політики.

Таким чином, теорія ігор не враховує певної частини можливих варіантів розв'язання ситуації, пов'язаних з ірраціональною стороною діяльності актора. Тобто, не є врахованим людський фактор, який відіграє значну роль в політичній діяльності як конкретного індивіда, так і надіндивідуальних утворень.

Світлана Василівна Савойська

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ НАПРЯМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОБУДОВУ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ РАЦІОНАЛІЗМУ ТА ІРРАЦІОНАЛІЗМУ)

Постмодернізм, як явище і подія, виник у кінці 1960 - х рр. на основі модернізму [франц. *modernisme* – сучасний], що був напрямом у політиці з кінця XIX та у першій пол. XX ст. Постмодернізм – це духовний стан політичної реальності, який, у порівнянні з модернізмом, є більш прогресивним, відкритим та плюралістичним. Характерними його рисами є віра у прогрес і всемогутність розуму, системність та прагнення досягти мети. На думку Н. Степанової та Ю. Андрієнко, «українське суспільство, не встигнувши адаптуватися до модерних вимог політики, а саме: свідомого виконання людиною громадських обов'язків, вироблення дієздатних інституціональних форм суспільного контролю за владою, добровільного взяття на себе відповідальності за той політико-правовий порядок, який виник як результат взаємодії суспільства і влади, потрапило у ситуацію постмодерну» [8, с. 126]. Постмодернізм характеризується відходом від ідей і цінностей попередньої доби, що досліджують як закордонні (А. Тойнбі, А. Етціоні, Р. Інглхарт, Ж. Ліотар, Ч. Дженкс, З. Бауман, Д. Белл, М. Гайдегер, І. Гассан, В. Вельш, О. Панарін) так і вітчизняні (В. Горбатенко, І. Вдовичин, А. Постол, О. Рупташ, Н. Степанова та Ю. Андрієнко, Л. Угрин, Н. Хома, Ю. Шайгородський та ін.) науковці. Епоха модерну, як більшість з них вважає, є абсурдною під кутом бачення перемоги революцій, знищення людей у світових війнах, голодоморах, концтаборах, тюрмах лише за те, що вони прагнули бути вільними, мати власну державу, послугувувати рідною мовою, розвивувати власну культуру та ін. [1]. Уперше поняття «постмодерн» використав у 1917 році Р. Панвіц у праці «Криза європейської культури», де йдеться про нову людину, покликану подолати занепад, а також розглядається специфіка постмодернізму як культурного цивілізаційного явища [3, с. 3]. Французький філософ, постмодерніст, деконструктивіст Жак Дерріда зробив спробу переосмислити традиційні цінності та стереотипи мислення. Тому його знаки набувають політичного характеру шляхом мови і мовлення, вказують на реальний предмет або на його заміщення знаком. Зокрема, на знаках, явищах, візуалізації, політичній поведінці та політичних діях епохи постмодернізму активізує увагу вітчизняний дослідник Н. Хома, які, на її переконання, асоціюються з «невизначеністю, відсутністю канонів, карнавалізацією, посиленням самовираження людини» та ін. [10, с. 405]. Схожу думку з цієї проблеми мають Н. Степанова та Ю. Андрієнко, які вважають, що «постмодерній українській культурі притаманні падіння поваги до влади («Революція гідності»), посилення самовираження людини (використання технологій, які сприяють карнавалізації протестних акцій), «засліплення грою символів» (флешмоби, пер-

фоманси, театралізація), віртуалізація (вибори, під час яких боротьба ідей і програм заміщується боротьбою політичних шоу-менів за кількість глядачів/читачів, лайків, повідомлень у соціальних мережах), перетворення політики на «ток-шоу» [8, с. 126-127], – усе це не сприяє конструктивній побудові моделі мовної політики, а, радше за усе, наближає час до найшвидшої її деконструкції. Тим більше, якщо зважити, що віртуалізація політична – це процес заміщення політичної реальності системою образів, уявних моделей, симуляцій, спираючись на мас-медіа, які конструюють соціально-політичну реальність, програмують сьогодення, а також майбутню поведінку громадян [2, с. 44]. Внаслідок «Революції гідності» та російської агресії, на думку І. Танчин, відбулися суттєві зміни у національному самоусвідомленні великої частини громадян України, а війна стала вирішальним фактором, який принципово змінив критерії української ідентичності. На цю проблему по інакшому дивиться Н. Замкова. Її позиція представлена у праці «Проекти реалізації «міжмовних відносин» та «мовної політики» в межах утопічних проектів сучасної України», де вона висловлює думку про те, що «майдан спирався на народну мілленарну утопію, де українська мова виступала не просто мовою корінного етносу, а – мовою універсального добра та справедливості», на основі чого й формувалася українська одномовність на правовому рівні [5, с. 57]. У цій ситуації опозиційні політики не лише намагаються довести своє бачення мовно-політичної проблеми, сперечаються, проголошують свою участь в акціях голодування проти ухвалення Верховною Радою за часів правління В.Януковича закону «Про засади державної мовної політики», а й чубляться. Тобто, до зазначеного вище семантичного ряду символічних знаків варто додати й мовну політику, яка не є обов'язком окремих політиків діяти за правилами, за законом та Конституцією України, а – грою, якою вони заряджаються у власних інтересах та для перемоги. За висновком А. Постол, «сучасна реальність свідчить, що постмодернізм і глобалізація, «підточуючи» підвалини модерної держави, руйнують національну ідентичність як одну з основ згуртованості суспільства і держави» [7, с. 74]. Тобто, одним з головних наслідків наступу глобалізації, на думку А. Черниш, – це «підривання основ локальних національних культур під гаслами їхньої консервативності та відсталості, руйнація систем традиційних цінностей, витискання рідних мов під натиском англійської, а на пострадянському просторі – російської, формування і швидке поширення космополітичних настроїв та ідентифікаційних практик ототожнення себе з громадянами світу» тощо [11, с. 15]. Ці приклади і факти також не стоять на захисті мовної політики як інституції, тому не сприяють побудові її моделі на конструктивній основі. Мислителі-посмодерністи, зокрема Ж. Ліотар, Ж. Дерріди, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоза та П. Гваттарі, розвінчують сутність тоталітарних режимів ХХ століття, їх ідеології, переосмислюють роль держави, значення політичної науки. В умовах постмодерну заперечуються ідеологія, практика домінування, насилля, війни на користь плюралізму та ін. Породженням постмодернізму, за їх висновками, є мультикультуралізм, демократія, занепад комунізму, глобалізація, децентралізація, які визначають вербальну, реальну та символічну поведінку політиків, чим створюють

політичну реальність. Тобто, постмодернізм розлучається таким чином з тоталітаризмом і переходить до ідеї мовно-політичної різноманітності, яка також знаходиться під сумнівом, позаяк не усім спільнотам і державам підходить. У цьому сенсі нас приваблює раціональний підхід до побудови моделі мовної політики. Раціональний (лат. *rationalis*-розумний) – це філософський напрям, що виник у ХХ ст., який визначає розум єдиним джерелом пізнання та заперечує значення досвіду. Раціональними рішеннями, на нашу думку, в Україні були, приміром, такі: надання українській мові статусу державної, що є «невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави»; проголошення Української держави незалежною, захист мов національних меншин і націй, а також – української мови як державної Рішенням Конституційного Суду, який зобов'язав державних чиновників, службовців і політиків послуговуватися державною мовою. У цьому контексті постмодернізм [лат. *post* – після, що означає те, що настає після чогось] ми розуміємо як: *новий етап* розбудови моделі мовної політики, який в останні десятиліття спричинив широкі дискусії, породив нові концепції і теорії; *новий напрям* у політологічній теорії, яка намагається під іншим кутом бачення пояснити мовно-політичні явища і процеси, які формують реальність у вигляді постіндустріального суспільства; *нову методологію*, яка визначає нові стратегії, цілі й завдання подальшого розвитку моделі мовної політики та політичної науки загалом. Захистити локальну спільноту від глобалізації може таке явище як ідентичність, яке вперше було представлено й описано у роботі американського психолога Е. Еріксона «Дитинство і суспільство» (1950), який продовжив психоаналітичну традицію З. Фрейда [9, с. 123]. Утім, «українське суспільство, на думку А. Черниш, ще й досі не виробило своєї ідентичності, спільної для усіх громадян держави» [11, с. 15]. Тому воно залишається вразливим до деструктивної мовної політики як інституції, яка базується на ірраціональній політичній культурі та ідеології колишніх метрополій, які свого часу панували на теренах України, а окремі з них і наразі не позбулися такого бажання. Ірраціоналізм (лат. *irrationalis*-нерозумовий) – це філософська течія, яка заперечує об'єктивні закономірності буття. Приміром, поведінку антиукраїнськи налаштованих політиків в Україні та за її межами можна назвати ірраціональною, якщо запевнитися у тому, що вона спрямована проти національних інтересів і цінностей. Тим більше, якщо проаналізувати проросійськи налаштованими політиками у Верховній Раді тих мовно-політичних законопроектів, які не підтримувалися опозиційними політичними, їх інституціями та українською спільнотою. Їх поведінку у такому разі можна назвати: *нерозсудливою*, якщо пригадати голосування проросійськи налаштованої влади в Україні за угоду, яка продовжила перебування на території України Російського флоту до 2042 року, який у 2014 році взяв участь в анексії Криму; *недоцільною*, позаяк вона змінила курс України з європейського на союз з Росією. Останнє є наслідком фальшивого перекладу «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» та «ухвалення» з порушенням процедури вітчизняного закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Окремі аспекти цієї мовно-політичної проблеми

досліджують Ю. Бадзьо, Ф. Баранівський, В. Бондар, В. Войтков, Г. Гільто, П. Кононенко, Г. Удовенко, О. Черненко, В. Шевченко та ін. У цьому контексті модель мовної політики як формальна інституція починає набувати ознак ірраціонального характеру, коли політики лише роблять вигляд, що розв'язують мовно-політичні проблеми, захищають національні інтереси, поширюють комунікації українською мовою, захищають українську мову, а також – ті мови, які знаходяться на межі зникнення. Деструктивною базою формування ірраціональної моделі мовної політики є російщення українців, що, на думку І. Дзюби, І. Діяка, О. Забужко, Л. Масенко, С. Савойської, В. Сквірської, В. Скляра та ін. науковців, і наразі продовжується в Україні. У радянську добу, як зазначає О. Забужко у праці «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період», російщила неросійські народи, зокрема український, шляхом «злиття націй» комуністична влада, яка під поняттям «злиття» розуміла ліквідацію державних кордонів, яка для українського народу обернулася етнічною асиміляцією [4, с. 7]. У цьому контексті Л. Масенко нагадує, що держава, де панує мова і культура колишнього колонізатора, не розвиватиметься як незалежна, а – як постколоніальна [6, с. 6]. Наслідком російщення є асиміляція, яка передбачає злиття одного народу або його частини з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв, традицій, а також втрати власної мови, культури та національної самобутності, що є деструктивним досвідом для конструктивної побудови моделі мовної політики.

Отже, такі постмодерністські напрями як раціональний та ірраціональний допомогли з'ясувати їх конструктивний і деструктивний впливи на побудову моделі мовної політики. Раціональний підхід до аналізу зазначеної моделі показав, що джерелом мовно-політичних проблем і конфліктів, які є ірраціональною складовою побудови моделі, є: *безвідповідальність і байдужість* окремих державних чиновників і політиків до зазначених проблем, а також до сучасного і майбутнього Української незалежної держави; *залишковий принцип*, який застосовується для фінансового забезпечення здійснення мовної політики, розвитку національної культури, ЗМІ, освіти українською мовою; *реальне гальмування* поширення української мови в окремих галузях та регіонах країни та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовичин І. Теоретико-методологічні підходи до дослідження політологічного змісту теорії постмодерну. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Матеріали четвертих міжвузівських методологічних читань «Політологія як наука про принципи, форми та способи здійснення людської свободи. – 2018. – Вип. 14. – С. 217-220.
2. Висоцький О. «Помаранчева» революція як зміна парадигм легітимізаційної політики української влади. Гуманітарний журнал. Дніпропетровськ, 2004. – № 3 (23). – С. 95-101.
3. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття / В. Горбатенко. Політичний менеджмент. Київ, 2005. – №1. – С. 3 - 13.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. Основи. К., 1993. – 123 с.

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

---

5. Замкова Н. Проекти реалізації «міжмовних відносин» та мовної політики в межах утопічних проектів сучасної України / Н. Замкова. Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія / за заг. ред. О. А. Яковлева. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 54-66.
6. Масенко Л. Мова і політика. К.: Соняшник, 1999. – 100 с.
7. Постол А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність / А. Постол. Гуманітарний вісник ЗДІА. Запоріжжя, Вип. 42. – 2010. – С. 69-79.
8. Степанова Н., Андрієнко Ю. Політична участь у добу постмодерну: українська практика / Н. Степанова, Ю. Андрієнко. Молодий вчений. – №5 (20). – Ч. 4. – травень 2015. – С. 125-128.
9. Угрин Л. Між Модерном і Постмодерном: проблематизація поняття «політична ідентичність» у науковому дискурсі ХХ ст. / Л. Угрин. Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 3. – С. 122-128.
10. Хома Н. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. М. Хома. Гілея. Політичні науки. Збірник наукових праць. – 2014. – № 89. – С. 405-408.
11. Черниш А. Мова та ідентичність у сучасному світі. Мова і суспільство. Львівський університет ім. І. Франка, 2012. – Вип. 3. – С. 13-22.

Яна Анатоліївна Сичова

ДИСКУРСИВНА ПРИРОДА ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТЕОРІЇ РОДЖЕРСА БРУБЕЙКЕРА

Завданням політики ідентичності є формування національної ідентичності, що відбувається шляхом вкорінення в межах системи певних дискурсів, які конструюються владними інститутами, з одного боку, з метою їхньої легітимації, а з іншого боку, – для забезпечення єдності національної спільноти.

Американський дослідник Р. Брубейкер у роботі «Етнічність без груп» зазначає, що «спроба переконати людей, що вони складають одне ціле, [...] що їхні внутрішні відмінності не мають значення, принаймні, для конкретної мети» [2, с. 122] є необхідною складовою політики ідентичності. При цьому завданням влади є створення згуртованої спільноти, що є можливим завдяки використанню категорій мови. Словами Р. Брубейкера та Ф. Купера, формування національної ідентичності відбувається шляхом «компонування клаптиків дискурсу». Роль дискурсу, таким чином, полягає в конструюванні людського «Я», що завжди є «крихким та різнорідним», оскільки різні дискурси борються між собою за домінування [1, с. 143].

Вважаємо, що політика ідентичності (особливо та, що вдається до використання агресивних, етатистських практик) притаманна консервативним націоналістичним урядам (Польща, Угорщина). З огляду на це, маємо на меті звернутися до поглядів Р. Брубейкера як сучасного дослідника націоналізму.

У роботі «Етнічність без груп» Р. Брубейкер виділяє два види націоналізму – громадянський та етнічний, які різняться панівними в них дискурсами. Основою громадянського націоналізму є спільне громадянство, тому Р. Брубейкер характеризує його як «ліберальний, волюнтаристський, універсалістський, пов'язаний із включенням» (США, Західна Європа). Натомість, фундаментом етнічного націоналізму є спільна етнічність (походження, культура), унаслідок якої цей різновид націоналізму позиціонують як «неліберальний, аскриптивний, партикуляристський і пов'язаний із виключенням». У межах дослідження нас, як і самого автора книги, цікавить саме етнічний націоналізм, який притаманний, на думку Р. Брубейкера, країнам Східної Європи. Якщо в межах громадянського націоналізму нація постає як спільнота не диференційованих громадян, об'єднаних на добровільних засадах (територіальний аспект), то етнічний націоналізм розглядає націю як даність (на противагу вільному вибору) і передбачає міф про спільне походження як обов'язковий атрибут національної спільноти. У цьому випадку домінують наративи про славних предків, спадкоємність територій, довговічність мов і культур. Етнічний націоналізм звертається до історій величного минулого, і, якщо минуле «перевершує» теперішнє, – постає загроза виникнення територіальних, культурних, мовних претензій до іншого, наприклад, держав-

сусідів, сучасні території яких у минулому були «нашими» (до прикладу, претензії Угорщини на Закарпаття).

Крім цього, характерною рисою етнічного націоналізму в умовах глобалізації Р. Брубейкер називає ставлення до міграції, яка, із точки зору консервативних, націоналістичних урядів, «породжує небажаний етнокультурний та етнорелігійний плюралізм». Очевидно, що подібні наслідки глобалізації сприймаються як загроза. У результаті, формується політика, яку М. Фуко влучно охарактеризував як «державний расизм». З огляду на це, виникає дискурс, спрямований проти «чужинців». Це спричиняє трансформації, які Р. Брубейкер називає «назад до держави-нації». І якщо країни Західної Європи, в основному, демонструють прагнення вийти за межі державних кордонів («постнаціональна епоха»), то країни Центрально-Східної Європи всіяко намагаються повернутися до класичного врядування, аргументуючи це необхідністю захисту національної ідентичності [2, с. 281]. Уряди держав Центрально-Східної Європи переконані, що найбільшою загрозою є не сила держави, а її слабкість. З огляду на це, існує нагальна потреба в побудові сильної держави, щоби «захистити громадян від насилля й гарантувати повагу до прав людини» [2, с. 286].

Таким чином, ключова теза Р. Брубейкера, яку ми беремо до уваги в межах дослідження, – це існування двох різних видів націоналізму – громадянського та етнічного, – кожен із яких характеризується певним дискурсом. У контексті роботи акцентуємо на етнічному націоналізмі Центрально-Східної Європи (Польща, Угорщина), який апелює до необхідності виключення чужинців і часто говорить мовою ненависті й насилля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брубейкер Р. За пределами «идентичности» / Р. Брубейкер, Ф. Купер // Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма / Р. Брубейкер, Ф. Купер. – Москва: Новое издательство, 2010. – (Новые границы). – С. 131–192.
2. Брубейкер Р. Этничность без групп / Роджерс Брубейкер. – Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – 408 с. – (Социальная теория).

Токарева Лідія Володимирівна

ДИСКУРС НЕКЛАСИЧНОЇ ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ: ЗАГАЛЬНІ РИСИ ТА ЗАСАДИ

Дискурс – одна із ключових категорій сучасного наукового пізнання. Це структуроване ментальне утворення, яке виконує дисциплінарні, семіотичні та комунікативні функції. Дискурси неklasичної та постнеklasичної політичної філософії мають ряд характерних особливостей, що відрізняють їх від класичного дискурсу.

Основними рисами дискурсу неklasичної політичної філософії є:

1. Плюралізм, або ж поліцентризм, що не передбачає наявності декількох, або навіть багатьох першоджерел, основ розвитку політичного життя суспільства;
2. Критика раціоналізму та сцієнтизму;
3. Принцип мультикультуралізму та опора на цивілізаційний підхід;
4. Критика прогресизму.

Неklasичні моделі політичного буття заперечують принцип універсального монізму (на якому наполягають прихильники класичної парадигми) та спираються на плюралізм та мозаїчність. Таким чином ми розглядаємо політичну реальність через призму культурних, історичних та цивілізаційних моделей. Прихильники неklasичної політичної моделі відходять від телеологічних моделей політичного розвитку та концентруються на дослідженні локальних політичних процесів. Таким чином вони отримують змогу дослідити та пояснити суспільно-політичний уклад через різноманіття цивілізаційних та культурно-історичних аспектів розвитку.

У ХХ столітті спостерігається зближення характерних рис класичної та неklasичної політичної філософії, що пояснюється сходженням модернізаційної парадигми та цивілізаційного підходу у гуманітарних науках.

Неklasична політична філософія спирається на теоретико-методологічну базу екзистенціалізму, критичну філософію історії, теорію культурних типів О. Шпенглера, геополітичні моделі багатополарності, цивілізаційну теорію А. Тойнбі, тощо.

Модернізаційний аналіз, частково спираючись на телеологічним класичного типу раціональності та логоцентризм (поєднання думок про те, що одні країни виконують ролі рушіїв модернізації, а інші – йдуть за шляхом «навздогінної модернізації») також додав до своєї методологічної бази неklasичну парадигму альтернативно-ймовірнісного характеру політичного процесу. До даного типу моделювання політичного простору можемо віднести теорію модернізаційних хвиль Е. Тофлера, теорію хвиль демократизації С. Гантінгтона, концепцію постіндустріального суспільства Е. Гіденса та світ-системний аналіз І. Валлерстайна.

Із розвитком нових універсальних підходів до вивчення політичної науки, а також таких явищ як комерціалізація та маркетингізація, у політичному просторі активно почав розвиватись дискурс постнекласичного типу.

Базовими рисами політичної філософії постнекласичного типу є:

1. Застосування синергетичної парадигми в процесі дослідження та вивчення альтернативних сценаріїв суспільно-політичного розвитку;
2. Критика західної модернізації, раціоналізації та маркетингізації суспільства;
3. Намагання синтезувати критичний дискурс-аналіз та неофрейдизм, неомарксистизм і постструктуралізм;
4. Критика сучасного суспільства через аналіз нових форм влади, гегемонії та деструктивності;
5. Застосування методології дискурсивної реконструкції при аналізі масового споживання, масової культури та масових комунікацій;
6. Розгляд мережевої комунікації та ризомних зв'язків в якості перспективних форм суспільних відносин та конструювання моделей світоутворення.

Філософсько-методологічною базою постнекласичної політичної філософії виступають ідеї представників Франкфуртської школи (М. Горгаймера, Т. Адорно, Г. Маркузе), теоретиків французького структуралізму (Ж. Лакана, Р. Барта, М. Фуко, Р. Рікера) і філософські ідеї постмодернізму (Ж. Дельоза, Ж. Деріди, Ф. Гватарі та Ж. Бодрійяра).

Основними способами конструювання картини світу за допомогою політико-філософських дискурсів постнекласичного типу є: принцип ризоми (методологічне різноманіття, рівнозначність різних способів мислення та аналізу), принцип семіотико-комунікативного підходу (розгляд людської діяльності, інститутів суспільства та феноменів свідомості як знакових систем, що є основою комунікативних процесів) та принцип мережі (в основі якого лежить уявлення про світ як систему мережевих комунікацій, які є засадами для розвитку альтерглобального суспільства).

Таким чином, говорячи про дискурс некласичної та постнекласичної політичної філософії ми перш за все говоримо про відхід від загальних засад класичної парадигми, появу (зокрема завдяки синтезу) нових способів конструювання політичної реальності, зміну векторів дослідження від телеологізму до поліцентричних моделей політичного розвитку та появу якісно нових трендів, таких як маркетингізація та комерціалізація для пояснення суспільно-політичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесников А. С. Типы рациональности и философская культура // Рациональность и проблема познания. СПб., 1995.
2. Русакова О. Ф. Дискурс и типология политической философии. Електронний ресурс. [Режим доступу]: <https://cyberleninka.ru/article/n/diskurs-i-tipologiya-politicheskoy-filosofii/viewer>

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Гнатюк Володимир Вікторович

СУБНАЦІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У 2015 Р.: ОБ'ЄКТИВНЕ ВИМІРЮВАННЯ

Дослідження є безпосередньою демонстрацією різного інституційного розвитку субнаціональних одиниць в Україні. Це наводить на думку, що загальнонаціональна демократизація – це процес, який має здійснюватися і на рівні системи, і на рівні її підсистем, аби результат був ефективним. Зважаючи на те, що Україна протягом більш, ніж 20 років є «гібридною» в інституційному розумінні, очевидно, що десь цей процес відбувається з рухом «назад» – до авторитарних практик. Відповідно, маємо довготривалий «баланс» поміж демократичним та автократичним управлінням у нашій державі.

Застосування об'єктивної методики у визначенні типів субнаціональних політичних режимів у 2015 р. дало такі результати:

<i>Субнаціональна одиниця</i>	<i>Значення</i>	<i>Тип субнаціонального режиму</i>
Закарпатська	4,375	Наближено демократичний
Львівська	6,875	Демократичний
Чернівецька	8,125	Демократичний

Відповідно до даних у таблиці, спостерігалася неоднорідна зміна у всіх субнаціональних одиницях. Якщо для ЛСО та ЧСО властиве не лише кількісне зростання значення, а й якісна трансформація типу субнаціонального політичного режиму – з наближено демократичного у демократичний, то для ЗСО характерне зниження показника (Δ0,625), проте тип режиму залишився таким же. Специфіка становлення типів режимів у ЗСО, ЛСО та ЧСО у 2015 р. розглядається в спосіб деталізації індексів методики.

В *Індексі змагальності електорального поля* необхідно зазначити про зміну корелятивності партійного середовища як єдиного показника, що оновився у значеннях після чергових місцевих виборів у 2015р. Це відобразилося у побудові партійної

конфігурації, яка була характерна (дуже близька) для усіх субнаціональних одиниць, як двох з половиною партійність з безпосереднім потенціалом до багатопартійності. У ЗСО, ЛСО та ЧСО виникла ситуація з відносно слабкими (маломандатними) першою і другою партіями за результатами місцевих виборів та, на цьому фоні, сильною третьою партією (майже рівноцінною з ними за мандатами).

В рамках *Індексу виборчої явки на виборах* тенденція мала фрагментарні зміни: якщо явка у ЗСО та ЧСО не перевищувала 50%, то у ЛСО вона підвищилася та стала високим результатом щодо всіх областей України. Таким чином, значення електоральної Δ між правлячою та опозиційною партіями було не надто високим, що сприяло потенційному збалансованому протистоянню математичної коаліції мандатів двох наступних політичних акторів у представницькому органі. Підсилювала ефект такого зрівноваження кореляція сили партії-переможця, яка менша, ніж 1 у всіх субнаціональних одиницях.

Щодо *Індексу прозорості виборчого процесу*, то тут характерним були мінімальні зміни у ЗСО (покращення) та збереження показників у ЛСО та ЧСО щодо 2010 р. Відповідно до цього, виокремилося декілька висновків: по-перше, ЛСО – субнаціональна одиниця, де було здійснено найменше порушень (20), далі слідували ЗСО (51) та ЧСО (56), відповідно; по-друге, незаконна агітація, порушення з боку виборчих комісій, підкуп виборців та перешкоджання роботі журналістів та спостерігачів – це спільні порушення для усіх областей, хоча, їх кількість коливалася у доволі широких межах; по-третє, кримінальне втручання у виборчий процес – порушення виключно ЧСО, де було здійснено три випадки (пошкодження майна та агітації), а зловживання адміністративним ресурсом було офіційно зафіксовано лише в ЗСО та ЧСО, натомість ЛСО – єдина, де були фальсифікації результатів (двічі). Інший індикатор – доступ громадян до інформації та її альтернативність – дотримувався у всіх субнаціональних одиницях у рівномірній мірі та широкій репрезентації через конкуруючі (в електоральному контексті) телерадіокомпанії та пресу, проте зі своєю специфікою: якщо для ЗСО характерна відсутність незалежних ЗМІ та їх поділ на три умовні групи, то для ЛСО засоби масової інформації могли представляти певну неупередженість та об'єктивність (відносну) стосовно суб'єктів електорального процесу, а у ЧСО була присутня «новинка» у місцевих виборах – дебати кандидатів на пост голови м. Чернівці, які організувала громадська спільнота за підтримки Чернівецької ОДТРКУ.

В цілому, значення *Індексу розвитку громадянського суспільства* не змінилися в усіх субнаціональних одиницях. Якщо знову для ЛСО та ЧСО властива розвинута та розгалужена мережа громадських організацій у широкому спектрі напрямків, наявні дієві і функціонуючі механізми комунікації з представниками органів влади уже з попереднього виборчого періоду, то контроль за діяльністю місцевої влади на сьогодні посилюється, а число громадських слухань збільшилося. З іншого боку, рівень публічності влади залишився середнім і найбільшою її проблемою була звітність. Показники усіх індикаторів для ЗСО були стабільно гіршими стосовно результатів ЛСО та ЧСО. Це обумовлено, як слабко розвинутою структурою громадських організацій

у суспільно-політичному напрямку та їх нечисленністю, так і низьким відношенням до активізації громадського сектору у комунікації та контролі за місцевими органами влади. Часто ГО у ЗСО функціонують як позавиборчі в електоральному процесі. Індекс публічності для цієї субнаціональної одиниці був найнижчим для середніх результатів.

Ситуація в межах комбінації індексів – *контролю правонаступництва та часового обмеження* – виглядала наступним чином: по-перше, у ЛСО не відбулося структурних змін; для ЗСО характерна була зміна мера м. Ужгорода, проте альтернатива в обласній раді не відбулася, зважаючи на позицію правляча/опозиційна партії; у ЧСО, навпаки, пост голови м. Чернівців був переданий іншому кандидату після багатьох поспіль каденцій, а також відбулася перестановка у представницькому органі.

Аналізуючи *Індекс ефективної кількості партій*, було помічено спільну тенденцію до поглиблення багатопартійності у субнаціональних одиницях. Якщо у ЗСО вона окреслилася, як помірна, то у ЛСО та ЧСО – як вкрай фрагментована, де електоральна підтримка для кожної партії була меншою, ніж 30%. У свою чергу, це відображало рух до розширення кола політичних гравців в областях.

Індекс ідеологічної диверсифікації, по суті, відобразив дві ключові особливості, а саме: у всіх субнаціональних одиницях утвердився високий рівень ідеологічного різноманіття та, незважаючи на відмінну кількість партій та ідеологій в кожній області, ідеології центрризму/правоцентризму стали найтипівішими у ЗСО, ЛСО та ЧСО.

Завершальний *Індекс конфронтаційної сили* упоказав наступні результати: для усіх субнаціональних одиниць встановилася висока партійна напруженість, що обумовлено низькою електоральною різницею між правлячою та опозиційною партіями, а, в цілому, багатопартійністю системи.

Узагальнюючи результати по всіх індексах, було отримано такі висновки: по-перше, основна проблема та ключова причина диференціації типів субнаціональних політичних режимів – це активність громадського сектору, що не лише відобразила стан розвитку мережі громадських організацій, контролю за органами місцевої влади та механізму комунікації з ними, а детермінувала якість показників у інших суспільно-політичних зрізах; по-друге, лише для ЛСО та ЧСО були прикметні трансформації, які постали як зміна типу режиму (покращення), а для ЗСО – стагнація з пониженням якості того ж типу (погіршення); по-третє, за рахунок високих показників ЧСО та ЛСО середнє арифметичне значення типу режиму – 6,46, що, з одного боку, представлено двома демократичними (вищевказаними), а з іншого – нетиповим наближено демократичним у ЗСО. Таким чином, для субнаціональних політичних режимів у 2015 р. властива асинхронність (у 2010 р. така тенденція не прослідковувалася): одні з них успішно демократизуються, а інші – коливаються у межах того ж типу, погіршуючи деякі показники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистика порушень та їх види взято з ресурсу ГО «ОПОРА» - Порушення на мапі – Місцеві вибори в Україні 2015 – Режим доступу [Електронне джерело]: <https://map.opora.ua/>.
2. Результати дослідження «Індексу публічності» ГО «ОПОРА» від 30.09.2015 – Режим доступу [Електронне джерело]: <https://opora.lviv.ua/indeks-publichnosti-2015-chomu-lvivska-miskarada-znovu-ne-persha/>.

ЗАСНУВАННЯ І РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА ТА ЙОГО РОЛЬ У ВЗАЄМИНАХ МІЖ ЦЕНТРОМ І ПЕРИФЕРІЄЮ У ФРАНЦІЇ

Роль та функції президента різняться в кожній державі, залежно від її форми правління. В президентських республіках функції та повноваження президента є достатньо широкими, в той час як в державах з парламентською формою правління його роль є незначною та здебільшого зводиться до ряду представницьких функцій. Цікавим є місце президента в державах зі змішаною формою правління, наприклад у Франції, де її ще називають напівпрезидентською.¹ Для дослідження ролі та впливу інституту президента на взаємини між центром та периферією у Франції слід звернутись до історії заснування самого інституту президентства та його впровадження в політичну систему Франції.

Сам термін президент, а заодно й інститут президента як політичне явище виник в Сполучених Штатах Америки у XVIII столітті, відповідно першим президентом в історії став Джордж Вашингтон. Тому саме там вперше відбулись дискусії стосовно ролі та функцій президента в новій республіці. Батьки-засновники США зрештою вирішили, що повинен бути сильний й один президент, й численні законодавчі збори, тобто парламент. Тобто вони підтримали зосередження виконавчої влади у руках президента, а законодавчу владу – віддати парламенту.

Починаючи з XIX століття ідею «президента» запозичують спочатку в Латинській Америці, а з середини століття – у Європі. Першими інститут президента запровадили в своїх державах на європейському континенті Франція та Швейцарія.

Зі встановлення II Республіки у Франції та прийняття нової Конституції було оголошено всенародні (загальні) вибори Президента Республіки. Президент мав широкі повноваження, зокрема контролював виконавчу владу, однак обирався лише на 4 роки. В результаті перших виборів, набравши близько 75% голосів виборців перемогу здобув Луї Наполеон Бонапарт.²

Відновлення інституту президента відбулось з поваленням Другої Імперії та народженням Третьої Республіки. В порівнянні з повноваженнями президента, які були у часи Луї-Наполеона Бонапарта, вони суттєво скоротились.

---

¹ La Vème république: régime présidentiel ou parlementaire?, Cours De Droit, Режим доступу до ресурсу: <http://www.cours-de-droit.net/la-veme-republique-regime-presidentiel-ou-parlementaire-a127025260> (дата звернення 01.12.2019)

² Луї Наполеон Бонапарт, Режим доступу до ресурсу: <https://www.elysee.fr/louis-napoleon-bonaparte> (дата звернення 01.12.2019)

Відповідно до конституції III-ої Республіки Президент Республіки був достатньо слабкою фігурою в порівнянні з тими повноваженнями, які були у президента часів II-ої Республіки. Метою тодішніх парламентарів було встановлення фактично парламентаризму, де саме парламент уособлює виконавчу владу. Загалом призначаючи Президента, як главу виконавчої влади, парламент цього досяг.

Такі повноваження Президента існували до моменту ліквідації III-ої Республіки, та встановлення режиму Віші.

Наступним етапом в розвитку інституту Президента у Франції стало встановлення Четвертої Республіки у 1946р.

Відповідно до нової Конституції, яка була підтримана загальнодержавним референдумом, Президент Республіки володів наступними повноваженнями:

«Стаття 29. Президент Республіки обирається Парламентом.

Його обирають на сім років. Він може бути переобраний лише один раз.»¹

Нова Республіка продовжила досвід попередньої – Президент Республіки обирався парламентом Республіки.

Також Президент зберіг право призначати осіб на ряд важливих посад в державі. Також Президент подає кандидатуру Президента Ради міністрів (Прем'єр-міністра) для затвердження парламентом. При цьому саме Президент Республіки формально очолює Раду міністрів.

За президентом зберегли його роль в міжнародній політиці – він представляв Францію. Однак парламент забрав від президента право оголошувати війну, тепер лише після того як парламент оголосив війну Президент Республіки підписував відповідний указ. Водночас відповідно до ст.33 Конституції Четвертої Республіки Президент Республіки очолює армію та є головою Комітету національної оборони.

Як і в попередній Конституції Президента можна відсторонити з посади лише звинувативши у державній зраді.

У статті №43 зрозуміла вимога – Президент Республіки не може поєднувати свою роботу з іншою службою. Водночас цікавою є стаття 44, яка забороняє представникам сімей, таким як Бурбони чи Бонапарти, претендувати на найвищу державну посаду. Така завбачливість спричинена «гірким» досвідом майже сторічної давності, коли Бонапарт з Президента Республіки став Імператором Франції. Зважаючи на історичну епоху, а прийняття Конституції відбувалось після завершення II світової війни, в суспільстві панували неоднозначні настрої. Підтримка героя війни – генерала де Голля, зростаючі настрої роялістів, які кинулись пропагувати ідею відновлення Третьої Імперії щоб змити «ганьбу Франції», змусили парламентарів перестрахуватись аби на хвилі ностальгії за часами «Великої Франції» до влади законним шляхом не прийшов хтось з Бонапартів.

Четверта Республіка, продовжуючи практику Третьої республіки, відстоювала ідею, як висловився перший Президент Четвертої Республіки Венсан Оріоль:

---

¹ Constitution de 1946: IV-me Republique, Режимдоступудопоєцупу: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique> (дата звернення 06.12.2019)

«...слабкого та церемоніального президентства»¹. Фактично саме таке «слабке» президентство й зосередження виконавчої влади в руках парламенту стало причиною урядової кризи, й розпаду Французької колоніальної імперії, так як парламент не встигав реагувати на блискавичні події в ряді колоній, і програв ряд битв проти місцевих повстанців. Ця криза зумовила занепад Четвертої Республіки та встановлення П'ятої республіки.

Проект нової Конституції був підготовлений близьким до Шарля де Голля міністром юстиції, тому дослідники часто називають, що реальним автором нової конституції був саме генерал де Голль.

За змістом нової Конституції вперше у практиці світового конституціоналізму було впроваджено нову форму державного правління, що в політології називається як змішана республіка, або як визначив її відомий дослідник Моріс Дюверже - напівпрезидентська республіка.

Основними рисами цієї форми правління, напівпрезиденталізму, згідно М. Дюверже є наступне:

- глава держави обирається шляхом прямих загальних виборів;
- глава держави володіє повноваженнями, більшими за повноваження президента у парламентській системі правління (чи, іншими словами, має значні повноваження у сфері виконавчої влади);
- уряд складається з прем'єр-міністра та міністрів і може бути відправлений у відставку в результаті голосування парламенту.
- Президент може розпустити парламент.²

Загалом можна вважати, що вищезгадувана система сформувалась не з моменту прийняття нової конституції, а з 1962 року, коли були внесені зміни стосовно виборів Президента Республіки.

На відміну від Конституції Четвертої республіки, де розділ стосовно Президента Республіки був наступним після розділу про парламент, то в новій Конституції розділ про президента передує розділу стосовно парламенту. Незначна, проте символічна зміна, яка дає зрозуміти роль та важливість в державі тих чи інших органів влади.

Варто зауважити, що в цій конституції чітко зазначена роль Президента як гарант Конституції та загалом французької держави. Окрім того, після змін до Конституції 2002 року, термін каденції президента було скорочено з 7 років до 5-ти.

В статтях №8 та 9 чітко прописано, що саме Президент призначає Прем'єр-міністра та головує в Раді міністрів.

Відповідно до повноважень, прописаних у статтях 13-16 Конституції Франції, Президент Республіки володіє виключним правом призначати осіб на ряд державних

---

¹ Olivier Wieviorka, *Les Orphelins de la République : destinées des députés et des sénateurs français (1940-1945)*, Paris, Seuil, coll. « l'univershistorique », 2015 (1re éd. 2001), 472 p.

² Литвин В. До оцінювання класичних і посткласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму / Віталій Литвин // Вісник Дніпропетровського університету: Філософія, соціологія, політологія. – 2016. – № 3. – С. 30–46., 2016

посад, від радників до послів. Також Президент є «головнокомандувачем збройних сил. Він головує у вищих радах і комітетах національної оборони»¹.

Повноваження президента Франції, як свідчить історія, напряму залежать від згаданого нами вище періоду коабітації, а також від рівня підтримки серед населення того чи іншого президента. У випадках коли президент немає більшості в парламенті, то настає режим коабітації, коли президент співіснує з «не своїм» Прем'єр-міністром. За таких умов президент формально не втрачає своїх повноважень, проте реально його влада суттєво слабша аніж в умовах, коли президент володіє більшістю в парламенті. Зокрема відповідно до Конституції 1958р. прем'єр-міністр подає пропозицію Президенту Республіки стосовно призначень ряду міністрів, а заодно й подає питання стосовно їхньої відставки.

Окрім цього вагу Президента збільшують можливість видавати акти, які не потребують контрастигування ні з прем'єр-міністром ні з будь-ким іншим. До таких актів належать не лише його право на проведення референдуму, але й розпуск парламенту чи введення надзвичайного стану. Так, він повинен провести консультації з прем'єр-міністром, Конституційною радою, проте рішення приймає сам президент і схвалення для його прийняття інших гілок влади йому не потрібне.

Отож, роль та вага Президента в П'ятій Республіці є достатньо великою формально, а реальна влада, за умови відсутності ситуації коабітації, є ще ширшою.

Залишаючись унітарною державою з сильним президентом Франція останні десятиліття рухається в напрямку децентралізації. Важливо розуміти яка роль сильного Президента в умовах децентралізації влади на місцеве самоврядування загалом, та зокрема на відносини між центром та периферією.

На сьогодні, Франція є класичною унітарною державою із багаторівневою системою управління: комуна (муніципалітет) – це перший і найнижчий рівень. Декілька комун формують округ, а ті в свою чергу входять у департамент. Округи з департаментами формують другий рівень управління. Третім рівнем є регіони, що формуються з декількох департаментів. Однак існує певний виняток: у Франції декілька департаментів водночас мають статус і регіону (йдеться про заморські департаменти).

Фактично опосередкований вплив на місцеве самоврядування Президент Республіки може здійснювати на рівні департаментів та регіонів. Адже як глава виконавчої влади, він за поданням Уряду, призначає префектів у регіони та департаменти.

До 1982 р. саме префект володів виконавчою владою на рівні департаментів, проте слідуючи реформи децентралізації влади парламент забрав в них такі функції й передав виконавчу владу на місця -голови Генеральної ради.²

---

¹ Литвин В. До оцінювання класичних і посткласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму / Віталій Литвин // Вісник Дніпропетровського університету: Філософія, соціологія, політологія. – 2016. – № 3. – С. 30–46., 2016

² Codegénéraldescollectivitésterritoriales, Legifrance, Режим доступу до ресурсу:<http://www.legifrance.gouv.fr> (дата звернення 13.12.2019)

Позбавивши виконавчої влади префектів їм надано нову функцію: наглядову. Саме префекти від імені Президента Республіки слідкують за дотриманням Конституції, актів Президента та загалом законності рішень органів місцевого самоврядування.

Окрім цього під керівництвом префекта перебувають державні служби у департаменті – поліція, дорожня служба тощо. Своєю чергою, префекту підконтрольні супрефекти, що функціонують у межах округів. Сам округ є нижчим рівнем адміністративно-територіального устрою і до 2014 р. межі округу співпадали із межами електоральних округів до виборів у парламент¹.

Оскільки префект по статусу є представником виконавчої влади в департаменті, то він зобов'язаний інформувати уряд про стан справ у департаменті, а також доводити політику уряду до місцевих виборних органів та всіляко сприяти у реалізації цієї політики. Не менш важливим напрямом діяльності префектів є оскарження в адміністративному суді рішення відповідного місцевого органу, якщо, на його думку, таке рішення суперечить законам республіки. Відтак префект є тою посадою, якій часто доводиться закривати очі на ті чи інші порушення законодавства, якщо місцева влада зможе довести економічну чи суспільну доцільність того чи іншого рішення, хочово і суперечить законодавству. В разі надзвичайних ситуацій саме префект перебирає на себе всю повноту влади у регіоні. А якби одна із місцевих рад прийняла рішення, яке би становило загрозу суверенітету Франції, то префект негайно би ввів війська у цю раду і з допомогою сили розігнав її, на що має повне право.

Відповідно до французького законодавства, префекти мають такі власні повноваження: представляють державу в питаннях виконання всіх юридичних актів на рівні департаменту; підписують угоди від імені держави; наглядають за виконанням муніципальними радами законів, указів та постанов уряду й окремих міністрів; здійснюють координацію діяльності поліції та жандармерії, забезпечують підтримку громадського порядку у відповідному регіоні; приймають рішення нормативного характеру; здійснюють адміністративний контроль за діяльністю департаменту та його комун і передають на розгляд адміністративного суду незаконні, на їхню думку, рішення муніципальних рад, можуть ставити питання про відставку мерів; є розпорядниками державних видатків у департаменті, а також несуть відповідальність за управління нерухомістю й іншим державним майном, що належить державі у департаменті; керують роботою всіх місцевих служб державних центральних органів виконавчої влади та є посередниками у взаємовідносинах цих служб, інших місцевих органів і політичних сил, у тому числі й з центральними органами.

Фактично префект є тою зв'язковою ланкою між Президентом і виконавчою владою загалом та місцевим самоврядуванням у Франції.

Президент не має прямого впливу на рішення місцевого самоврядування, проте за допомогою префектів він не лише контролює законність дій місцевих адміністрацій але й здійснює дотримання безпеки на тій чи іншій території.

---

¹ *Arrondissement français*, Wikipedia, Режим доступу до ресурсу: https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Arrondissement_français (дата звернення 18.12.2019)

Єдиним можливим прямим впливом префекта, а отже й Президента Республіки, на органи місцевого самоврядування можливе лише в гіпотетичній ситуації, коли певна місцева рада або приймає рішення, що ставлять під загрозу національний суверенітет, або ж не в змозі справитись з надзвичайною ситуацією, то управління умовим містом перебирає на себе відповідний префект, який здійснює управління до моменту врегулювання кризової ситуації.

Іншим варіантом є стан війни. В таких випадках представники цивільно-військової адміністрації вправі перебрати контроль над певним містом відповідно до указу президента Республіки. Нагадаємо, що ряд призначення у військовій сфері здійснюються виключно Президентом.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця повноважень президента за різних конституцій Франції

	II Республіка	III Республіка	IV Республіка	V Республіка
Обрання президента шляхом всенародного голосування.	Так	Президент обирається парламентом	Президент обирається парламентом	Так
Можливість розпуску парламенту	Так	Лише нижньої палати за погодженням Сенату.	Ні.	Так.
Термін повноважень	4\10 років	7 років	7 років	7\5 років
Імпічмент	-	У випадку державної зради.	У випадку державної зради.	У випадку державної зради.
Формування Уряду	Очолював та формував виконавчу владу	-	-	Подає кандидатури Парламенту.
Контрасигнування розпоряджень та указів Президента.	Відсутнє.	Відповідними міністрами	Відповідними міністрами	Відсутнє.

Отже, інститут Президента у Франції пройшов довгу історію і суттєві зміни в повноваженнях та функція президента. Від здебільшого церемоніальних повноважень у конституціях Третьої та Четвертої Республік, до президентської форми правління у Другій Республіці та напівпрезиденталізму у сучасній Франції.

Водночас вплив інституту Президента на місцеве самоврядування у Франції в теперішній час є достатньо опосередкованим та зводиться здебільшого до наглядової функції з метою забезпечення законності та дотримання Конституції місцевими адміністраціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Thierry LENTZ, Napoléon III ; Que sais-je, PUF, 1995.
2. Wiewiorka O. Les Orphelins de la République : destinées des députés et des sénateurs français (1940-1945), Paris, Seuil, coll. « l'univershistorique », 2015 (1re éd. 2001), 472 p.

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

---

3. Гамильтон А., Мэдисон Дж. и Джея Дж. Федералист. Политические эссе А.: Пер. с англ. / Под общ. ред., с предисл. Н.Н.Яковлева, коммент. О.Л.Степановой. – М.: Издательская группа “Прогресс” – “Литера”, 1994. – 592 с.
4. Литвин В. До оцінювання класичних і посткласичних та формулювання оновленого і синтетичного визначень напівпрезиденталізму / Віталій Литвин // Вісник Дніпропетровського університету: Філософія, соціологія, політологія. – 2016. – № 3. – С. 30–46., 2016
5. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів: Пер. з 22го англ. вид. – К.: АртЕк, 2001. – С. 125.
6. Шаповал В. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал – К.: Москаленко О.М., 2018. – 56 с.
7. Шаповал В.М. Державний лад країн світу : Довід. / В. М. Шаповал; Укр. правн. фундація. - К.: Укр. центр правн. студій, 1999. - 318 с.

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

В сучасному світі жодні вибори не відбуваються без використання маніпулятивних технологій, що пов'язано з їх високою ефективністю і результативністю, зокрема при наявності масової аудиторії, яка має міцні орієнтації на певні стереотипи. Фактично, сприйнятливість більшості громадян до стереотипного мислення, часто навіть до конформізму робить їх ідеальним об'єктом для маніпулювання. Останнє являє собою систему способів ідеологічного і соціально-психологічного впливу з метою зміни мислення і поведінки людей всупереч їх інтересам.

Маніпуляція в політиці – це завжди дії, які повністю або частково приховані від громадян і спрямовані на формування у них не повністю усвідомлюваних, а іноді і взагалі не усвідомлював політичних мотивів, потреб, стереотипів і установок. Такий вплив є невід'ємним елементом виборчих кампаній, коли кандидати за допомогою електоральних технологій намагаються вплинути на поведінку і вибір громадян.

Маніпулятивні технології є одним із видів виборчих технологій, які спрямовані на навіювання, використання таких станів і емоцій людини, як незадоволеність, страх, заздрість, нетерпимість тощо. Живильним ґрунтом для таких технологій є нестабільність в країні, розірваність соціальних зв'язків, втрата ідейних і моральних орієнтирів, низький рівень політико-електоральної культури громадян тощо. Тим не менш, застосування таких технологій можливе і в демократичних суспільствах.

Маніпуляція не є однотипною і залежить від багатьох факторів, зокрема її специфіка, методи і засоби можуть відрізнятись залежно від виду. Так, політичну маніпуляцію за способами реалізації та впливу на виборця можна поділити на два типи: візуальні і невізуальні маніпулятивні технології. До візуальних маніпулятивних технологій можна віднести: рекламні відеоролики, газети, друковану агітаційну продукцію, рекламні щити, бігборди, теледебати та політичні шоу. Тобто всі засоби політичного впливу на свідомість громадян, що безпосередньо реалізуються через зорові рецептори і на підсвідомому рівні формують певні висновки та керують вчинками людей. Тобто вони безпосередньо впливають на особистість. До невізуальних маніпулятивних політичних технологій можна віднести агітаційні заклики, лозунги, гасла; політичні міфи, стереотипи, підтасовку даних соціальних опитувань, рекламні ролики, які транслюються по радіо, навішування ярликів, залучення до виборчої кампанії так званих «технічних» кандидатів, тобто ті засоби впливу, які виборець на помічає, але відчуває на емоційному, підсвідомому рівні [3].

Маніпулятивні технології у виборах можна також класифікувати і за цільовою ознакою. За цим критерієм виокремлюють їх наступні види:

1) зацікавлення та підтримка інтересу виборців до майбутніх виборів. У зв'язку з цим вживаються спеціальні заходи, щоб сформувати інтерес до передвиборної кампанії і зберегти його до дня виборів. З цією метою застосовуються маніпулятивні прийоми, безпосередньо спрямовані на формування інтересу електорату до проведених виборчих кампаній.

Часто такі технології набувають ознак пропагандистських, тобто таких, які мають на меті не певний негативний вплив на виборця, а націлені на те, щоб шляхом раціональних аргументів спонукати громадян до певної електоральної поведінки. Наприклад, заклики прийти на вибори і проголосувати, апелюючи до того, що участь у виборах – обов'язок кожного свідомого громадянина; або порада читати передвиборчі програми кандидатів, не роблячи вибір на основі сформованого політичними технологіями іміджу.

2) дискредитація іміджу кандидата чи політичної сили в очах виборців, підбурювання населення до дій, вигідних певному кандидату чи політичній силі, тиск на громадську думку, намагання вивести з рівноваги опонента. Здійснюється шляхом поширення пліток, неправдивої інформації з використанням засобів масової комунікації та через особисті контакти у неформальній обстановці. Дієвими бувають прийоми дискредитації конкурентів у «непрямий» спосіб, коли на телебаченні повідомляють політично нейтральну інформацію про кандидата, однак розміщують її поміж негативних сюжетів (приміром, про вбивство або несприятливий прогноз погоди), що залишає загальне негативне враження у глядача [1].

3) дезорганізація виборчої діяльності кандидата, підрив його виборчої кампанії. Йдеться про намагання законними чи не зовсім законними методами перешкодити діяльності кандидата чи партії, зазвичай рейтингової. Наприклад, дезорганізація роботи передвиборчого штабу кандидата, зокрема, зсередини через засланих «агентів впливу» і «прихованих ворогів» [2]. Дезорганізувати виборчу діяльність можна і за допомогою компромату, коли поширюється певна інформація (фотографії, відео- та звукозаписи), яка викриває темні сторони діяльності кандидата чи партії – ті, які він/ вона намагалися не розголошувати.

4) маніпуляції з виборчими документами. Дана група включає фальсифікацію виборчих документів, неправильний підрахунок голосів і низку інших протизаконних дій з виборчими документами. Сюди можна віднести і маніпуляції з виборчим бюлетенем, серед яких:

- використання «кандидатів-двійників» – реєстрація кандидатів з однаковими прізвищами або загальними програмними установками, що може привести до зниження рейтингу опонентів через неадекватні дії «двійників», а також ввести в оману виборців в момент голосування.
- існування так званих «запрограмованих бюлетенів», коли якимось способом один з кандидатів або партія графічно, наочно виділяються на тлі інших кандидатів і звертають на себе більшу увагу виборця;

- заняття першого місця в списку кандидатів або партій, в надії, що виборець віддасть перевагу саме першому, котрий «впаде в око» учаснику і не буде обтяжувати себе подальшими роздумами [4].

5) незаконне використання фінансових коштів виборчого фонду. У тому числі різні види підкупу, агітаційні договори та ін. Наприклад, купівля голосів виборців за певну грошову суму або продуктивний набір, махінації із соціологічними опитуваннями, зокрема накручування власного рейтингу і применшення результатів опонентів тощо.

Фактично, перемога у виборах визначається співвідношенням багатьох факторів, при цьому не останньою мірою залежить від успішної діяльності політичних технологів та іміджмейкерів. В сучасному інформаційному суспільстві маніпулятивні технології в електоральному процесі відіграють вирішальну роль, оскільки значно підвищують шанси на здобуття влади. Вони впливають на свідомість громадян, а, отже, можуть легко змінювати електоральну поведінку, досягаючи при цьому бажаного результату.

Використання таких технологій, зокрема межі застосування, залежать від ресурсів кандидата, його морально-етичних та ціннісних установок, рівня політичної культури тощо, але все ж, не можна заперечити, що майже кожен кандидат чи партія вдаються до схожих дій задля власної вигоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитришин Ю.А. Застосування «брудних технологій» у політичній рекламі під час виборчої кампанії 2006 року. *Наукові записки*, 2007. №69. С. 65–68.
2. Зотова З.М. Избирательная кампания политических партий в схемах. Вып. 1. Москва, 2007. 224 с.
3. Кушакова М. К. Аналіз залучення маніпулятивних політичних технологій президентської виборчої кампанії 2010 р. *Наукові праці. Політологія*, 2014. № 224. С. 46–50.
4. Никитин А.А. Стратегия и тактика в избирательных кампаниях. *Ученые записки Казанского государственного университета. Прикладная политология*, 2007. №149. С. 202–214.

Ольга Моргунок

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(аспірантка кафедри політології)*

НАЦІОНАЛЬНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ФОРМАТ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ В ІНДІЇ

Впродовж понад півтора десятиріччя партії були і все ще залишаються джерелом політичної влади, двигуном державного і суспільного життя в демократичних країнах. Тривалий час найбільшою увагою дослідників користувалися загальнонаціональні партії, а регіональним для того, щоб потрапити у фокус, потрібно було також визирнути на арену загальнонаціональної політики. На сьогодні ця тенденція зазнає змін.

В рамках дослідження політичних партій сучасної Індії, проблематика регіональних партій нам видається вкрай актуальною. Сприяють цьому наступні чинники: 1) федеративний устрій, що базується на лінгвістичному чиннику; 2) релігійне; 3) кастове; 4) етнічне різноманіття; 5) кількість населення (1,3 млрд населення).

Однак, для початку необхідно окреслити основні аспекти національного та регіонального формату інституту політичної партії в Індії, історію їхнього формування та різницю між національною та регіональною партією і назвати основних представників.

Інструкція Виборчої комісії Індії про порядок надання виборчих символів (1968 року) визначає політичну партію як асоціацію або орган громадян Індії, зареєстрованих Комісією як політична партія згідно з Розділом 29А Закону про представництво 1951 року [1; ст.5]. Партійна система Індії після набуття країною незалежності у 1947 році розвивалася унікальним шляхом і нинішнім результатом у вигляді партійного різноманіття (зареєстрованих станом на 15 березня 2019 року політичних партій в Індії є 2301) і на регіональному, і на федеральному рівні завдячуємо так званій системі Конгресу. Саме так відомий індійський політолог Ражні Котарі назвав першу партійну систему Індії. Попри те, що формально уся влада була зосереджена в межах однієї партії – Індійського національного конгресу, на практиці вона мала «визнавати у своїй внутрішній структурі характеристики партійних змін та конкуренції між групами еліт» [3; ст. 303]. Більше того, в межах ІНК існували фракції, що відображали позиції усіх найбільших опозиційних партій: соціалістична фракція, фракція Сванантри, фракція Джан Санг та ін. [3, ст. 305]. Пізніше А. Лейпхарт охарактеризував її як «партію консенсусу» [4] за це.

Однак вже з 1957 року система домінування ІНК починає розхитуватися, оскільки Конгрес більше був не в змозі «поглинати та асимілювати різні малі групи та рухи» [6; ст. 399]. Ще до незалежності і впродовж першого десятиріччя після її здобуття Конгрес був так званою «парасолькою» для різних партій та груп, основною метою

яких спершу було отримання незалежності, а далі утвердження незалежної Індії. З часом вони почали відділятися і це було одним із факторів формування нових, зокрема регіональних партій. До інших чинників формування регіональних політичних партій відносять початок дії Конституції, загальне виборче право, земельні реформи, зміни у кастовій системі, поширення грамотності (на час набуття незалежності вона складала 18%) та політичної обізнаності [6; ст. 396-97].

Зростання кількості партій та їхня різнорівневність змусили Виборчу комісію диференціювати різні типи партій і таким чином в Інструкцію Виборчої комісії Індії про порядок надання виборчих символів (1968 року) закріпили розрізнення на невизнані та визнані партії, а останні у свою чергу розділили на національні партії та партії штату. Для того, щоб партію Виборча комісія могла визнати партією штату, вона повинна виконати одну із наступних умов [1; 6-7]:

- 1) На останніх виборах до законодавчих зборів штату кандидати від партії мають отримати не менше шести відсотків від усіх дійсних голосів у штаті і додатково щонайменше два члени партії мають бути представлені у законодавчих зборах штату, або
- 2) На виборах до Народної палати від відповідного штату кандидати від цієї партії мають отримати в сумі не менше шести відсотків від загальновиборчих голосів у штаті; і, крім того, на таких загальних виборах партія має мати принаймні одного члена в Народній палаті Індії, або
- 3) На останніх загальних виборах до Законодавчих зборів штату партія має отримати щонайменше три відсотки від загальної кількості місць у законодавчих зборах (будь-яка частка, що перевищує половину, зараховується як одне), або щонайменше три місця в законодавчих зборах, або
- 4) На останніх виборах до Народної палати (Лок Сабхи) від штату партія має отримати щонайменше одного члена на кожних 25 членів чи іншу частку збережену частку для штату, або
- 5) На останніх виборах до Народної палати (Лок Сабхи) від штату або на останніх виборах до законодавчих зборів штату кандидати від партії мають зібрати щонайменше вісім відсотків від загальної кількості дійсних голосів у штаті

Згідно з даними виборчої комісії Індії від 15 березня 2019 року 64 партії визнано як партії штату.

Для того ж, щоб Виборча комісія визнала партію «національною» потрібно виконати наступні умови:

- 1) Кандидати від партії у будь-яких чотирьох або більше штатах на останніх загальних виборах до Народної палати або до законодавчих зборів штату відповідно мають отримати не менше шести відсотків від усіх голосів в кожному із цих штатів на цих загальних виборах; і, крім того, партія має отримати щонайменше чотирьох депутатів у Народній Палаті на тих же виборах від будь-якого штату чи штатів, або

2) На останніх виборах до Народної палати (Лок Сабхи) партія злобути щонайменше два відсотки усіх місць там; будь-яка частка, що перевищує половину, зараховується до однієї; і кандидати від партії були обрані до цієї палати не менше ніж з трьох штатів, або

3) Партія є визнаною як партія штату щонайменше у чотирьох штатах.

Станом на 15 березня 2019 року Виборча Комісія Індія визнала національними партіями 7 партій.

Таким чином, ми маємо критерій для визначення регіональних партій в Індії. Власне партії штату можна вважати регіональними. Однак, як ми вже згадували, всього зареєстрованих станом на 15 березня 2019 року політичних партій в Індії є 2301. Якщо ми поглянемо на законодавчі збори штатів, то завдяки мажоритарній виборчій системі там є представлені також партії, які не є визнаними як партії штат. Наприклад, це партія Гіндустані Авам Морча. Вона має всього одного представника в законодавчих зборах штату Бігар і таким чином не може бути визнана партією штату. Водночас вона є активним учасником політичного життя там. Тому, у цій роботі ми вдаватимемося до дещо іншого визначення регіональних партій.

Зокрема, таке визначення регіональним партіям Індії дає індійська дослідниця, професорка Університету Дж. Неру Судха Пай: «Регіональні партії - це партії обмежені певним штатом і вкорінені як в регіональних прагненнях, так і регіональних проблемах. База підтримки такої партії обмежена конкретним штатом, оскільки вона ототожнює себе з культурою, мовою, релігією цього штату. Вона також презентує регіональні перспективи щодо центру та інших штатів» [6;393]. Розвиток регіональних партій в Індії дослідники вважають складним багаторівневим феноменом. «Регіональні партії в Індії не можна розглядати як наслідок чи побічний продукт регіоналізму, а як сам по собі феномен» [6; ст. 394]. Саме тому доволі складно розробити теоретичні рамки для аналізу. Регіональні партії можна розглядати як кінцевий продукт складної взаємодії регіональної свідомості, що почалася ще в ХІХ ст, а також соціального, політичного та економічного розвитку, який мав місце з часу здобуття Індією незалежності [Там само].

Отже, ми бачимо, що в такому багатоманітному та багаточисельному суспільстві як індійське регіональні політичні партії можуть мати два формати: ширший і вужчий. До ширшого формату відносимо ті партії, що є визнаними як партії штату. Судха Пай пропонує їх ще називати «міжрегіональними партіями». До вужчого формату відносимо ті партії, які є власне регіональними: мають електоральну підтримку в межах одного регіону, фокусуються на місцевих проблемах та потребах.

Окрім фокусування на проблематиці штату, важливою ознакою регіональних політичних партій в Індії є сфокусованість на лідері та місцевих елітах. Часто регіональні партії керуються представниками однієї сім'ї. Таким прикладом є партія із штату Таміл-Наду Дравіда Муннетра Кажagam на чолі із лідером Мутувель Карунанідхі Сталіним. М.К. Сталін отримав можливість керівництва своєї партії «у спадок» від свого батька Мутувеля Карунанідхі. Тамільський націоналізм є основною ідеологією цієї партії.

Національні партії у своїх програмах намагаються охопити якомога більше аспектів багатоманітного індійського суспільства. Проте впродовж останніх двох десятиліть спостерігається швидке збільшення кількості як просто зареєстрованих партій, так і тих, що є визнаними національними чи партіями штату. Індекс електоральної волатильності Педерсена в Індії є значно вищий, а ніж у більшості західноєвропейських країн, щодо яких маємо більш-менш тривалі показники. Середній показник електоральної волатильності для Індії – 26%, у той час як для Західної Європи – близько 14%.¹

Дослідники говорять про те, що індійська демократія перебуває під загрозою, оскільки нині більшість у Лок Сабсі вже двічі поспіль отримує партія Бгарата Джаната Парті, основною ідеологією якої є ідеологія гіндутви. Ця партія є наступницею партії Джаната, яка першою порушила домінування ІНК в національній політиці у 1977 році. Заявленими цілями БДП є «націоналізм, національна інтеграція, демократія, позитивний секуляризм та базована на цінностях політика» [5; ст. 373]. Тим не менш, багато науковців сходяться на думці, що БДП на чолі з Моді скочуються до правого популізму. Одним із важливих дискурсивних аспектів у політиці БДП та уряду Моді є просування політики «гіндутви», або ж індуськості.

Довгий час основною електоральною базою для БДП були представники вищих каст і міське населення. Однак задля отримання вищих результатів на виборах партія розширила електоральну базу. Так відсоток голосів від представників вищих каст за БДП протягом цього часу знижувався, у той час як відсоток підтримки з боку зареєстрованих каст, зареєстрованих племен та групи інших пригнічених класів навпаки зростає (40% представників зареєстрованих каст та більше половини зареєстрованих племен підтримали БДП на виборах 2019 року). «Підтверджуючи тенденцію, яка стала помітною у 2014 році, БДП тепер відображає старий Конгрес, за винятком того, що БДП отримує набагато меншу підтримку з боку релігійних меншин» [7]. Однак, так само, можемо бачити, що на рівні штатів, БДП серйозну конкуренцію складають регіональні партії², які часто набувають такої підтримки, що переходять у розряд національних.

До таких належать Трінамул Конгрес (ТК) та Багуджан Самадж Парті. Перша після виборів 2019 року є третьою найбільшою партією у Лок Сабсі. Партія утворилася через розкол в Індійському Національному Конгресі у штаті Західна Бенгалія. Розвиваючись як регіональна партія за 20 років вийшла на рівень національної. ТК є партією соціал-демократичної ідеології та відзначає свою секулярність. Власне на цьому ґрунті під час останньої передвиборчої кампанії були протистояння між ТК та БДП у штаті. Багуджан Самадж Парті розпочинала своє існування як партія недоторканих або ж

---

¹ Дані підраховано індійськими політологами Рагулом Вермою та Прадіпом Чхіббером і презентовано у книзі Chhibber P. Verma R. Ideology and Identity: The Changing Party Systems of India. Oxford University Press. New York. – 2018.

² Наприклад, у Milan Vaishnav. Understanding the Indian Voter. Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2015/06/23/understanding-indian-voter-pub-60416>

далітів в штаті Уттар-Прадаш. Перейшовши в розряд національної своєю ідеологію вона декларує соціально-політичні зміни, тобто орієнтується не лише на далітів.

Таким чином, підсумовуючи, можемо говорити, що впродовж усього часу з кінця домінування ІНК у партійній системі Індії у 1967 році ми спостерігаємо зміцнення ролі регіональних партій. На сьогодні регіональні партії ми можемо розділити на два типи – ширший та вузький. До першого відносимо ті партії, що фокусуються не лише на проблемах регіону, а формулюють цілі відповідно до потреб усєї країни та є визнаними Виборчою Комісією як партії штату. До другого – партії, що формулюють свій порядок денний лише в межах потреб певного регіону. На сьогодні регіональні партії, зокрема визнані Виборчою комісією як партії штату, можуть стати серйозними конкурентами для національних партій. Високий рівень електоральної волатильності є одним із свідчень цього, оскільки показує, що прив'язка виборців до певних партій стає слабшою, а отже нові партії мають шанс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструкція Виборчої комісії Індії про порядок надання виборчих символів (1968 року)// The Election Symbols (Reservation and Allotment) Order, 1968. Режим доступу: <https://eci.gov.in/files/file/10381-political-parties-and-election-symbols/>
2. Chhibber P. Verma R. Ideology and Identity: The Changing Party Systems of India. Oxford University Press. New York. – 2018. 320 p.
3. Kothari R. Politics in India. Orient Blackswan, 1970. – 470 p.
4. Lijphart, A. The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation// The American Political Science Review. 1996, № 90(2)
5. Nikolenyi, C. (1998). The New Indian Party System: What Kind of a Model? Party Politics, 4(3), 367–380.
6. Pai S. Regional Parties and The Emerging Pattern of Politics in India.//The Indian Journal of Political Science, Vol. 51, No. 3 (July - Sept. 1990), pp. 393-415
7. Verma, R. The Problem// Seminar 702 (August 2019). URL: https://www.india-seminar.com/2019/720/720_the_problem.htm

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ І СОЦІАЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ

Цікавість до проблематики соціальної інженерії обумовлена перш за все необхідністю наукового забезпечення та осмислення змін, які здійснюються в суспільстві, а також потребою у прийнятті обґрунтованих управлінських рішень. Більшість підходів до розуміння соціальної інженерії вказує на дві суттєві речі: по-перше, головним завданням організаційних структур, які створюються в процесі соціально-інженерної діяльності, є регулювання поведінки людей і здійснення контролю за нею (звідси й бере витоки погляд на соціальну інженерію як на різновид управлінської діяльності); по-друге соціо-інженерна діяльність реалізується за допомогою спеціальних засобів, методів, технологій, які створюють і використовують для вирішення соціальних проблем, адаптації соціальних груп і інститутів до зміни умов, впровадження соціальних нововведень.

На думку Дж.К. Джонса, інженерія (проектування) «охоплює діяльність не лише конструкторів, архітекторів та інших «професійних» проектувальників, але також економістів, юристів, адміністраторів, вчених - фахівців прикладних наук, учасників рухів протесту, політиків, членів «груп тиску» - всіх тих, хто прагне втілити зміни в форму та зміст виробів, ринків збуту, міст, систем побутового обслуговування, громадського думки, законів тощо»[2, С. 23].

У сучасному світі зв'язки з громадськістю виконують важливі функції для суспільства, бізнесу і держави в цілому. Зв'язки з громадськістю як соціальний інститут ринкової економіки та громадянського суспільства відіграє значну роль, про що свідчить не тільки палітра методів і технологій, що застосовуються зв'язками з громадськістю у сферах бізнесу та політики, а й їхня затребуваність у соціальному середовищі. Зв'язки з громадськістю є функцією менеджменту, яка оцінює ставлення громадськості, ідентифікує політику і дії персони або організації з інтересами громадськості та реалізує програму дій для здобуття суспільного сприйняття, розуміння прийняття[1]. Необхідно також додати, що зв'язки громадськістю - це ще технології створення образу об'єкта (ідеї, товару, послуги, організації, бренду тощо) і його вкорінення в ряд цінностей певної соціальної групи, з метою закріплення цього образу як ідеального і необхідного в житті.

Сутність взаємозв'язку між соціальною інженерією та зв'язками з громадськістю полягає в тому, щоб змодельювати бажаний стан майбутнього, тому проектування передбачає пошук відповіді на два питання: 1) який стан досліджуваного об'єкта зараз є і який бажаний для нас надалі і 2) якими ресурсами ми володіємо для його втілення? Звідси й логічно слідує те, що соціальна інженерія завжди направлена на зміни в суспільстві і є як науковою, так і практичною діяльністю зі створення проектів змін

соціальних систем, інститутів, соціальних об'єктів, їх властивостей і відносин на основі прогнозування і проектування. Соціальна інженерія є однією з форм, яка випереджає відображення реальної ситуації, а саме зв'язки з громадськістю працюють над створенням бажаного прообраз або прототипу передбачуваного явища і процесу за допомогою спеціальних методів. Проектування в тій чи іншій формі виконує прогностичну функцію, оскільки мова йде про створення майбутньої матеріальної або духовної цінності[6]. Цінність, в цьому контексті, те, що значимо для людини, організації та суспільства в цілому. В ході соціальної діагностики відбувається перевірка показників ступеня відповідності соціальної дійсності стосовно реальної ситуації[5].

Соціальна інженерія передбачає послідовність процесів соціальної діяльності, використання методів і прийомів, які спрямовані на досягнення певної мети. Обґрунтування мети повинно починатися з певної дії, із зазначенням терміну передбачуваного її досягнення, визначення витрат на досягнення цієї мети і встановлення контрольних критеріїв, які можуть допомогти визначити і підтвердити, що мета досягнута. Далі на основі поставленої мети розробляються основні завдання, які спрямовують соціальну активність людей на ефективне виконання необхідних дій для реалізації проекту[4].

Соціальна інженерія застосовується для того, щоб створити, встановити і закріпити потрібні і реалізовані соціальні відносини. В.Луков розглядає соціальну інженерію як спеціальне дослідження, яке спрямоване на досягнення соціально значущої мети і локалізоване за місцем, часом і ресурсами. При цьому, метою є створення нової соціально значущої для суспільства цінності, розробка проектів з бажаним станом соціальної системи, але з врахуванням наявності необхідних ресурсів. Соціально-інженерні проекти повинні створюватися на науковій основі, відповідати загальноприйнятим нормам і відображати сучасну ідеологію суспільства, забезпечуючи перетворюючу зміну реальності відповідно до загальноприйнятих ідеалів[5].

Результатом соціальної інженерії є не тільки проект, а й створення відповідної соціально-культурної інфраструктури, яка забезпечує його розробку і реалізацію[3]. Іншими словами, соціальна інженерія перетворюється в механізм соціальної ініціативи і самоорганізації різних індивідів і соціальних груп, тому сам проект стає поштовхом, своєрідним соціальним стимулом, навколо якого розгортаються інноваційні процеси. Таким чином, соціальну інженерію можна розглядати як практичну концепцію соціальних змін, які спрямовані на формування необхідних змін в майбутньому.

Суспільство об'єктивно виграє від застосування технологій зв'язків з громадськістю у сфері соціальної інженерії. Перше – зв'язки з громадськістю можуть формувати суспільну згоду, що тягне за собою зменшення кількості явних і прихованих конфліктів. Друге – зв'язки з громадськістю виступають інструментом формування свідомості суспільства. Третє - завдяки зв'язкам з громадськістю відбувається інформаційна підтримка різних проектів, програм, суспільно значущих акцій, стосовно яких формується позитивне інформаційне поле як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, що відбивається на стані громадської думки в країні. Відповідно,

наноситься менший шкоди суспільній моралі і духовності. Четверте, слід враховувати і виховний ефект. Впровадження в масову свідомість суспільно значущих, позитивних ідей і установок поведінки, популяризація гуманітарних цінностей - є певним поштовхом у розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешина И.В. Паблик Рилейшнз для менеджеров: учебник / И.В.Алетттина. - М.: «ЭКМОС», 2014. - 21 с.
2. Джонс Дж. К. Инженерное и художественное конструирование. Современные методы проектного анализа : пер. с англ. / Дж. К. Джонс. - Москва: Мир, 1976. - 374 с.
3. Коган Л.Н., Панова С.Г. Социальное проектирование: его специфика, функции, проблемы // Проблемы социального прогнозирования. - Вып. VI. - Красноярск, 1980.
4. Крутицкая Е.В. PR-технологии как инструменты управления социальными проектами // Коммуникации и общество. - 2016. - № 3. - С.67.
5. Луков В. А. Социальное проектирование: Учеб. пособие. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во Моск. гуманит.-социальн. академии: Флинта,- 240 с.
6. Социальные проекты: новые возможности для бизнеса [Электронный ресурс] // PR В РОССИИ. - 2009. - № 8. - ЦРБ: <http://www.prjournal.ru>. - (дата обращения: 29.02.2020).

АТИПОВИЙ ПРЕЗИДЕНТАЛІЗМ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Серед президентських систем державного правління функціонували такі, які формально і/чи фактично відрізнялися від традиційних/типових президентських. Однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління у рамках республіканської форми державного правління, є методика Р. Елгі [6]. На підставі модифікації типології систем державного правління Р. Елгі, розробленої українським дослідником В. Литвином [1, с. 7], типовий *президенталізм* (президентську систему правління) визначаємо як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (на прямих виборах) обраного (на всіх етапах) на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть можливо прем'єр-міністра), члени якого колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим, члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління).

Проаналізуймо деякі історичні приклади функціонування президентських систем правління. У Болівії у 1985–1993 рр. діяла Конституція 1967 р. Згідно з ст. 90 Конституції 1967 р. якщо на всенародних виборах жоден з кандидатів на посаду президента не отримав абсолютної більшості голосів, то Конгрес (парламент) обирає главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Якщо після першого туру голосування у парламенті жоден з кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів, то відбувався другий тур голосування, в якому брали участь лише два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. Якщо голоси розділялися порівну, то голосування проводилось до тих пір, поки один з кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів [5]. Таким чином, у 1985–1993 рр. у випадку, коли на всенародних виборах жоден з кандидатів на посаду президента не набрав абсолютної більшості голосів, то Конгрес обирає главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування.

До 1979 р. депутати парламенту незмінно обирали президентом кандидата, який набрав найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Впродовж 1979–1993 рр. загальні вибори президента проводилися в країні п'ять разів, і на жодних переможцю не вдавалося отримати абсолютну більшість «народних» голосів, тому Конгресу доводилося обирати главу держави з трьох кандидатів, які набрали

найбільшу кількість голосів за результатами всенародного голосування [2, с. 51]. У цей період, як зазначає Р. Майорга, основою болівійської системи була політика коаліцій: президент обирався парламентом на підставі постелекторальних міжпартійних угод (пактів), які забезпечували і підтримку більшості Конгресу, і згоду між законодавчою та виконавчою владою [7]. А. Валенсуела стверджує, що «президент, обраний Конгресом, – це такий президент, який знає і ціну, і важливість компромісу з політичними опонентами, а також добре обізнаний з необхідністю збереження життєздатних коаліцій в парламенті» [8, с. 13]. Крім того, на думку А. Валенсуели, факт обрання президента Конгресом послужив стимулом до формування дієздатних коаліцій більшості [8, с. 13].

У 1985 р. президент Е. Сілес Суасо ініціював проведення дострокових виборів глави держави, за результатами яких В. Пас Естенссоро був обраний президентом країни у парламенті (за результатами всенародного голосування В. Пас Естенссоро зайняв друге місце). Такий крок пояснювався різким неприйняттям фігури У. Бансера з боку різних політичних кіл і значної частини населення, які не бажали бачити на чолі держави одного з найжорстокіших диктаторів в історії країни [2, с. 51–52]. У 1985 р. обраний президентом В. Пас Естенссоро уклав з У. Бансером «Пакт щодо захисту демократії», що забезпечило йому парламентську більшість і стабільний уряд [2, с. 53]. Була сформована парламентська коаліція у складі Революційного націоналістичного руху (MNR) та Націоналістичної демократичної дії (ADN). Зауважимо, що всі п'ять кабінетів, які функціонували впродовж президентства В. Пас Естенссоро (1985–1989), створено тільки з представників MNR.

У 1989 р. Конгрес після укладення «Патріотичної угоди» між У. Бансером (ADN) і Х. Пас Саморою (Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR) обрав останнього президентом країни абсолютною більшістю голосів (за результатами всенародного голосування Х. Пас Самора зайняв третє місце) [2, с. 52]. Цікаво, що MIR був заснований в 1971 р. для того, щоб протистояти військовій диктатурі У. Бансера (1971–1978). В обмін на підтримку ADN свого президентства Х. Пас Самора погодився на формування коаліційного уряду (у складі MIR та ADN); те, щоб віце-президентом був член Християнсько-демократичної партії (PDC) Л. Оссіо; створення комітету Патріотичної угоди (на чолі з У. Бансером); підтримку кандидатури У. Бансера на президентських виборах 1993 р. [4, с. 12].

Атиповість президентської системи правління в Болівії впродовж 1985–1993 рр. полягала в тому, що за результатами виборів 1985 і 1989 рр. у парламенті президентами були обрані кандидати (у 1985 р. – В. Пас Естенссоро; у 1989 р. – Х. Пас Самора), які за результатами всенародного голосування займали відповідно друге і третє місця. Цьому сприяли постелекторальні (після всенародного голосування) пакти між політичними партіями, на основі яких формувалися двопартійні коаліції у Конгресі. Отже, завдяки постелекторальним пактам у 1985 і 1989 рр. депутати парламенту не підтримали всенародний вибір президента, а обрали главою держави кандидата, який відповідав партійним/коаліційним інтересам.

В формально президентській системі правління в Республіці Бурунді (у 2010–2018 рр.) діяв інститут вотуму недовіри уряду, проте він мав необов'язковий характер,

бо рішення з приводу відставки уряду приймав остаточно президент [3]. В Республіці Зімбабве (у 2013–2017 рр.) президент після висловлення вотуму недовіри уряду повинен був відправити уряд у відставку або ж розпустити парламент [9]. Отже, факт наявності інституту вотуму недовіри уряду зумовлював атиповість цих президентських систем правління в зазначені періоди.

Таким чином, на підставі аналізу конституційних систем правління та політичної практики, виділяємо два основні підходи до атипового президенталізму: 1) президенталізм, в рамках якого президент фактично був обраний депутатами парламенту (главою держави був обраний кандидат, який за результатами всенародного голосування займав друге чи третє місце і відповідав партійним/коаліційним інтересам); 2) президенталізм, в якому діяв інститут вотуму недовіри уряду (який, щоправда, мав необов'язковий характер). Подальше дослідження президентських систем правління може зумовити виокремлення ще декількох підходів до атипового президенталізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 20: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.
2. Меса Хисберт К. Д. Президентское правление в Боливии: между силой и законом (сокращенный вариант). М.: ИЛА РАН, 2006. 264 с.
3. Burundi's Constitution of 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Burundi_2005.pdf?lang=en (Last accessed: 27.02.2020).
4. Centellas M. From «Parliamentarized» to «Pure» Presidentialism: Bolivia after October 2003. *The Latin Americanist*. 2008. Vol. 52. No. 3. P. 5–30.
5. Constitución Política de la República de Bolivia Sancionada el 2 de febrero de 1967. URL: <http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Bolivia/bolivia1967.html> (Last accessed: 27.02.2020).
6. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
7. Mayorga R. A. Presidencialismo parlamentarizado y gobiernos de coalición en Bolivia // Lanzaro J. Tipos de presidencialismo y coaliciones políticas en América Latina. Buenos Aires: Clacso, 2001. P. 101–135. <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/lanzaro/mayorga.pdf> (Last accessed: 27.02.2020).
8. Valenzuela A. Latin America: Presidentialism in Crisis. *Journal of Democracy*. 1993. Vol. 4. No. 4. P. 3–16.
9. Zimbabwe's Constitution of 2013. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Zimbabwe_2013.pdf (Last accessed: 27.02.2020).

Юлія Миронівна Слінецька

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ

Сучасні виклики постінформаційного суспільства та нещодавній досвід президентських і парламентських виборчих кампаній ставлять перед нами завдання більш глибокого аналізу теоретичних засад політичного менеджменту та маркетингу. В науковій літературі немає єдиного визначення згаданих понять, відтак на наш погляд, доречно виділити декілька підходів.

По-перше, це *тотожність термінів «політичний маркетинг» та «електоральний маркетинг»*.

Політичний маркетинг – це не лише ефективний засіб управління, придатний для вирішення окремих соціальних і політичних проблем у ринкових умовах, це також концепція практичної політики й управління, забезпечена знаннями та вміннями у сфері дослідження суспільних потреб, відповідних політичних і управлінських рішень, реалізації прийнятого курсу для отримання бажаного результату.[1]

Ширкаренко О. «Політичний маркетинг є сукупністю технічних прийомів, що використовуються для того, щоб вивести конкретного кандидата на його потенційний електорат, зробити цього кандидата відомим максимальній кількості виборців (як усім разом, так і кожному окремо), підкреслити різницю поміж ним та його конкурентами і, використовуючи мінімум засобів, здобути в ході кампанії необхідну кількість голосів». [4]

По-друге, це підхід, який декларує, що *електоральний маркетинг є одним з основних різновидів політичного маркетингу*.

Відповідно до цього підходу є 4 різновиди політичного маркетингу:

1) *електоральний маркетинг*, пов'язаний із всебічною організацією та проведенням виборчих кампаній;

2) *маркетинг політичних процесів*, що виступає регулятором багатьох політичних процесів (створення партій, проведення спецподій, організація ЗМІ тощо) з використанням ринкових механізмів і технологій;

3) *політико-адміністративний маркетинг*, який виникає в процесі сучасної адміністративної модернізації та впливу на неї ринкових тенденцій. Саме це призводить сьогодні до впровадження принципів ринкової економіки у діяльність державних установ (приватизація частки держсектору, впровадження конкурсних тендерів тощо);

4) *державний маркетинг*, який виникає та функціонує як результат перетворення ключових функцій сучасної держави, виникнення та розвитку концепції сучасної ринкової й демократичної держави як постачальника послуг для населення;

відповідно, використання маркетингових підходів до визначення, аналізу та задоволення таких послуг[2].

Відповідно слід також виділити основні *функції електорального маркетингу*.

- 1) проведення комплексу маркетингових досліджень політичного, електорального ринку в періоди, що передують початку виборчої кампанії, та безпосередньо в процесі кампанії з метою визначення багатьох складових такої кампанії: аналізу передвиборчої соціально-політичної й економічної ситуації в країні чи окрузі; визначення цільових груп електорату різних кандидатів і політичних партій; збирання інформації для підготовки виборчих програм, прогнозування результатів виборів тощо;
- 2) організація політико-інженерної діяльності в процесі виборів, яка починається з розробки стратегії виборчої кампанії та включає розробку різноманітних і необхідних при проведенні кампанії технологій, проєктів, заходів, котрі спрямовані на здійснення необхідного впливу на електорат, конкурентів, усю передвиборчу та взагалі електоральну ситуацію, що складається в період виборів;
- 3) управління електоральним маркетингом, тобто безпосередньо планування та реалізація маркетингових технологій, заходів у період виборів, починаючи з організації виборчих штабів, вирішення проблем із фінансуванням кампанії, рекрутингу агітаторів, помічників та взагалі вирішення усіх проблем, що виникають у процесі проведення виборів[4].

Якщо говорити про *менеджмент* загалом, то це система управління різноманітними соціально-економічними та соціально-політичними процесами. Даний напрямок включає в себе такі чотири основні функції: *планування*, тобто формулювання цілей управління та способів їх досягнення; *організацію* – тобто побудову внутрішньої структурної ієрархії, конкретних завдань, повноважень і відповідальності підрозділів і робітників; *мотивування*, що слугує для створення відповідних матеріальних і моральних стимулів для забезпечення виконання працівниками своїх обов'язків; *контролювання* – ретельна перевірка виконання підрозділами та працівниками визначених планів та завдань. Загалом реалізація менеджменту спрямована на досягнення результату, забезпечення ефективного процесу функціонування організації.

Електоральний менеджмент – це процес організації управління виборами взагалі, а також електоральними кампаніями в якості важливого інструменту, що впливає на реалізацію завдань електорального маркетингу.

Основні *особливості електорального менеджменту*, навіть у його порівнянні з політичним менеджментом:

- 1) швидкоплинність виборчої кампанії, яка накладає на всіх її учасників значне навантаження, не дає можливості іноді виправляти помилки;
- 2) значний розподіл функцій поміж членами команди кандидата або партії, що певним чином впливає на ефективність реалізації кампанії;

3) можлива наявність «зовнішнього» політконсультанта, який, не маючи повноважень у безпосередньому управлінні кампанією, може через кандидата впливати на прийняття рішень менеджером, їх корекцію;

4) необхідність повного об'єднання з електоратом, його залучення в процеси реалізації електорального менеджменту.

Слід зазначити, що О. Морозова виділяє наступні функції електорального менеджменту:

1) *Ціннісно-цільова функція*. Сенс її у тому, щоб донести до виборців ідеї, цінності, конкретні пропозиції кандидата або партії. Для здійснення цієї функції розробляється передвиборча програма кандидата, формується його імідж, здійснюється ефективна політична комунікація та ін.

2) *Стратегічна функція*. Саме електоральний менеджер (або консультант – свій чи той, якого запросили) виробляє головну стратегічну лінію виборчої кампанії, її цілі та особливості. Якщо ж подібного замислу, стратегії виборчої кампанії немає, досягнути запланованого результату практично неможливо. Тобто одна з найважливіших функцій електорального менеджменту – розробка та реалізація стратегічного плану кампанії.

3) *Структурно-інтегративна функція* електорального менеджменту передбачає виробку та реалізацію методів і технологій, за допомогою яких виконується стратегічний задум виборчої кампанії, створення для цього відповідної команди, включаючи не тільки її основні підрозділи, а й команди волонтерів, добровільних помічників. Менеджер у цьому випадку – як композитор-диригент, який не тільки створює «твір», але й диригує його виконанням.

4) *Психо-соціальна функція*, сенс якої в тому, щоб забезпечити сильну мотивацію члена команди кандидата чи партії, що йде на вибори, на участь у виборчій кампанії. Багаторазові приклади свідчать про те, що спирання тільки на гроші в процесі мобілізації членів команди та волонтерів на активну та ефективну участь у ній не завжди приносить очікуваний результат. Найчастіше, головним чинником забезпечення перемоги у виборчій кампанії (безумовно, за наявності всіх інших умов – ресурсів, партійної підтримки, наявності «своїх» ЗМІ та інше) є створення команди кандидата, колективу однодумців, що сприймають виборчу кампанію як своє важливе та принципово необхідне для реалізації (у тому числі, виходячи з потреб регіону, суспільства в цілому) завдання. Саме створення подібної команди виступає як ключове завдання електорального менеджера [3, с. с.100-101].

ЛІТЕРАТУРА :

1. Золотухін Е. Політичний маркетинг: багатозначність поняття Режим доступу: http://old.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_26/zolotukhin_politychnyi.pdf
2. Луценко К. Теоретико- концептуальні засади політичного маркетингу <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26760/07-Lutsenko.pdf?sequence=1>
3. Морозова Е.Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е.Г. Морозова. – М.: РОССПЭН, 1998. – 247 с
4. Ширкаренко О. Електоральний маркетинг: сутність, основні функції, завдання file:///C:/Users/Julietta/Downloads/staptp_2012_56_29.pdf

КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ: КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ

Розглядаючи систему управління, маємо визнати, що її функціонування та розвиток в значній мірі залежить від професійної компетентності суб'єкта управління. Сьогодні завдання та цілі, які стоять перед організаціями, вимагають формування в її управлінців нових компетенцій, готовності до вирішення нестандартних ситуацій, здійснення інноваційної діяльності, активного використання інформаційних ресурсів і технологій. Зростаючі вимоги до компетентності управлінців істотно перевищують відповідну їх компетентність. Це серйозно перешкоджає реалізації конкретних проектів, програм розвитку та процесу вдосконалення системи управління в цілому.

Професійну компетентність можна визначити як систему внутрішніх ресурсів, що необхідні для ефективних дій у певній сфері діяльності, в тому числі і в управлінській.

У науковій літературі виділяють такі критерії професійної компетентності, як: - суспільна значущість результатів праці фахівця, - його авторитет, - соціально-трудова статус в конкретній сфері діяльності.

На думку Е.Н. Огарьова, компетентність - це категорія оцінна, вона характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільної праці. Передбачає наступні ознаки: - глибоке розуміння сутності завдань, які виконуються і проблем, які вирішуються; - знання і досвід у конкретній сфері діяльності, активне оволодіння новітніми досягненнями; - вміння вибирати засоби і способи дії, що адекватні конкретним обставинам місця і часу; - почуття відповідальності за досягнуті результати; - здатність вчитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей[2].

М.А.Чошанов розробив формулу компетентності, яка виглядає наступним чином: компетентність - це мобільність знання + гнучкість методу + критичність мислення. [3].

Підхід до управління персоналом, який заснований на компетенціях, запропонував професор Гарвардського університету Д.Макклелланд. Він заклав основу визначення компетенцій як деяких факторів, що впливають на ефективність професійної діяльності. Суть методології, запропонованої Д.Макклелленом, полягала в порівнянні найбільш успішних співробітників з менш успішними з метою визначення факторів ефективності діяльності. Завдання полягало в тому, щоб зрозуміти, які саме психологічні особливості та особливості поведінки є причинами успіху в цій професійній діяльності [5].

На основі вищезгаданих критеріїв управлінську компетентність слід розглядати як комплексну систему, що включає в себе змістовні, ресурсно-часові і соціально-психологічні аспекти діяльності управлінця. Змістова складова компетентності

полягає в адекватній орієнтації в переліку цілей і задач, їх пріоритетності і підпорядкованості як в управлінській, так і в професійних галузях діяльності[1]. Функції управління систематично здійснюються за визначеними правилами і на основі визначених процедур, формуються, змінюються і ліквідуються не довільно, а в суворій відповідності з потребами і цілями управління. Ресурсно-часова складова компетентності є однією з найважливіших сторін управлінської компетентності суб'єкта управління. Вона розглядається як важлива характеристика стилю управління органами і підрозділами, оскільки передбачає поінформованість суб'єкта. Соціально-психологічна складова компетентності передбачає адекватність у сфері міжособистісного сприйняття і взаємодії, уміння попереджати конфліктні ситуації в колективі, гнучкість стилю керівництва, а також комунікативність – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Таким чином, до складу соціально-психологічної компетентності входить сукупність знань і умінь, які забезпечують міжособистісну взаємодію [4].

При аналізі професійної компетентності суб'єкта управління як правило виділяють наступні рівні:

- 1) компетентність – здатність до інтеграції знань і навичок, їх використання у умовах зовнішнього середовища, які швидко змінюються;
- 2) концептуальна компетентність;
- 3) компетентність в емоційній сфері, в сфері сприйняття;
- 4) компетентність у конкретних сферах діяльності [3].

Традиційно компетентність суб'єкта управління досліджується в межах як теорії управління, так і соціальної психології. Зокрема, ефективність управлінської діяльності пов'язують з наявністю в управлінця загальних знань в сфері управління, а також уміння орієнтуватися в професійних питаннях. Наприклад, серед характеристик компетентного управлінця визначаються такі:

- на технологічному рівні – це організація своєї праці: від забезпечення необхідною оргтехнікою до розробки і застосування найбільш раціональних методів, алгоритмів управлінської діяльності, які відповідають сучасним вимогам і адекватні можливостям управлінця;
- на психологічному рівні - це прояв своїх знань, розумових здібностей, емоційно-вольових характеристик, мотивів, етичних установок.

Суб'єкт управління постійно повинен працювати над формуванням масиву знань, а також впровадженням нових знань у власну управлінську систему, що є необхідною умовою для вирішення нових, складних, нестандартних ситуацій та проблем. Еталонна модель системи – це знання законів і директивних документів, економічної теорії і конкретної економіки, теорії управління, соціальної психології, наукової організації праці, закордонного досвіду, а також професійні знання поточного стану справ і психологічного клімату в підпорядкованому йому підрозділі [1].

Ефективну управлінську діяльність пов'язують з наявністю сформованого рефлексивного рівня інтелекту (метакогнітивний рівень інтелекту) і опосередкованістю

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

розвитку інтелектуальних здібностей стосовно переробки соціальної і предметної інформації. Цей метакогнітивний рівень інтелекту тісно пов'язаний із процесом рефлексії, а метакогнітивні здібності є основою інтелектуальної рефлексії. До цього рівня входить «метакогнітивна поінформованість», яка трактується як розуміння та оцінка управлінцем своїх пізнавальних можливостей, а також свідоме використання прийомів налаштування і стимулювання роботи власного інтелекту. Крім того, до метакогнітивних здібностей відносять і регулятивні процеси, які відповідають за координацію різних форм пізнавальної активності, зміну стратегій опрацювання інформації і т.д.

Отже, формування професійної компетентності суб'єктів управління відбувається у процесі навчання, яке забезпечує трансформацію одного типу діяльності (пізнавального) в інший (професійний). Реалізація такого процесу вимагає нового змісту професійної освіти і нової організації навчально-професійного простору. А також постійного вдосконалення своїх знань у відповідності до розвитку новітніх технологій і ускладнення систему управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления: учебное пособие. – Харьков, Титул, 2007 – 532 с.
2. Барко В.І., Клачко В.М., Волошина О.В., Остафійчук Т.В. Психология управління: Курс лекцій. – Київ: АУ МВС, 2009. – 123 с.
3. Урбанович А. А. Психология управления: Учебное пособие. – Мн.: Харвест, 2003. – 640 с. Психология управління: Навчальний посібник / Орбан-Лембрик Л.Е.- К. : Академвидав, 2003.- 567 с.
4. Петровская Л. А., Растьянников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении, - М.: Издательство Московского университета, 2000 г.
5. Чошанов М. Гибкая технология проблемно-модульного обучения / М. Чошанова. - М. : Нар. образование, 2004. - 160 с.

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

Олена Вячеславівна Волошок

ЕКОЛОГІЧНІ НАСТАНОВИ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стан довкілля на сьогоднішній день в Україні та світі є доволі негативним. Забруднення водоймищ та ґрунту, вирубування лісів, несанкціоновані сміттєзвалища, активне використання викопного палива і як наслідок, - значні викиди CO₂ та інших шкідливих газів, що призводять до забруднення атмосфери – це неповний перелік людської активності у навколишньому середовищі. Протягом минулого 2019 року більшість вчених стверджували про таке явище, як значні кліматичні зміни, які пов'язані з глобальним потеплінням і торкаються кожного мешканця нашої планети. У вересні 2019 року в Нью-Йорку відбувся Саміт ООН з питань клімату. Мета саміту — реалізувати Паризькі угоди та надати імпульс політиці сталого розвитку. Паризька угода — угода в рамках Рамкової конвенції ООН про зміну клімату щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р. [2] Сталій розвиток — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задовільненням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі [6].

У зв'язку з цим, все більшої актуальності набувають дослідження в галузі екологічної психології. Головним завданням екологічної психології є розробка дієвих синергетичних моделей співіснування людини і природи, принципів і методів діагностики екологічної свідомості різних верств населення, формування системи умінь і навичок (технологій і стратегій) взаємодії людини з природою [7].

Метою нашого дослідження було виявлення змісту екологічних настанов студентської молоді та окреслення шляхів розвитку екологічного мислення. У дослідженні прийняло участь 84 досліджуваних, з яких 75 осіб жіночої статі і 9 осіб – чоловічої статі. З них більшу частину становлять студенти психологічного відділення філософського факультету ЛНУ ім. І. Франка (64 особи), а також з національного університету «Львівська Політехніка» (10 осіб), ДВНЗ «Університет банківської справи» (6 осіб) та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (4 особи) різних спеціальностей. Вік досліджуваних від 18 до 36 років, що відповідає періоду пізньої юності (18-20 років) та переважно відноситься до ранньої дорослості (20-40 років). Дослідження проводилось у листопаді-грудні 2019 року.

Методом дослідження виступило письмове опитування, зокрема авторська анкета, складена за допомогою віртуального інструменту Google Forms. Анкета містить 25 запитань, які орієнтовані на виявлення рівня обізнаності студентів з екологічними проблемами у сучасному світі (когнітивний аспект), їх ставлення та оцінки екологічної ситуації в Україні та світі (емоційний аспект), рівня готовності до впровадження у практику звичок, які будуть сприяти збереженню природних ресурсів та захисту довкілля.

Щодо рівня обізнаності (когнітивного аспекту еконастанов), то відповіді досліджуваних засвідчили, що в основному досліджувані від 35% до 88% (в залежності від запитання) знають про екологічні проблеми у сучасному світі (наприклад, що саме спричиняє забруднення повітря, ґрунту і які наслідки можна очікувати в результаті цього забруднення для здоров'я індивіда). 88% опитаних чули про значні кліматичні зміни у світі та пов'язують їх з глобальним потеплінням та таненням льодовиків.

Клімат Землі постійно змінювався впродовж усієї її історії, у тому числі суттєво змінювалась і середня глобальна температура. Однак наразі потепління відбувається значно швидшими темпами, ніж будь-коли раніше. Уже очевидно, що саме людський внесок у зростання температур упродовж останнього століття став визначальним. Основною причиною порушення кліматичного балансу є використання викопного палива та неефективне споживання енергії. Парникові гази CO_2 (вуглекислий газ), CH_4 (метан) та N_2O (закис азоту), що утворюються внаслідок діяльності людини, здатні викликати посилення парникового ефекту. Нині рівень парникових газів в атмосфері найвищий за останні 800 тис. років [1].

Існує така думка, що з глобальним потеплінням в світі стане лише тепліше. Але насправді на нас чекають зміни клімату, які тягнуть за собою такі екстремальні природні явища, як посухи, повені, сильні урагани, затоплення прибережних районів і поселень, аномальні температури [3]. Тобто, студенти мають переважно поверхневі знання про сутність глобальних кліматичних змін у світі.

Майже 76% досліджуваних, що становить більшість опитаних студентів, дає правильне визначення поняттю «вуглецевий слід людини» - сукупність викидів усіх парникових газів, які утворились прямо чи опосередковано внаслідок діяльності окремої людини. Хоча невідомо чи студенти розуміють, які саме конкретні дії і, зокрема опосередковані, можуть призвести до появи вуглецевого сліду людини.

Приємно відмітити, що 88% опитаних проінформована про те, яких твердих побутових відходів є більше у Чорному морі. Це - пластик. Проте вже значно менше, а саме 45,8% досліджуваних вважає, що термін розкладання пластикових пляшок становить 300 років, хоча насправді – це 450 років. 55,4% досліджуваних знає, які тверді відходи є найбільш небезпечні для навколишнього середовища. Одними з найбільш небезпечних відходів є батарейки та енергоощадні лампи, що містять ртуть. Одна батарейка, як вважається, забруднює 20 метрів площі або 400 літрів води [4].

У той же час, більшість досліджуваних (45,8%) вважає, що на сміттєзвалища в Україні потрапляє 70% всіх відходів, хоча насправді цифра становить 95%. В Україні, за даними Мінрегіонбуду, щорічно викидають близько 10 млн тонн сміття, з яких

лише 600 тисяч йде на вторинну переробку чи спалюється. Решта захоронюється на звалищах, яких, за офіційними даними, в Україні понад 6 тисяч і які займають 9 тисяч гектарів [5].

Щодо емоційного аспекту еконастанов, то опитувані більш негативно оцінюють екологічну ситуацію загалом в Україні (48,8%) – нижче середнього рівня (2 бали з 5), а не у місті проживання (38,1%) – середній рівень (3 бали з 5).

Найбільш цікавим виявився поведінковий або операціональний рівень еко-настанов сучасної студентської молоді. Сортують побутові відходи лише 32,5 % досліджуваних, 47% - деколи, а 20,5% - взагалі не сортують. Це говорить про нижче середнього рівень готовності втілювати на практиці ідеї щодо зменшення кількості сміття та турботу про довколишнє середовище. Можливо це пов'язано з тим, що 44,6% досліджуваних хотіли би здати окремі види побутових відходів у пункти прийому вторинної сировини, але не знають куди саме. І лише 33,7% - здають на переробку, а 21,7% - не здає взагалі.

Найкраща картина виявилась у відповідях студентів щодо повторного використання деяких предметів побуту (поліетиленових пакетів, пляшок). Зокрема, 79,5% досліджуваних ствердно відповіли на це запитання. Також значна частина опитаних (61,4%) користується крамницями Second hand або інтернет-ресурсами вживаних речей. Тішить також, що більшість досліджуваних (62,7%) непотрібні речі віддають своїм родичам, знайомим чи друзям (1), перешивають/ ремонтують(2) або відносять у спеціальний контейнер (3). Проте, майже одна третя досліджуваних (36,1%) все ж таки викидає речі, якими не користуються у смітник.

Приємним виявився факт, що 84,3% опитаних студентів мають намір відмовитись від одноразових речей та перейти на багаторазові аналоги. І тільки 3,6% досліджуваних не хочуть цього робити, а 12% - не задумувались про це. Також позитивною аспектом у відповідях досліджуваних виявилось те, що 85,5% студентів висловлюють бажання підвищити свій рівень обізнаності з питань екології та поведінки споживача товарів, послуг. Щодо оцінки власного ступеня впливу на зміни у стан довкілля, то більшість опитуваних дає середню оцінку 3,21 (оцінка 3 з 5 максимальних), що свідчить про те, що студенти усвідомлюють той факт, що від їх поведінки залежить екологічна ситуація у місці проживання, проте вважають, що інші чинники теж впливають на неї. Щоправда, тішить той факт, що 29,8% інших досліджуваних відповідаючи на дане запитання, поставили оцінку 4, що говорить про розуміння більшої значущості власних дій на стан навколишнього середовища. І тільки 14,3% досліджуваних відповіли, що від них особисто практично нічого не залежить у змінах в стані довкілля у місці їх проживання.

Щодо наявних екозвичок у студентів, то з їх слів деякі з них економлять електрику, воду чи газ, сортують сміття, повторно використовують сировину, користуються багаторазовими речами (торбинки з текстилю замість поліетилену, власні пляшки для води), здають макулатуру, намагаються вести здоровий спосіб життя – не курять, їздять електротранспортом. Частина досліджуваних писала просто, що вони нама-

гаються не смітити будь-де, а викидати непотрібне у призначених для цього місцях, а деякі відкрито визнавали те, що на разі у них немає екологічних звичок, але вони шкодують про це. Для поліпшення екологічної ситуації у місці проживання більшість студентів в першу чергу готові сортувати сміття, відмовитись від поліетилену, перейти на багаторазові аналоги, а дехто з досліджуваних готові прибирати територію, стати волонтерами чи учасниками еко-проектів.

Отже, підсумовуючи вище сказане, враховуючи значну готовність сучасної студентської молоді підвищити свій рівень обізнаності з питань екології та поведінки споживача товарів, послуг важливим є проведення просвітницької роботи у ВНЗ України. Формами такої роботи може бути виховна бесіда, проведена кураторами студентських груп, проведення дискусій та дебатів на відповідну тематику, інформування та відвідування зі студентами екологічних заходів, які проводяться як у нашому університеті, так і поза його межами, зокрема, громадськими організаціями нашого міста, запрошення спеціалістів-екологів, фахівців у сфері поводження з побутовими відходами на зустрічі зі студентами. Важливим є також запровадження спецкурсу «Основи екологічної психології» для студентів ЛНУ ім. І. Франка, як дисципліни вільного вибору, з огляду на актуальність її вивчення на сьогоднішній день і з метою формування екологічної свідомості у сучасної студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зміна клімату. Загальний огляд. Zmina klimatu. Zagal`ny`j oglyad. URL: <https://www.amnesty.org.ua/zmina-klimatu/>
2. Паризька угода. Paryz`ka uгода. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паризька_угода_2015
3. Причини та докази. Pry`chu`ny` ta dokazy`. URL: http://climategroup.org.ua/?page_id=66/
4. Скільки розкладаються різні види сміття. Skil`ky` rozkladayut`sya rizni vy`dy` smittyu. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/novyny-nauky/skilky-rozkladayutsya-rizni-vydy-smitya-infografika—121917>
5. Сортувати сміття, щоб не потонути в ньому. Sortuvaty` smittyu, shhob ne potonuty` v n`omu. URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/cities/2018/12/19/643607/>
6. Сталий розвиток. Staly`j rozvy`tok. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток
7. Шайгородський Ю. Ж. Екологічна психологія // *Екологічна енциклопедія: У 3 т.* Київ : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. Т. 1: С. 319—320.
8. Shajgorods`ky`j Yu. Zh. (2006) *Ekologichna psykholohiya // Ekologichna ency`klopediya: U 3 t.* Ky`yiv : TOV «Centr ekologichnoyi osvity` ta informaciyi», Т. 1: С. 319—320.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛЮДИНИ ТРАНСКОРДОННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Розкриття діалектики вартостей («транзиту», «відходу» та «повернення») неможливо без розуміння специфіки ідентичності людини. Мінлива ідентичність людини та соціальних груп (етнічних, вікових тощо) є відповіддю на усю багатоманітність соціокультурних викликів. Послаблена українська громадянська ідентичність є теж результируючою цих світових викликів. Транзит у бік європейських вартостей передбачає переживання людиною солідарної відповідальності. Ця нова сенсовна наповненість життєвіту людини посилює її громадянську відповідальність та є концептуальним орієнтиром для теоретичного моделювання соціальної реальності.

Культурна диверситивність (з англ. *diversity* – розмаїтість) – це різноманітність людей, їхніх потреб, інтересів, звичаїв, орієнтацій, уявлень, поглядів, які можуть передаватися з покоління у покоління [1, с. 101]. Кожна культура містить внутрішню диверситивність, а також є диверситивною у порівнянні з іншими культурами. Чимала кількість мов, звичаїв і форм поведінки показує, що культурна диверситивність впливає на людину. Культурне розмаїття виявляється і в межах окремих держав. Трапляється, що різноманітність людей сприймається як відмінність у негативному сенсі цього слова. В модерній психології виявився дискурс «розмножених» на порубіжжі XXI ст. стигматизованих ідентичностей, які ставали джерелом психологічного та соціального номадизму (кочівництва). Важко не погодитися з тим, що час модерніті, «суспільство контролю» породило низку стигмованих ідентичностей (ізольована, асимільована, девіантна, маргінальна, трансгресивна, асоціальна тощо). Множення класифікацій девіантних, делінквентних, асоціальних носіїв ідентичності завело науку у глухий кут. Ба більше, лунали звинувачення в адресу постмодерної культури, яка буцімто породила ці «занепалі» ідентичності. Відтак 60-70 рр. XX ст. позначені увагою до соціалізації «просоціальної» ідентичності (соціальної допомоги та підтримки, масштабної соціально-психологічної адаптації, соціотерапії людей та груп).

У багатонаціональних державах надмірний акцент на відмінностях може набувати форм боротьби за домінування, доказів більших прав власної групи, чи її більшої унікальності. Це може загрожувати суспільній безпеці. Остання є поняттям міждисциплінарного дискурсу – міжнародних відносин, безпекових студій, соціології та психології конфліктів та миру, глобалізації та міграції, транскордонної безпеки тощо. Наріжним елементом суспільної безпеки, діалогу та порозуміння є позитивні зміни життєвіту людини, які викристалізують її ідентичність.

До проблеми ідентичності людини транскордоння у суспільно-безпековому вимірі зверталася низка філософів, соціологів, антропологів, політологів та

культурологів. У 70-90 рр. минулого сторіччя праці Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, М. Фуко, Ж. Бодріяра та ін. доволі сильно вплинули на спосіб розмірковування про проблеми ідентичності [2, с. 9]. Метафорично транскордоння – це завжди «перетин мосту» людиною між культурами, з їхніми системами вартостей. Поняття «прикордоння» задає межі культури, маркує інші, сусідні з нею культури. Поняття більше увиразнює статистику соціокультурного простору, де немає акценту на процесах взаємодії, соціально-психологічних змінах соціального мислення. Натомість поняття «транскордоння» долає окреслені кордони. Його відмінність від «прикордоння» підкреслюється префіксом «транс-», що вказує на подолання заданих меж та передбачає культурну взаємодію, процес.

Входження людини прикордоння в у практику формування особливої ідентичності багатогранно розглянуто у праці К. Чижевського «Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем» (2013) [2]. Адже для автора Мілошеві «Нотатки про вигнання» стали надихаючими для аналізу світобачення, стереотипів, міфів, упереджень, соціальних страхів характерних для людини пограниччя. Разом з тим праця відбиває усі настанови збереження ідентичності емігрантами «на різних географічних широтах» – як не втратити орієнтації, творчі здібності та себе самого. Автор переконливо обґрунтовує необхідність пізнавати своїх сусідів прикордоння, не відмовляти їм в іншості. «Лінія повернення» К. Чижевського – це пошук до віднайдення культурного багатоголосся, толерантності на територіях прикордоння. Треба вести постійний суспільний діалог, який долатиме різні етнічні стереотипи, про мегаломанію якоїсь конкретної цивілізації, про неправду, яку містять соціальні міфи. Відсутність суспільного діалогу посилює напругу та конфлікти. На нашу думку, соціально-психологічний сенс «прикордоння» як стратегії соціалізації людини національної та етнічної ідентичності має бути збагачений новими сенсом. Йдеться про соціалізацію діалогічності як властивості сучасного соціального мислення людини транскордоння. Адже справжній вимір транскордоння – це діалог, утвердження диверситивності та подібності, відмова від мовчання про трагічні «лінії», які сприяють, а не заважають «лінії повернення».

У своїй праці «Постлюдина» (2013) філософ Р. Брайдотті репрезентувала множинність образу людини у час глобалізації та фрагментації, посилення впливу на людську психіку, інформаційних та біологічних технологій [3]. Така втрата єдності сприйманого суб'єкта не повинна демотивувати дослідника. Постлюдина допомагає нам зрозуміти сенс нашої гнучкої та множинної ідентичності. Постлюдина увиразнює трансформації людської суб'єктивності та тілесності, під впливом ринкової економіки, комерціалізації, продукування генетично модифікованих організмів, які поволі й поступово стирають категоріальні відмінності між людиною та іншими видами живого. Гнучка і множинна ідентичність постлюдини постає вектором прикладних аспектів не лише гуманітарної, а й соціальної науки.

Отже, міждисциплінарне дослідження «людини прикордоння» змінює перспективи аналізу й фокусується на соціалізації транскордонної ідентичності, з її акцен-

том на мирному співіснуванні людей, захисті навколишнього середовища тощо. Концептуальна фігура «номадичного суб'єкта» (Р. Брайдотті), «лінії повернення» (К. Чижевський) є тим ескізом суб'єктивности у добу постінформаційного суспільства, коли світ сприймається без обмежень конкретним місцем замешкання. Володіння різноманітністю стилів і дисциплінарних підходів постає важливим для соціального психолога. Необхідно визнати та дослідити специфіку соціокультурних, політичних, матеріальних і семіотичних умов, у яких живе та взаємодіє людина транскордоння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапон Н. Соціальна психологія: Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 366 с.
2. Гапон Н. Ідентичність та номадизм людини: взаємозалучені тренди сьогочасся // Ідентичності народів Центрально-Східної Європи: колективна монографія / Н. Гапон, В. Мішталь, Л. Хижняк та ін.; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. Р. Радзіка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 9-22.
3. Чижевський К. Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем; перек. К. Москалець. Львів: Кальварія, 2013. 248 с.
4. Braidotti R. The Posthuman. Cambridge: Polity Press, 2013. 180 p.

Вікторія Гупаловська

кандидат психологічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПСИХОЛОГІЧНЕ ТА СЕКСУАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Потреба бути щасливими є невід'ємною частиною людського існування. Психологічними синонімами щастя (S. Lyubomirsky, M. Argyle, I. Гуляс) у психологічній літературі виступають подібні поняття: психологічне благополуччя (N. Bredburn, K. Ryff, I. Горбаль), емоційний комфорт (баланс) (Bradburn та ін.), якість життя (A. Кемпбел, S. Ventegodt, J. Merrick, N. Andersen), задоволеність життям, суб'єктивне благополуччя (E. Diener, N. Schwartz, O. Лукасевич), стан потоку (M. Csikszentmihalyi), психічне/психологічне здоров'я (I. Галецька, I. Горбаль) [2, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 12, 14, 16]. За аксіопсихологічним визначенням І.А. Гуляс, щастя – це емоційний стан (емоція), за якого людина відчуває внутрішню задоволеність умовами свого існування, повноту й осмисленість життя і здійснення свого призначення; усвідомлення позитивності контексту власного існування [4, с. 104]. Усі дослідники щастя переважно висловлюють співзвучні погляди, розглядаючи поняття зусібіч і вносячи власний важливий доробок в розуміння феномену щастя. Можна розглядати повне благополуччя людини у термінах еудемонізму, екзистенціалізму чи гедонізму, оздоровчого підходу (“wellness”) чи як напрямку якості життя, у контексті співвідношення позитивних і негативних подій у суб'єктивній реальності, балансу реального життя й інтрапсихічної інтерпретації його впливів, крізь призму емоційної чи когнітивної складової. Ці компоненти, залежно від їхнього позитивного чи негативного наповнення формують життєву мотивацію, або ж демотивують людину (мотиваційна складова).

Згідно з теорією K. Ryff, психологічне благополуччя – складний, інтегральний феномен, що характеризує позитивне функціонування особистості та виражається в суб'єктивному відчутті задоволеності життям, реалізації власного потенціалу і залежить від суб'єктивної якості комунікацій особистості з оточуючими [6, 15].

Однією з умов суб'єктивного (психологічного) благополуччя є щасливе особисте життя. Підтвердження цьому знаходимо у працях Т. Рата і Дж. Хартера, Д. Джованіні, М. Селігмана. Останній серед складових благополуччя розглядає як емоційні компоненти (захопленість, позитивні емоції), так і відчасти екзистенційні та когнітивно-поведінкові (смысл, досягнення), і що особливо важливо – відносини з іншими людьми, – які «безпосередньо пов'язані з іншими елементами, бо додають сенсу життю, супроводжуються захопленням або позитивними емоціями, а також досягненнями, звершеннями, успіхом особистості. Деякі із цих складових оцінюються об'єктивно, інші – суб'єктивно, через самооцінку. Кожен елемент сприяє досягненню більш високого рівня благополуччя. Однак благополуччя не можна звести до певної складової [цит.

за 5]». М. Селігман підкреслює, що здійснюючи вибір у житті, ми прагнемо досягнути найбільшого успіху у кожній складовій.

Окремі сфери життя як елементи благополуччя розглядають Т. Rath, J. Harter. Автори виокремлюють 1) професійне благополуччя – кар'єра, покликання, професія або робота; 2) фізичне благополуччя – міцне здоров'я; 3) соціальне благополуччя – значущість близького оточення і соціальних взаємовідносин; 4) фінансове благополуччя – фінансова безпека, задоволеність своїм рівнем життя; 5) благополуччя на місці проживання – безпека, власний внесок у розвиток суспільства. Науковці наголошують, що успіх повинен бути присутнім у всіх п'яти елементах, оскільки досягнення в одній сфері не може компенсувати невдачу в іншій [5, 13].

Д. Джованіні та співавтори, чия думку приводить у монографії М. Аргайл, виокремлюють шість факторів суб'єктивного благополуччя: 1) фізичне і психічне здоров'я, 2) свобода, 3) самовизначення, хороша робота, 4) приємні міжособистісні відносини, 5) матеріальне благополуччя, 6) знання і розуміння світу [1].

Як бачимо, компонент гармонійних відносин з оточенням і близьких стосунків присутній у багатьох концепціях.

Займаючись вивченням сексуальності людини, її адаптивних сексуальних сценаріїв, ми неодноразово помічали, що позитивні показники сексуальності (гармонійна тілесність, здорове ставлення до сексуальності, сексуальна задоволеність, відсутність комплексів, сексуальної агресії, сексуальної невротичності) співмірні і взаємозалежні не стільки з адаптивністю, скільки з емоційним комфортом та суб'єктивним психологічним благополуччям особи. Тому виникла потреба об'єднати показники гармонійної сексуальності і виділи поняття сексуального благополуччя. В науковому обігу таке поняття не є розповсюдженим і вимагає теоретичного окреслення та емпіричного вивчення. Місце поняття сексуального благополуччя в науковому дискурсі знаходиться на перетині суб'єктивного благополуччя та сексуального здоров'я. У найширшому розумінні благополуччя розглядається як багатофакторний конструкт, що становить складний взаємозв'язок культурних, соціальних, психологічних, фізичних, економічних і духовних чинників [3]. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), «сексуальне здоров'я – це комплекс соматичних, емоційних, інтелектуальних і соціальних аспектів життя людини, що позитивно збагачують особистість, підвищують комунікабельність людини та її здатність до любові. Це стан фізичного, психічного і соціального благополуччя, пов'язаного з сексуальністю. Це позитивний і поважний підхід до сексуальності і сексуальних відносин з партнером, а також можливість отримувати самому та приносити задоволення партнеру, це безпечний секс, вільний від примусу, дискримінації та насильства». Якщо відійти від континууму «хвороба – здоров'я» та нозологічних одиниць, то все, що залишається (стан психічного та соціального благополуччя, пов'язаного з сексуальністю), може бути окреслене поняттям сексуального благополуччя.

За визначенням російської дослідниці А. Чолової, сексуальне благополуччя є складним, багатокомпонентним системним утвором, який відображає міру реалізованості

сексуально-еротичної функції сімейної системи, містить психологічний компонент (соціально-психологічну і соціально-поведінкову адаптацію), соціокультурний компонент (культурно опосередковане ставлення до різних сторін сексуальної близькості) і фізіологічний компонент (переживання сексуальної вдоволеності) [9].

На думку Сьюзен Пейдж, секрети сексуального благополуччя подружніх пар можна представити у вигляді шести критеріїв, які були сформульовані дослідницею у процесі інтерв'ю:

1. Благополучні пари сприймають сексуальний контакт як складову їхнього кохання.
2. Вони приймають сексуальні переживання такими, якими вони є.
3. Під час "занять любов'ю" вони знають і враховують відмінності між тим, що радує в сексі чоловіків, і тим, що радує жінок.
4. Вони обговорюють своє сексуальне життя, зокрема, вони не бояться запитувати, що подобається партнеру.
5. Під час сексуального спілкування вони зберігають баланс між тим, скільки дають, і тим, скільки отримують.
6. Вони свідомо шукають способи стимулювати своє сексуальне життя [7].

Перспективами подальших досліджень сексуального благополуччя є увиразнення критеріїв сексуального благополуччя та розробка психологічного інструментарію для психодіагностичного вимірювання цього показника.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – СПб.: Питер, 2003. – 271 с.
2. Галецька І.І. Критерії психологічного здоров'я / І.І. Галецька // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 317–328.
3. Горбаль І.С. Вплив життєстійкості на задоволеність життям мешканців геріатричного пансіонату / І.С. Горбаль // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – № 37 (61). – С. 181–185.
4. Гуляс І. А. Феномен щастя: аксіопсихологічні аспекти / І. А. Гуляс // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. – Т. XII, Ч. 4. – С. 103–109.
5. Лукасевич О. А. Суб'єктивне благополуччя як психологічний феномен / О.А. Лукасевич // Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології". – № 2(12). – 2017. – С. 109-114.
6. Пахоль Б. Є. Суб'єктивне благополуччя: сучасні і класичні підходи, моделі та чинники / Б. Є. Пахоль // Український психологічний журнал. – 2017. – № 1 (3). – С. 80-108.
7. Пейдж С. Супружеская жизнь: путь к гармонии / С. Пэйдж. – М. : МИРТ : Фирма «Настя», 1995. – 413 с.
8. Селигман М. Путь к процветанию. Новое понимание счастья и благополучия / М. Селигман. – М.: МАНН, 2013. – 440 с.
9. Чалова А. В. Психологические условия сексуального благополучия мужчин и женщин в устойчивых супружеских парах / автореф. ...канд. психол. наук. – Москва, 2016. – 29 с.
10. Argyle M. The Psychological Causes of Happiness / M. Argyle, M. Martin // Subjective Well-Being: an interdisciplinary perspective / ed. by F. Strack, M. Argyle, N. Schwarz. – 1st ed. – Oxford: Pergamon Press, 1991. – P. 77–100.

11. Bradburn N.M. The Structure of Psychological Well-being / N.M. Bradburn. – Chicago: Aldine, 1969. – 187 p.
12. Diener E. Temporal Stability and Cross-Situational Consistency of Affective, Behavioural and Cognitive Responses / E. Diener, R.J. Larsen // Journal of Personality and Social Psychology. – 1984. – No. 47. – P. 580–592.
13. Rath T. Well-Being: The Five Essential Elements / T. Rath, J. Harter. – New York: Gallup press, 2010. – 232 p.
14. Ryff C. Know Thyself and Become what You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being / Carol D. Ryff, Burton H. Singer // Journal of Happiness. – 2008. – No. 9. – P. 13–39.
15. Ryff C. The Structure of Psychological Well-Being Revisited / Carol D. Ryff and Corey Lee M. Keyes // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol. 69, No. 4. – P. 719–727.
16. Schwarz N. Evaluating One's Life: a Judgment Model of Subjective Well-Being / Norbert Schwarz, Fritz Strack // Subjective Well-Being: an interdisciplinary perspective / ed. by F. Strack, M. Argyle, N. Schwarz. – 1st ed. – Oxford: Pergamon Press, 1991. – P. 27–47.
17. Veerhoven R. Questions on Happiness: Classical Topics, Modern Answers, Blind Spots / R. Veerhoven // Subjective Well-Being: an interdisciplinary perspective / ed. by F. Strack, M. Argyle, N. Schwarz. – 1st ed. – Oxford: Pergamon Press, 1991. – P. 7–26.
18. Ventegodt S. Quality of Life Theory II. Quality of Life as the Realization of Life Potential: A Biological Theory of Human Being / S. Ventegodt, J. Merrick, N. Andersen // The Scientific World Journal. – 2003. – No. 3. – P. 1041–1049.

Лариса Іванівна Дідковська

КОГНІТИВНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ХВОРОБУ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ У СИТУАЦІЇ ХРОНІЧНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

Хронічне соматичне захворювання не лише порушує фізичне здоров'я людини, але й впливає на її психічний та психологічний стан. Необхідність часто відвідувати лікарів, регулярно вживати ліки, переживати періоди загострення симптомів, змінювати стиль свого життя відповідно до об'єктивних обмежень, які виникають через хворобу, – все це може знижувати якість життя осіб із хронічними соматичними захворюваннями, їхню суб'єктивну задоволеність своїм життям та психологічне благополуччя. При чому, такий вплив часто залежить не стільки від об'єктивних параметрів захворювання (наприклад, його важкості, симптоматики, особливостей порушень тощо), скільки від суб'єктивного сприймання хронічного соматичного захворювання, від когнітивних уявлень хворих про свою хворобу, про її симптоми, причини виникнення, можливі наслідки, очікувані результати лікування, її вплив на їхнє життя.

У сучасних дослідженнях найчастіше виділяють три основні когнітивні конструкти, в яких виражаються уявлення осіб із хронічними соматичними захворюваннями про свою хворобу, і які описують процес їхньої адаптації до тривалого стресового впливу хвороби: когніції, які відображають позитивне сприймання хвороби, когніції, які знижують негативний сенс хвороби та когніції, в яких підкреслюється негативне значення хвороби. Ймовірно, що перші два когнітивні конструкти сприятимуть підтриманню високого рівня психологічного благополуччя осіб в ситуації хронічного соматичного захворювання, тоді як переважання когніцій, в яких підкреслюється негативне значення хвороби, навпаки, буде чинником зниження їхнього психологічного благополуччя.

Для визначення особливостей зв'язку між когнітивними уявленнями про хворобу та психологічним благополуччям осіб із хронічними соматичними захворюваннями було проведено емпіричне дослідження. У дослідженні взяли участь 50 осіб із розсіяним склерозом (41 жінка та 9 чоловіків), вік яких становив від 22 до 54 років, а середній час життя з діагностованим захворюванням – 7 років.

Для дослідження було використано «Опитувальник когнітивних уявлень про хворобу» (А. Еверс і Ф. Краймат в адаптації Н. Сироти та Д. Московченко) та шкалу психологічного благополуччя К. Ріфф в адаптації М. Лепешинського. За допомогою опитувальника когнітивних уявлень про хворобу було визначено схильність досліджуваних до трьох стратегій когнітивної регуляції у ставленні до хвороби: прийняття хвороби (визнання хвороби та обмежень, які з нею пов'язані, уявлення про власну здатність жити з хворобою навіть у тому випадку, коли загострюються

її симптоми), сприймання переваг у хворобі (переоцінка значення хвороби у позитивних термінах, пошук ресурсу та позитивних сторін у хворобі), безпомічність у хворобі (уявлення про власну безпомічність та непотрібність через хворобу, про її непомірну владу над життям людини, переконаність у тому, що через хворобу людина не може робити те, що їй подобається і те, чим вона хоче займатись). В результаті використання шкали психологічного благополуччя було визначено загальний показник психологічного благополуччя досліджуваних і рівень вираженості його окремих компонентів: позитивні стосунки з іншими, автономія, управління оточенням, особистісний ріст, цілі у житті, самоприйняття.

Для опрацювання емпіричних даних дослідження використовувався кореляційний аналіз за критерієм Пірсона ($p \leq 0,01$), виконаний у комп'ютерній програмі Statistica 8.0. Його результати показують, що загальний показник психологічного благополуччя у досліджуваних статистично достовірно корелює з прийняттям хвороби та з уявленнями про власну безпомічність у хворобі. При цьому, з прийняттям хвороби кореляція є прямою ($r=0,56, p \leq 0,01$), а з безпомічністю у хворобі – оберненою ($r = -0,45, p \leq 0,01$). Також виявлено достовірні кореляції між окремими компонентами психологічного благополуччя досліджуваних та їхньою схильністю приймати хворобу і переживати власну безпомічність у зв'язку з нею. Прийняття хвороби корелює прямо, а безпомічність у хворобі – обернено з управлінням оточенням ($r=0,52$ та $r = -0,55, p \leq 0,01$), цілями у житті ($r=0,47$ та $r = -0,41, p \leq 0,01$) та самоприйняттям ($r=0,61$ та $r = -0,48, p \leq 0,01$). А з таким компонентом психологічного благополуччя, як особистісний ріст у досліджуваних прямо корелює схильність до сприймання переваг у хворобі ($r=0,38, p \leq 0,01$) (таблиця 1).

Таблиця 1

Кореляції між когнітивними уявленнями про хворобу та психологічним благополуччям осіб із хронічним соматичним захворюванням (марковано статистично достовірні коефіцієнти кореляцій, $p \leq 0,01$)

Показники психологічного благополуччя	Когнітивні уявлення про хворобу		
	Прийняття хвороби	Сприймання переваг у хворобі	Безпомічність
Позитивні стосунки з іншими	0,35	0,08	-0,22
Автономія	0,33	0,14	-0,31
Управління оточенням	0,52	0,28	-0,55
Особистісний ріст	0,29	0,38	-0,23
Цілі у житті	0,47	0,27	-0,41
Самоприйняття	0,61	0,35	-0,48
Психологічне благополуччя	0,56	0,33	-0,45

Як показують отримані результати, найбільший вплив на психологічне благополуччя осіб із хронічним соматичним захворюванням має їхня схильність приймати свою хворобу, визнавати обмеження, які з нею пов'язані та необхідність адаптації до життя з цією хворобою, а також відсутність переконань про власну безпомічність, немічність

та непотрібність в ситуації хвороби. Такі особливості когнітивної репрезентації хвороби дають можливість цим особам зберігати віру у власну компетентність в організації повсякденного життя, у свою здатність контролювати те, що з ними відбувається, ефективно задовольняючи свої потреби і досягаючи бажаних цілей. Раціональна, адекватно критична оцінка обмежень, які накладає на них хвороба, забезпечує здатність цих осіб обирати для себе реально досяжні цілі на майбутнє, бажання досягнення яких спрямовує їхнє актуальне життя, наповнює його сенсом.

Прийняття хвороби без наділення її надмірною владою над їхнім життям, переконаність у своїй здатності жити з хворобою та ефективно вирішувати проблеми, які з нею пов'язані, мають позитивний вплив на самоствалення цих осіб. Вони більш позитивно оцінюють себе, визнають і приймають різні сторони своєї особистості. У зв'язку з уявленнями цих осіб про свою безпомічність в ситуації хвороби, у них виникають труднощі в організації повсякденної діяльності, вони втрачають почуття суб'єктивного контролю над тим, що відбувається навколо них. Своє теперішнє життя вони сприймають як позбавлене сенсу, в них обмежена перспектива на майбутнє. Вони незадоволені собою, переживають занепокоєння через різні свої особистісні властивості. Зосередження осіб із хронічним соматичним захворюванням своєї уваги на позитивних аспектах хвороби забезпечує їхнє переживання безперервності власного особистісного росту і розвитку. Сприймання хвороби, як джерела змін у життєвих пріоритетах, ресурсу для позитивних змін у власній особистості та покращення взаємин з іншими людьми, укріплює переживання цими особами реалізації свого особистісного потенціалу.

Отже, проведене дослідження засвідчує наявність впливу когнітивних уявлень про хворобу на психологічне благополуччя осіб в ситуації хронічного соматичного захворювання. При цьому, найбільш суттєвими чинниками психологічного благополуччя цих осіб є прийняття ними своєї хвороби, визнання обмежень, які вона на них накладає, та необхідності адаптуватись до життя з нею, відсутність когніцій, які підкреслюють негативне значення хвороби, в яких виражається безнадія та безпомічність у зв'язку з хворобою. Таким чином, корекція когнітивних уявлень про хворобу має бути одним із напрямків психологічної роботи, що спрямована на адаптацію до життя в ситуації хронічного соматичного захворювання.

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ШКАЛИ СХИЛЬНОСТІ ДО МОРАЛЬНОГО ВІДСТОРОНЕННЯ

Психологічні дослідження етичності організації український вчених переважно зосереджені на моральній обізнаності та трактуванні етичної поведінки як результату усвідомленого вибору [1]. Проте етична (чи неетична) поведінка – далеко не завжди результат раціональних міркувань. Вона буває імпульсивною, ірраціональною [6]. Приймаючи рішення, люди, які знають і поділяють моральні норми, здатні нейтралізувати свою моральну саморегуляцію [3, 4]. Дієві заходи розвитку етичності організації повинні враховувати ірраціональні аспекти етичності, передбачати не лише розвиток моральної обізнаності працівників, але й зниження дії факторів, які активізують раціоналізацію етичних порушень, активізують моральне відсторонення.

Метою дослідження було адаптувати українською мовою Шкалу схильності до морального відсторонення (СМВ), розроблену С. Мур із співавторами. Опитувальник має три форми – 24, 16 і 8 тверджень [5].

Моральне відсторонення описав А. Бандура, виділивши вісім когнітивних механізмів цього явища: моральне виправдання, евфемістичне маркування, вигідне порівняння, спотворення наслідків, приписування вини, дегуманізація, перекладання відповідальності, дифузія відповідальності [3, 4].

Переклад оригіналу методики на українську включав прямий та обернений переклади із залученням експертів (психологів, перекладачів, носіїв англійської мови), пілотне опитування (N = 32) для уточнення тест-версії, літературне редагування. Українська версія еквівалента оригіналу – встановлено прямий зв'язок ($p \leq 0,001$) між результатами замірів англійською та українською з інтервалом чотири тижні в одній групі (СМВ-24 $r = 0,66$; СМВ-16 $r = 0,57$; СМВ-8 $r = 0,42$; N = 58).

Надійність українського варіанту методики продемонстровано показниками відтворюваності результату – кореляції результатів двох замірів в одній групі з інтервалом чотири тижні (N = 122, вік M=19,7): СМВ-24 ($r = 0,79$), СМВ-16 ($r = 0,82$), СМВ-8 ($r = 0,74$) при $p \leq 0,001$. Водночас, добру узгодженість результатів показали лише форми опитувальника на 24 і 16 тверджень – коефіцієнт α -Кронбаха становив в першому і другому замірах відповідно 0,82 і 0,86 (СМВ-24), 0,77 і 0,8 (СМВ-16), 0,54 і 0,56 (СМВ-8), N = 122.

За результатами конфірматорного аналізу лише довга форма опитувальника (24 твердження) має достатню факторну валідність: результати СМВ-24 відповідали теоретичній моделі (вісім взаємопов'язаних факторів): $\chi^2/df = 2,76$; RMSEA = 0,06; CFI = 0,83; GFI = 0,9 (N = 477, 277 жінок та 200 чоловіків віком від 18 до 60 років).

Доказом конвергентної валідності стали зв'язки СМВ-24 з іншим психологічними якостями та відмінності між чоловіками і жінками, які узгоджуються з результатами попередніх досліджень. Встановлено, що СМВ-24 пов'язана ($p < 0,001$) із соціальною актуалізацією ($r = -0,21$) і соціальним внеском ($r = -0,15$), макіавеллізмом ($r = 0,49$) та доброзичливістю ($r = -0,18$). Жінкам властива нижча СМВ, ніж чоловікам ($M1 = 71,42$, $M2 = 81,41$, $p = 0,000$, $t = 7,18$). Отже, український варіант Шкали СМВ із 24 тверджень є надійним і валідним психодіагностичним інструментом.

Детальний опис процедури і результатів адаптації Шкали СМВ подано у статті [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Карковська Р.І. Етична організаційна поведінка у вітчизняних психологічних дослідженнях // Організаційна психологія. Економічна психологія: науковий журнал Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та УАОППП / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. 2017. № 2-3 (9-10). С. 57-70.
2. Карковська Р. Шкала схильності до морального відсторонення як психодіагностичний інструмент розвитку етичності організації // Психологічний часопис. 2020. Т. 6. № 2. С. 104-119.
3. Bandura, A. Moral disengagement in the perpetuation of humanities // Personality and Social Psychology Review. 1999. № 3. P. 193-209.
4. Bandura A., Barbaranelli C., Caprara G. V., Pastorelli, C. Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. Journal of Personality and Social Psychology. 1996. № 71(2). P. 364-374.
5. Moore C., Detert J. R., Treviño L., K., Baker V. L., Mayer, D. M. Why employees do bad things: moral disengagement and unethical organizational behavior. Personnel Psychology. 2012. № 65(1). P. 1-48.
6. Trevino, L. K. Behavioral ethics in organizations: A review / L. K. Weaver, G. R. Trevino, S. J. Reynolds // Journal of Management. 2006. Т. 32. № 6. P. 951-990.

*Марина Борисівна КЛІМАНСЬКА,
Інна Іванівна ГАЛЕЦЬКА*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА ТІРІ С. ГОСЛІНГА

П'ятифакторна теорія особистості останні півстоліття утримується як провідна теорія психологічних детермінант особистісних відмінностей [2], а методик для вимірювання цих п'яти факторів складно і полічити. Причиною такої популярності, на думку авторів Опитувальника «Велика п'ятірка-2» BFQ-2, Джан Вітторіо Капрара з колегами є те, що модель Великої п'ятірки можна розглядати як спробу об'єднання різних поглядів [1]. Водночас серед опитувальників Великої п'ятірки, поруч із багатопунктовими методиками, які дають можливість оцінити не лише зазначені п'ять великих факторів, а й субфактори, простежується інтерес до створення максимально коротких версій (10-20 пунктів), які б давали змогу задовільнити дослідницькі інтереси в певних ситуаціях.

Однією із таких коротких версій опитувальників Великої п'ятірки є 10-пунктовий опитувальник рис особистості С. Гослінга, П.Ренфру і В.Свонна (TIPI, Ten Item Personality Inventory, Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., Swann, W. B., 2003). С.Гослінг наголошує наявність потреби коротких версій методик у разі ситуації обмеженого часу, наприклад багаторазових повторних замірів у лонгітюдному дослідженні, дослідження зі значною кількістю шкал, скринінгові пакети тощо [3].

Методика TIPI містить 10 пунктів, її розробка ґрунтувалася на аналізі дескрипторів п'яти вимірів особистості. Слід зазначити, що перша версія короткого опитувальника авторства С.Гослінга взагалі містила п'ять пунктів, проте автори визнали необхідність збільшення кількості питань. На противагу традиційним усталеним підходам психометрики, які категорично наголошують на необхідності перевірки внутрішньої узгодженості та оцінки факторної структури тестів, за основу оцінки еквівалентності конструкту методики С.Гослінг обрав порівняння номологічної мережі, шляхом перевірки рівня теоретично передбачуваного зв'язку з іншими пов'язаними та непов'язаними конструктами [3]. Методика TIPI адаптована понад двадцятьма мовами, а психометричні характеристики адаптованих версій свідчать про її діагностичну спроможність, <https://gosling.psy.utexas.edu/scales-weve-developed/ten-item-personality-measure-tipi/>. Аналіз публікацій адаптації TIPI різними мовами свідчить про подібність проблем, які виникали у процесі формулювання остаточної версії методики: складність підбору ідеальних дескрипторів, оскільки семантичні поля дескрипторів не є чітко розмежовані.

Адаптація методики здійснювалася в декілька етапів [2]: отримання згоди від одного з авторів методики (Семюела Гослінга); переклад тексту методики трьома не-

залежними перекладачами; узгодження однієї версії перекладу та її зворотний переклад; апробація дослівного перекладу (233 особи), перевірка розширеного переліку дескрипторів і узгодження остаточної версії опитувальника (405 осіб), перевірка ретестової надійності методики (136 осіб) (для всіх шкал $p \leq 0,01$). Для визначення психометричних характеристик української версії ТІРІ було застосовано як традиційну процедуру визначення внутрішньої узгодженості на основі альфа Кронбаха, так і застосовано порівняння номологічної мережі. Опитувальник ТІРІ-UKR показав хороші результати при оцінці внутрішньої узгодженості шкал. Конструктна валідність методики перевірена за допомогою аналізу кореляційних зв'язків шкал ТІРІ-UKR з відповідними шкалами п'ятифакторних методик «Локатор великої п'ятірки» (адаптація Л.Бурлачука, Д.Корольова) та П'ятифакторного опитувальника особистості (адаптація А.Хромова). Перевірка тест-ретестової надійності показала стабільність і повторюваність результатів методики на високому рівні.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Капрара Дж. В., Барбаранеллі К., Борджоні К., Веччіоне М. ВFQ-2 Опитувальник «Велика п'ятірка-2»: Посібник. К.:ТОВ «ОС Україна», 2010. 50 с.
2. Кліманська М., Галецька І. Українська адаптація короткого п'ятифакторного опитувальника особистості ТІРІ (ТІРІ-UKR) / Кліманська М., Галецька І. // Психологічний часопис – 2019 – Том 5 – №9 – С. 57-74. doi:10.31108/1.2019.5.9
3. Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., Swann, W. B., Jr. (2003). A Very Brief Measure of the Big Five Personality Domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528. doi:10.1016/S0092-6566(03)00046-1

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЖІНОК-ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА В РОДИНІ

Дослідження особистісної сфери жінок, які ставали жертвами насильства, часто вказують на їх пасивність у плануванні та залежність поведінки від кривдника, яка узгоджується із надмірним контролем, недовірою та підозрами з його боку [1; 2; 3]. Тому особливо актуальними є дослідження особливостей саморегуляції жінок, які були скривджені у родині.

Жінки, які часто переживали психологічне насильство в родинних стосунках, характеризуються зниженням показників здатності до самоуправління у порівнянні з жінками, які не зазнали психологічного насильства. Вони можуть мати труднощі у керуванні власними формами активності у невизначених ситуаціях, постановкою нових цілей, пошуком нових рішень і засобів досягнення цілей. Є більш залежними від ситуації та думки інших осіб, гірше адаптуються до нових умов, їм важче зробити прогноз щодо результатів своєї діяльності, мають більше труднощів у плануванні своєї поведінки та діяльності згідно зовнішніх вимог. Цілі, які вони ставлять перед собою, досягаються рідше і часто змінюються, що свідчить про їх нижчу схильність до аналізу власного майбутнього, деяке фантазування, що може спричиняти неадекватну оцінку внутрішніх і зовнішніх умов ситуації психологічного насильства щодо них з боку членів родини. Нижчі показники програмування вказують на труднощі у формуванні плану своїх дій, імпульсивність у поведінці, що у поєднанні із нижчим рівнем здатності до оцінки результатів може приводити до некритичності щодо своїх дій та поведінки при психологічному насильстві. Зниження показника гнучкості як здатності змінювати, коригувати свою поведінку означає, що жінки, які є невпевненими, з важкістю звикають до змін у житті, навколишнього середовища та стилю життя, у ситуаціях психологічного насильства з боку членів родини не здатні адекватно реагувати на ситуацію, швидко та своєчасно планувати власну діяльність та поведінку, виділяти значимі умови, оцінювати та співвідносити свої дії з можливою реакцією інших людей.

Такі результати підтверджуються однофакторним дисперсійним аналізом Шеффе, а також кореляційним аналізом. Спостерігаються статистично значимі відмінності у особливостях здатності до самоуправління жінок-жертв психологічного насильства та тими жінками, які не були скривджені у родині. Жінки, які часто переживали психологічне насильство в родині, мають нижчий рівень здатності до прогнозування ($p=0,003$), планування ($p=0,019$), прийняття рішення ($p=0,000$), здатності передбачити та оцінити результати власної діяльності ($p=0,017$), самоконтролю ($p=0,008$), корекції ($p=0,031$) та самоуправління ($p=0,000$) у порівнянні з жінками,

які не зазнавали психологічного насильства. Кореляційний аналіз підтверджує, що психологічне насильство щодо жінки в родині обернено взаємопов'язане з особливостями самоуправління ($r=-0,49$). Зі зростанням рівня психологічного насильства щодо жінки в родині знижуються її здатності до прогнозування ($r=-0,32$) та самостійного планування своєї діяльності ($r=-0,39$), оскільки наявність таких форм психологічного насильства як контроль, примус тощо можуть спричиняти труднощі у здатності жінки побачити можливості власного впливу на ситуацію, її зміну. Особливо якщо емоційний тиск відбувається з боку батька ($r=-0,35$), матері ($r=-0,38$), прабатьків ($r=-0,42$) чи чоловіка ($r=-0,39$). Постановка та реалізація власних цілей жінкою може бути ситуативною та несамостійною. Прийняття рішень може залежати від тих членів родини, з боку яких здійснюється психологічний терор ($r=-0,35$). Наприклад, існує обернена кореляція при здатності до самостійного прийняття рішення та психологічного насильства з боку сиблінгів ($r=-0,41$). Зворотній кореляційний зв'язок з шкалою «Критерії оцінки» ($r=-0,33$) може свідчити про сумніви жінки щодо наявності психологічного насильства щодо неї. Самоконтроль має зворотній взаємозв'язок з психологічним насильством ($r=-0,32$), що свідчить про зміщення контролю у бік того, хто здійснює насильство. Відповідно до цього, корекція своєї поведінки та дій не завжди здійснюється адекватно ($r=-0,36$). Труднощі у зміні та коригуванні своїх дій також залежить від кривдника. Спостерігаються обернені кореляції між здатністю до зміни стратегії діяльності та психологічним насильством з боку матері ($r=-0,37$) та прабатьків ($r=-0,50$). Тобто, зі зростанням психологічного насильства щодо жінки, здатність до цілеспрямованого управління нею своїми переживаннями, поведінкою та діяльністю знижується ($r=-0,49$).

Також жінки відрізняються за індивідуальними особливостями саморегуляції поведінки та діяльності. Наявність фактів психологічного насильства пов'язана з зниженням показників саморегуляції жінки. Найнижчими вони є у жінок, які найбільше переживали психологічне насильство з боку членів родини. Існують відмінності за такими шкалами: «Планування» ($r=0,028$), «Моделювання» ($r=0,000$), «Програмування» ($r=0,039$), «Оцінка результату» ($r=0,000$), «Гнучкість» ($r=0,000$), «Саморегуляція» ($r=0,043$) між жінками, які зазнавали психологічного насильства та тими жінками, які не були жертвами. Також психологічне насильство щодо жінки в родині обернено взаємопов'язане з особливостями саморегуляції ($r=-0,37$). Існують обернені взаємозв'язки з психологічним насильством з боку родини та здатністю до планування ($r=-0,39$), моделювання ($r=-0,32$), програмування ($r=-0,42$). Зі зростанням психологічного насильства знижується вміння жінки продумувати послідовність дій ($r=-0,39$) та зростає імпульсивність у емоціях та поведінці, а також некритичність до своїх дій, тобто знижується схильність до оцінки результату своїх дій ($r=-0,38$). Чим більше психологічного насильства, тим менше гнучкості ($r=-0,30$) та пластичності регуляторних процесів особистості жінки, менше самостійності ($r=-0,35$) та автономності у прояві різного роду активності. Тобто, здатність до саморегуляції знижується в міру зростання психологічного насильства над жінкою. У жінок-жертв спостерігаються

значні труднощі у суб'єктивному визначенні критеріїв адекватності ситуації та власної поведінки. Існуючі дослідження вказують на те, що при наявності довготривалого негативного емоційного впливу ситуація починає сприйматись жертвою «нормально». Можливо, у жінок, які зазнали психологічного насильства, критерії «нормальності» ситуації є дещо іншими. Психологічне насильство тоді виступає ситуацією, яку, з точки зору жінки, вона самостійно змінити не може. Також обернені зв'язки із показником оцінки результату вказує на труднощі побудови суб'єктивних критеріїв оцінки реальності жінками. Зниження показника моделювання вказує на знижений рівень розвитку уявлень про зовнішні та внутрішні значимі умови, ступінь їх усвідомлення, деталізацій та усвідомлення. Можливі труднощі із здатністю моделювати свою поведінку відповідно до виникнення нових обставин ситуації, а також із здатністю передбачити результати своєї діяльності та її наслідки. Тобто, жінки, які зазнавали психологічного насильства, можуть толерантно ставитись до емоційного терору щодо них, оскільки схильні мати інші уявлення щодо критеріїв міжособових стосунків.

Існують зв'язки між психологічним насильством та здатністю до вибору плану та стратегії дій, здатністю коригувати свою поведінку в процесі діяльності. Тобто, у жінок, що мали досвід зневажливого ставлення є труднощі при переході від плану до дій. Прийняття важливих рішень є обережним та часто відтермінується. Загалом, із зростанням психологічного насильства щодо жінки простежується несформованість потреби в усвідомленому плануванні і програмуванні своєї поведінки, залежність від ситуації і думки інших осіб.

Отож, головна відмінність між жінками, які зазнавали психологічне насильство та не зазнавали його, полягає у тому, що по-перше, у жінок, які зазнали психологічного насильства нижча здатність до саморегуляції, по-друге, зниження їхньої здатності до саморегуляції (крім самоуправління) може призвести до зростання ще більшого переживання психологічного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаязова Л. А. Возрастные аспекты проблемы защищенности личности от психологического насилия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.emissia.org/offline/2008/1286.htm>
2. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки-жертви домашнього насильства / К. Мінакова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 2. – С. 43–47.
3. Śniegulska A. Przemoc wobec kobiet i osób starszych w środowisku rodziny / A. Śniegulska // Journal of Modern Science. – 2016. – № 4. – S. 101–124.

Олена Михайлівна Мусаковська

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Сучасне інформаційне суспільство визначає цінність інформацію як значуще знання, актуалізуючи при цьому певні пізнавальні потреби індивіда. Кожна людина щодня зазнає різноманітних інформаційних впливів, які можуть бути не пов'язані з її цілеспрямованою пошуковою активністю. Важливо, що в сучасних реаліях існує широке коло можливостей знайти як релевантну інформацію, так й отримати певний рівень інформаційного шуму. Тому постає проблема перевантаження психіки великими обсягами інформації – інформаційного перевантаження.

В науковому дискурсі поняття «інформаційне перевантаження» (information overload) вживається поряд з такими термінами, як інформаційний смог (information smog), сенсорне перевантаження (sensory overload), когнітивне перевантаження (cognitive overload), інформаційне навантаження (information load), інформаційна перенасиченість (information glut), перевантаження знаннями (knowledge overload), синдром інформаційної втоми (information fatigue syndrome), пізнавальне навантаження (cognitive load) та ін. [3]. Часто ці поняття ототожнюються дослідниками, проте вони мають дещо різне смислове навантаження і потребують додаткового розмежування. В контексті цього дослідження зосереджено увагу саме на інформаційному перевантаженні, як терміні, що найбільш цілісно окреслює відповідний психологічний феномен.

Особливості інформаційного перевантаження особистості активно досліджуються у зарубіжній психології протягом останніх десятиріч. Вперше термін «інформаційне перевантаження» з'являється у книзі Елвіна Тоффлера «Шок майбутнього» (1970), який автор описує як «дистрес, одночасно фізіологічний та психологічний, що виникає внаслідок перевантаження фізіологічних адаптивних систем людського організму та стає причиною порушення в процесах прийняття рішення» [4, с. 326].

Серед невеликої кількості українських досліджень цього феномену провідна роль належить лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти ІСПП НАПН України. Зокрема Н. Череповська досліджуючи нове багатовимірне поле внутрішнього життя людини у площині віртуального медіавізуального простору – медіаперцептивну комунікацію, визначає інформаційне перевантаження як психологічний ризик цієї психологічної площини «сам на сам із віртуальним світом» або «self to virtual» [2]. Загалом науково-практична діяльність лабораторії відбувається у межах компетентнісного підходу: формування свідомого споживача медіа-ресурсів, який здатен адекватно та критично сприймати наявні інформаційні потоки, тобто володіти медіаграмотністю.

Загалом на основі теоретичного аналізу було виділено декілька підходів щодо розуміння сутності та природи інформаційного перевантаження, а саме: когнітивний, діяльнісно-біхевіоральний та емоційно-мотиваційний.

В *когнітивному підході* інформаційне перевантаження розглядається в контексті активної пізнавальної діяльності індивіда, визначається через властивості пізнавальних процесів та особливості пізнавального стилю. Відтак визначено, що перевантаженню сприяють обмежені когнітивні можливості щодо зберігання, обробки та пошуку інформації (Еплер і Менгіс, 2004; Міллер, 1956; Торсон, Рівес, Шлеудер, 1985). Також інформаційне перевантаження пов'язане з обмеженими властивостями пам'яті, уваги (Джексон, 2009; Клінгберг, 2008) та стосується мисленневих операцій, зокрема неглибокої обробки інформації (Кар, 2011).

В психологічному вимірі *діяльнісно-біхевіорального підходу* інформаційне перевантаження інтерпретується як спосіб маніпулювання масовою свідомістю та моделювання поведінки споживачів, зокрема у процесі прийняття ними певних рішень (Л. Чжан, Л. Ву та А. Маттіла, 2016). Відповідно до цього підходу, в центрі уваги знаходяться характеристики інформації, її кількості та якості, сукупність яких дасть змогу здійснити ефективний психологічний вплив на пасивного об'єкта, тобто досягнути в нього власне інформаційне перевантаження, обмежити можливості раціонально діяти та критично мислити.

В *емоційно-мотиваційному підході* інформаційне перевантаження постає як проблема бізнес-організацій (А. Едмундс та А. Морріс, 2000), у контексті здійснення професійної діяльності та професійного стресу працівників. Зокрема в дослідженнях В. Бодрова, інформаційне перевантаження розглядається крізь призму інформаційного стресу – одного з особливостей професійної діяльності операторів [1]. Загалом в цьому підході перевантаження інформацією визначається як емоційний стан психічного напруження, пов'язаний з несподіваними та несприятливими інформаційними впливами, що супроводжується погіршенням діяльності індивіда.

Отож, в усіх зазначених підходах спільне те, що вони визнають інформаційне перевантаження достатньо деструктивним станом психічного напруження. При цьому надходження великої за обсягом кількості різноманітної інформації, яка суб'єктивно перевищує функціональні можливості психіки конкретного індивіда, унеможлиблює її якісне усвідомлене опрацювання. По суті коли людська психіка перевантажена інформацією, активно задіюється її регуляторна функція: відбувається захисне блокування потрапляння будь-яких даних в особистий інформаційний простір індивіда, як наслідок інформація не зазнає якісної глибокої обробки, їй не надається особистого сенсу, суб'єктивного значення, відповідно не включаючи цю інформацію в попередній досвід, не відбувається формування нового психічного новоутворення – знання.

ЛІТЕРАТУРА :

1. **Бодров В. А.** Информационный стресс. Москва : ПЕР СЭ, 2000. 352 с.
2. Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів: монографія / за наук. ред. Л. А. Найдьонові, Н. І. Череповської. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2014. 348 с.
3. Roetzel, P. G. Information overload in the information age: a review of the literature from business administration, business psychology, and related disciplines with a bibliometric approach and framework development. *Business Research*. 2019. Vol. 12. P. 479–522. DOI:10.1007/s40685-018-0069-z
4. Toffler A. Future shock. New York : Bantam Books, 1970. 505 p.

Тетяна Борисівна Партико

ГАРМОНІЙНІСТЬ МІЖСОБОВИХ СТОСУНКІВ У ВІЦІ ПІЗНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАЦЕВЛАШТОВАНИХ ТА НЕПРАЦЕВЛАШТОВАНИХ ЧОЛОВІКІВ

Гармонійні міжособові стосунки є внутрішнім ресурсом для досягнення людиною сенсу свого життя. Особливої актуальності ця проблема набуває у віці пізньої дорослості, коли знижуються адаптивні здатності людини і настає час виходу на пенсію. Враховуючи те, що з віком посилюється статевий диморфізм, питання гармонійності стосунків доцільно аналізувати у контексті статі людини. Метою цього дослідження є з'ясувати, чи відрізняється гармонійність міжособових стосунків у працевлаштованих та непрацевлаштованих чоловіків віку пізньої дорослості у зв'язку з екзистенційним наповненням їхньої особистості.

Методичним інструментарієм слугувала методика "Суб'єктивна оцінка міжособових стосунків" С. В. Духновського і "Шкала екзистенції" О. Ленгле і К. Орглер. Методика оцінки міжособових стосунків містить такі маркери гармонійності/дисгармонійності стосунків: напруженість як надмірна зосередженість на стосунках, відчуженість як схильність до дистанціювання, конфліктність як наявність суперечностей та агресія як схильність до домінування і влади над іншими. Шкала екзистенції вимірює екзистенційне наповнення людини і має два полюси: персональності (Р), який включає самодистанціювання і самотрансценденцію, і екзистенції (Е), який включає свободу і відповідальність. Було опитано 109 осіб чоловічої статі, з яких 54 – працевлаштовані (середній вік – 65 років), і 55 – непрацевлаштовані (середній вік – 70 років).

Перше питання, на яке ми шукали відповідь: "У кого більш гармонійні міжособові стосунки: працевлаштованих (ПЧ) чи непрацевлаштованих (НЧ) чоловіків?" Виявилось, що усі маркери гармонійності коливаються у межах середніх значень (М від 4,54 до 5,62), проте працевлаштовані чоловіки більше схиляються у стосунках займати позицію "на рівних", є тактовніші і дружелюбніші, щиріші і більш безпосередні у порівнянні з непрацевлаштованими ($t=2,53$ при $p=0,012$). Отож, можна стверджувати, що працевлаштованість чоловіків літнього віку сприяє зниженню їхньої неприязні, заздрості та роздратованості до оточуючих.

Друге питання, на яке ми намагались дати відповідь: "Які чоловіки – працевлаштовані чи непрацевлаштовані – переживають більше екзистенційне наповнення?" Суттєвих відмінностей між двома групами не виявлено. Тому можна стверджувати, що чоловіки у віці 65 до 70 років, незалежно від їхньої працевлаштованості, здат-

ні вибудовувати достатньо відкриті стосунки з навколишнім світом ($MR_{пч}=89,58$; $MR_{пч}=89,55$), проте середньогрупові показники усіх респондентів є наближені до низьких ($M_{низький}=86$). Вони також, на загал, приймають обґрунтовані рішення, які базуються на власних цінностях, і намагаються втілювати ці рішення у життя ($ME_{пч}=90,16$; $ME_{пч}=88,85$), однак і у даному випадку показники наближаються до низького рівня ($M_{низький}=81$). Отож, працевлаштованість чи непрацевлаштованість навряд чи належать до факторів, які сприяють досягненню сенсу життя чоловіків літнього віку.

Третє питання пов'язане з тим, *наскільки окремі аспекти полюсу персональності (самодистанціювання і самотрансценденція) пов'язані з гармонійністю стосунків у працевлаштованих та непрацевлаштованих чоловіків*. Для обох груп респондентів когнітивно-емоційна відкритість до світу та себе зростатиме при зниженні напруженості ($гпч=-0,297$; $гнч=-0,494$), конфліктності ($гпч=-0,455$; $гнч=-0,344$), агресивності ($гпч=-0,322$; $гнч=-0,489$) у міжособових стосунках, а для непрацевлаштованих – також при зниженні відчуженості ($гнч=-0,392$). Відмінності між групами стосуються сили зв'язку. Для непрацевлаштованих зв'язок тісніший, за винятком конфліктності. Непрацевлаштовані чоловіки, які мають гармонійні стосунки з навколишнім середовищем, з більшою ймовірністю ніж працевлаштовані можуть подивитися на ситуацію та на себе збоку, а у своїх діях схильні орієнтуватися на смисл і цінності. Можна очікувати, що літні непрацевлаштовані чоловіки, які краще здатні до дистанціювання у стосунках з іншими, у своїх діях радше орієнтуються на смисл, а не на ціль, ясніше переживають цінність і емоційну значущість подій, більше задоволені стосунками зі соціальним довкіллям, орієнтовані на співпрацю у конфлікті, є менш агресивні. У працевлаштованих чоловіків ці зв'язки є слабшими. Здатність до створення внутрішньо вільного простору більш доступно тим, хто схильний до конструктивного розв'язання проблем, на пошук сумісних рішень і не виявляють неприязні і негативну критику у стосунках. Вільне емоційне проживання цінностей більше характеризує тих, хто переживає комфорт і емоційне благополуччя у стосунках, отож менше схильний до конфліктності.

Четверте питання – це питання *про зв'язок таких аспектів полюсу екзистенції як свобода і відповідальність з гармонійністю стосунків*. Загальний показник екзистенції працевлаштованих чоловіків не корелює з жодним маркером гармонійності стосунків, проте виявлені зворотні зв'язки полюса свободи з напруженістю ($гпч=-280$) і конфліктністю ($гпч=-0,304$): що меншу напруженість і конфліктність виявляють працевлаштовані чоловіки, то більше вони здатні приймати обґрунтовані рішення, які базуються на їхніх власних цінностях. Те, наскільки власні рішення втілюються у життя, виявилось не пов'язаним з гармонійністю стосунків зі соціальним довкіллям. Зниження напруження у непрацевлаштованих чоловіків, яке виражається у відсутності або подоланні проблем і задоволеності стосунками з іншими, пов'язано з пошуком самих себе у системі власних цінностей, впевненістю у вірності власних рішень ($гнч=-0,448$), а також відповідальністю за втілення прийнятих рішень у життя ($гнч=-0,384$).

Висновки.

1. Працевлаштовані чоловіки менше схильні до агресивності у міжособових стосунках.
2. Працевлаштовані та непрацевлаштовані чоловіки не відрізняються за переживанням екзистенційного наповнення.
3. Персональна складова екзистенційного наповнення (самодистанціювання і самотрансценденція) значно більше пов'язана з гармонійністю міжособових стосунків, ніж екзистенційна складова (**свобода і відповідальність**). Особливо ресурсним такий зв'язок для непрацевлаштованих.

Інга Ростиславівна Петровська

ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

У дослідженні взяло участь 196 осіб віком 21-49 років (М = 35,4, Ж = 8,6; 44,4% чоловіків, 55,6% жінок), з них 96 осіб є трудовими мігрантами (громадяни України, що працюють у Республіці Польща).

56% досліджуваних трудових мігрантів (на противагу 24% тих, хто не перебуває у трудовій еміграції) мають намір залишитися на постійне місце проживання за кордоном, 33% з них – вагаються і лише 11% трудових емігрантів не планують залишитися на постійне місце проживання у чужій країні (серед тих, хто не працює за кордоном таких є 56%).

Отримані результати демонструють серйозну небезпеку для української держави щодо «втрати» своїх громадян, адже виїзд за кордон у пошуках роботи призводить у перспективі до того, що більше половини українців згодом вже не повертаються додому.

Виявляється доцільним порівняти показники громадянської ідентичності у трудових мігрантів та не мігрантів, оскільки припускаємо, що зміна місця проживання (що передбачає включеність у соціальні зв'язки з громадянами іншої держави, а також функціонування в організаційному просторі (правовому, фінансово-економічному, аксіологічному) іншої держави може зумовлювати з часом і зміну української громадянської ідентичності (готовність її замінити на іншу). Діагностика проводилася за авторським опитувальником «Рівень та тип громадянської ідентичності особистості».

Отримані результати свідчать, що серед досліджуваних трудових емігрантів 14% ідентифікують себе з громадянами Польщі: їхній вік 25-44 років (М=33,2), з них 60% жінок (40% чоловіків). 40% з них перебувають у трудовій еміграції від 1 до 5 років, і по 20% тих, хто на роботі за кордоном відповідно 0-6 місяців, 6-12 місяців та 5-10 років. Всі вони (100%) задекларували своє бажання залишитися у Польщі на постійне місце проживання.

14% досліджуваних трудових емігрантів демонструють множинність (подвійність) громадянської ідентичності – одночасно усвідомлюють і переживають свою належність як до спільноти громадян України так і до спільноти громадян Польщі.

72% трудових емігрантів ототожнюють себе з громадянами України, з них 7,7% мають високий рівень української громадянської ідентичності («віддані» громадяни), 26,9% – вище середнього рівень громадянської ідентичності («помірквані» громадяни), 26,9% – середній рівень сформованості громадянської ідентичності («амбівалентні» громадяни), 30,8% – нижче середнього рівень громадянської

ідентичності («індиферентні» громадяни) і 7,7% – мають низький рівень громадянської ідентичності («відчужені» громадяни).

Порівняльний аналіз виявив статистично значущі відмінності *афективного* ($M_{не}=4,49$, $M_e=-0,77$, $p=0,0213$) та *когнітивного* компонента ($M_{не}=5,31$, $M_e=2,58$, $p=0,0158$) громадянської ідентичності у осіб, що перебувають і не перебувають у трудовій міграції. Отож, трудові мігранти більше схильні почуватися розчарованими та зневіреними, соціально незахищеними, малозначущими у своїй державі, вони демонструють слабшу емоційну прив'язаність до спільноти громадян і держави і мають менш чітке уявлення про себе як громадян.

Виявлено також взаємозв'язок інтегрального показника громадянської ідентичності з психологічним ($r=0,56$, $p<0,01$) та соціальним ($r=0,61$, $p<0,01$) благополуччям досліджуваних осіб. Громадянська ідентичність є елементом системи соціальних ідентичностей особистості і з позицій когнітивної психології розглядається як частина «Я-концепції», що виникає з усвідомлення свого членства у спільноті громадян певної держави разом з ціннісним і емоційним значенням, що надається цьому членству. Відтак, невизначеність, дифузність, нестійкість громадянської ідентичності породжує серйозні проблеми, пов'язані з деструктивними переживаннями, почуттям безнадійності, тривогою, відчуженням, фрустрацією важливих соціально-психологічних потреб (зокрема, потреб в афіліації, захисті, соціальній самореалізації), що безпосередньо впливає як на психологічне, так і на соціальне благополуччя особи.

ГЛИБИННО-ПСИХОЛОГІЧНА ТА ПСИХОДИНАМІЧНА ПСИХОТЕРАПІЯ В РОБОТІ З МЕЖОВИМИ ПАЦІЄНТАМИ

Межовий розлад особистості (Borderline) – це психічне захворювання, яке є важким життєвим випробуванням як для самого пацієнта, так і для його близьких. Перші описи картини розладу сягають вглиб аж до 17-го століття, але тільки з кінця 20-го століття межові розлади особистості в цілому світі визнаються захворюванням і знаходять своє місце в міжнародній класифікації хвороб.

Слово Borderline походить з англійської мови і означає «прикордонна територія» чи «прикордонна лінія». Спочатку під цим поняттям розумілося, що Borderline-розлад є «межовим випадком між неврозом і психозом». При Borderline-розладах постійно відбувається зміна почуттів і поведінки; тривала стабільність у внутрішніх переживаннях і щодо зовнішнього світу відсутня. Межові розлади особистості виникають тоді, коли не співпадають життєві завдання і можливості їх вирішення, або ж стратегії вирішення відповідних життєвих завдань є неможливим.

З поняттям розладів Borderline пов'язані численні помилкові переконання.

- Межові розлади завжди мають однакові прояви; всі, хто страждає від цього розладу, поведуться однаково.
- Якщо встановлено, що має місце розлад Borderline, це означає, що такий розлад буде супроводжувати людину все її життя і покращення не буде.
- Borderline-пацієнти обов'язково мусили пережити в дитинстві травму, зокрема, на сексуальному ґрунті.
- З людьми, які страждають на межовий розлад, не можна говорити про їхнє захворювання.
- Причина розладів Borderline лежить у неправильних стосунках в сім'ї.
- Медикаменти не допомагають і можуть викликати у пацієнта стан залежності.
- Психотерапія не допомагає в лікуванні межових розладів особистості.
- Пацієнти з розладами Borderline не в стані бути професійно зайнятими.
- Пацієнтів з розладами Borderline не можна робити відповідальними за їхні дії і вчинки.
- Спосіб поведінки, коли людина сама себе травмує, прирівнюється до розладів Borderline.

Класифікації

Розрізняють дві системи класифікації: DSM-IV (Діагностичний і статистичний посібник), що систематизує психічні розлади згідно з Американською психіатричною асоціацією, МКХ-10 (Міжнародна класифікація хвороб), класифікація Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Діагностичні критерії відповідно до DSM-IV

Діагностичними критеріями Borderline-розладу є наявність вражаючої нестабільності в міжособистісних стосунках, у самосприйнятті і афектах, а також у чітко вираженій імпульсивності. Початок прояву цих особливостей лежить у ранньому дорослому віці і стосуються вони різних областей життя. Для діагностування Borderline-розладу повинні бути наявними не менше 5 з наступних критеріїв.

1. Відчайдушні зусилля, щоб не залишитися покинутим (реально чи уявно).
2. Нестабільні, але дуже інтенсивні міжособистісні стосунки, для яких характерна зміна надмірної ідеалізації на знецінення.
3. Розлад ідентичності: виражена і стійка нестабільність самооцінки чи самоприйняття.
4. Імпульсивність у щонайменше двох потенційно саморуйнівних видах діяльності (бездумне витрачання грошей, небезпечний секс, зловживання алкоголем чи наркотиками, ризиковане кермування, «напади обжерливості»).
5. Повторювані суїцидальні дії, або дії, що вказують на загрозу самогубства, або ж завдання шкоди (поранень) самому собі.
6. Афективна нестабільність внаслідок вираженої реактивності настрою (наприклад, інтенсивна епізодична дисфорія, збудливість чи тривожність); причому, ці настрої тривають зазвичай декілька годин, зрідка – більше декількох днів.
7. Хронічні відчуття порожнечі.
8. Неадекватний, сильний гнів чи проблеми з контролем над люттю (наприклад, часті напади агресії, тривала лютя, повторювані акти фізичного насильства, бійки).
9. Транзиторні параноїдні ідеї, спричинені стресом, або важкі дисоціативні симптоми. (за: Kernberg, Dulz u. Sachsse 2001)

Діагностичні критерії відповідно до МКБ-10

У критеріях МКБ-10 межові розлади містяться в розділі «Розлади особистості», зокрема, «Емоційно нестабільні розлади особистості».

Межовий розлад є синдромом, при якому наявні порушена структура особистості і прояви різних симптомів. Вирішальними критеріями є недостатній контроль імпульсів та афектів, легка збудливість аж до насильницької та загрозової поведінки. Характерною є короткочасна агресивна поведінка, особливо у відповідь на критику та відмову.

Сучасні методи психотерапії пацієнтів Borderline:

- діалектична Поведінкова психотерапія (Dialektisch Behaviorale Therapie DBT);
- психотерапія, що базується на менталізації (Mentalisierungs-basierte Psychotherapie MBT/PIM);
- психотерапія, фокусована на переносі (Übertragungs-fokussierte Therapie TFP);
- схема-терапія (Schematherapie SFT).

Психоаналітична теорія межового розладу особистості

З психоаналітичної точки зору, симптоматика Borderline бере початок з раннього дитинства і пов'язана з розвитком самостійності, процесом сепарації і наслідками невдалої індивідуації. Тобто дитина постійно знаходиться у стадії ескалації конфлікту між прагненням до автономії (що для кожної дитини з точки зору психологічного розвитку є нормальним) і страхом бути відкинутою. Страх відкидання, в свою чергу, перешкоджає розвитку самостійності, що призводить до переживання безпорадності, відчуття нікчемності і порожнечі. Якщо водночас до цього долучається травматичний досвід, можливості психічного опрацювання у дитини обмежуються; розвиваються захисні механізми розщеплення та ідеалізації – з одного боку, і знецінення – з іншого.

Глибинно-психологічна і психодинамічна психотерапія

Психодинамічна методика ґрунтується на тому, що значна частина наших психічних процесів залишається неусвідомлюваною. У підсвідомому наші інстинкти, розуміння та переконання забезпечують нашу ефективність відповідно до конкретних вимог життя. Якщо трапляються порушення цього процесу, то формуються симптоми. Тобто симптоми є вираженням несвідомих конфліктів. Як наслідок, психічний розлад – це можливість подолати життєвий конфлікт. Під час психотерапії стає зрозумілим зв'язок між симптомами та індивідуальним розвитком. Тут велику роль відіграють форма психотерапевтичних стосунків між пацієнтом і психотерапевтом.

Фокусом психотерапії стає розуміння специфічних механізмів захисту Borderline-пацієнта, що визначають його стосунки з іншими. Наприклад, пацієнтові проявляється захисний механізм розщеплення (на добро і зло, чорне і біле) або механізм захисту проєктивної ідентифікації (наприклад, коли у прояві гніву звинувачують іншого, і інший поводить ся так, що це дратує). У наступних фазах психотерапії опрацьовується депресивна складова пацієнта, а також піднімається питання самооцінки та ідентичності. В процесі психотерапії пацієнт повинен мати можливість вести внутрішню бесіду з самим собою і, тим самим, все менше потребувати психотерапевта.

Borderline-пацієнти часто знаходяться в полоні своїх ілюзій стосовно сприйняття реальності. Відповідно, мета психотерапії з пацієнтами Borderline – навчити розуміти різницю між уявленням і реальністю, особливо в стані стресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Birger Dulz, Angela Schneider Borderline-Störungen. Theorie und Therapie. - Stuttgart 11. New York, 1997. - 186 P.
2. Otto F Kernberg, Birger Dulz, Ulrich Sachsse Handbuch der Borderline-Störungen. - Stuttgart, 2001. - 912 P.
3. Leonore Kottje-Birnbacher, Ulrich Sachsse, Eberhard Wilke Psychotherapie mit Imaginationen (Taschenbuch) - Bern: Huber-Verlag, 2010 - 332 P.

Сопелюк Марія-Ольга Валеріївна

*Львівський національний університет імені І. Я. Франка
Філософський факультет, кафедра психології
Науковий керівник: канд. філос. наук, проф. Грабовська С. Л.*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АБСЕНТЕЇЗМУ У РІЗНИХ СФЕРАХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Термін абсентеїзм (від лат. *absens*, від англ. *absenteeism*) означає відсутність. Загалом термін використовують в значенні ухилення від обов'язків (політичних, трудових, академічних, тощо). У науковій літературі зустрічають декілька підходів щодо розуміння та пояснення абсентеїзму, умовно наукові думки можна розділити на 3 групи (абсентеїзм - одна із форм деструктивної поведінки; абсентеїзм – обумовлений станом здоров'я, тобто характеризується наявністю певного захворювання та абсентеїзм – пов'язаний із стресом).

Дослідники С.Башир, М.Насир та С.Кайям вважають, що абсентеїзм це одна із форм деструктивної поведінки, яка приносить шкоду всій організації, компанії чи підприємству. Д. А. Нарожная вважає, що абсентеїзм – це деструктивна форма трудової поведінки та дії персоналу, які несуть негативні наслідки для організації в цілому або для окремих працівників. П.Є. Спектор, С. Фокс і Т. Домагальські розуміють абсентеїзм як одну із груп деструктивної трудової поведінки, яка проявляється у запізненні, умисному збільшенні обідньої перерви та здійснення не робочих справ у робочий час.

Друга група дослідників зазначають, абсентеїзм пов'язаний із станом здоров'я. Дослідник А. Бергер з колегами дійшов до висновку, що абсентеїзм пов'язаний із хворобою, а саме із остеоартрозом. В його дослідженні взяли участь дві групи приватної компанії, перша група мали діагноз остеоартроз, а інша група досліджуваних не мали цього діагнозу. Результати показали, що у групі співробітників, що мають діагноз остеоартроз, абсентеїзм склав 62,9 дня в рік, в іншій групі досліджуваних результати були - 36,7 дня. Тобто, існує зв'язок між наявністю захворювання та рівнем абсентеїзму, так з присутністю хвороби буде збільшуватись ймовірність не виходу на роботу практично вдвічі.

Берт Х. Якобсон, Стивен Г. Алдана, Рон З. Гетцель, К.Д. Варделл, Трой Б. Адамс досліджували зв'язок між стресом та абсентеїзмом. Результати показали, що значні зв'язки були знайдені (р .05) між високим стресом і прогулами для обох статей. Жінки повідомили про більш високий рівень стресу і не вихід на роботу, ніж чоловіки. Люди з високим стресом в 2,22 рази частіше були відсутні в році, ніж люди з низьким рівнем стресу. Робота, фінанси і сім'я були найвищими джерелами стресу.

На мою думку абсентеїзм присутній у будь якій організації чи компанії, проте назвати його деструктивним можна лише тоді, коли він є систематичним та становить

загрозу організації . Так, працівник може декілька разів на місяць спізнитись або не вийти на роботу, у зв'язку із поганим самопочуттям, втому, сімейними проблемами, проте після цього людина затримується на роботі, працює понаднормово, виконує свою роботу поза графіком, тому таку поведінку не можна назвати деструктивною. Безумовно, стрес, негативний емоційний стан, наявність хвороби впливає на рівень абсентеїзму у працівників, так при наявності проблем з емоційним та фізичним станом збільшується ймовірність відсутності працівників на робочому місці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нарожная Д. А. Формы деструктивного трудового поведения работников // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. — 2015. — № 1. — С. 129–140.
2. Кричевская О.А., Вакуленко О.Ю., Горячев Д.В. О некоторых подходах к количественной оценки снижения производительности труда при ревматических заболеваниях. Научно-практическая ревматология: Издательская группа АРР, 2012. - N 5. - С. с. 90-97

Стельмащук Христина Романівна

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВУЗУ ДО ОВОЛОДІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМ

Розвиток людської цивілізації – це фактично постійне впровадження окремих нововведень, здійснення різноманітних інновацій («інновація» в перекладі з англійської – «innovation» – нововведення, новина, новаторство), яке в більшості випадків зустрічає опір через психологічну неготовність особистості до змін. Тому, пріоритетним є дослідження проблеми формування психологічної готовності викладача до інноваційної діяльності, що в результаті забезпечить ефективні умови підготовки конкурентоздатної особистості фахівця у швидкозмінних обставинах життя.

У сучасній психології психологічна готовність розглядається як істотна передумова будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. В контексті особистісного підходу психологічну готовність розглядають як результат підготовки (підготовленості) до певної діяльності – як стійке, багатостороннє, ієрархічне утворення особистості, що містить компоненти (мотиваційний, когнітивний, операційний тощо), адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, що у сукупності їй дозволяють суб'єкту більш або менш успішно здійснювати діяльність (М. Дьяченко, Л. Кандиборич, Л. Карамушка, В. Моляко, В. Сластьонін, А. Смирнов). У наукових дослідженнях даної проблеми акцент зроблено саме на психологічний рівень інноваційної діяльності (Р. Маслоу, Ф. Харцберг, Л. Карамушка, В. Семиченко, Ю. Швалб та ін.).

Психологічна готовність «накопичується» під час особистих спроб використати нові педагогічні технології та відображається (суб'єктивно в самооцінках і об'єктивно в діях) як ріст впевненості виконання інноваційних дій. У більш абстрактному розумінні психологічна готовність до інновацій є високою ймовірністю ефективного здійснення будь-яких педагогічних дій безвідносно до змісту навчального предмета або конкретних завдань виховання та навчання.

Якщо розглядати структуру інновацій, то частина із них є принципово новими – раніше не існувало аналогів таких винаходів і нововведень. Однак, значно більша частина нововведень в сфері освіти в Україні в дійсності містить лише зміну (модифікацію) існуючих типів технологій, форм управління, способів та цілей діяльності тощо. У першому випадку, саме психологічні проблеми виникають на етапі впровадження нововведення, так як потребують кардинальних змін, «зламів» стереотипу і вимагають абсолютної перебудова особистості викладача. У другому випадку, ці інновації – це найчастіше зміна лише форми уже усталеної, звичної роботи, яка на думку педагогів, лише ускладнить процес. Тому, така система завжди «опирається» впро-

вадженню, що виявляється у періодичному поверненні до попередніх варіантів і форм діяльності. Головна причина очевидна – автоматизовані психологічні, управлінські та технологічні стереотипи діяльності вимагають значно менше зусиль, ніж будь-яка інновація.

Окрім того, будь-які нововведення, ініційовані на рівні керівництва, приречені на неефективність, якщо виконавчий рівень (персонал освітніх організацій) не сприймають педагогічні нововведення, як значущі, корисні й необхідні. Часто така неготовність до інноваційної діяльності виявляється у виникненні стану опору, незадоволеності, емоційного відхилення діяльності в новому стилі та інноваційними засобами.

Умовно, людей щодо їх ставлення до інновацій можна розділити на три групи - прихильників, противників (які виявляють опір по відношенню до інновацій) і так звана буферна (середня) група. І, безумовно, ці групи по - різному виявляють своє ставлення до нововведень - від саботажу, коаліційної активності і розпускання чуток (дана поведінка пов'язана з природним прагненням людей і груп до збереження стабільності, з перевагою «знайомого» «незнайомому», з життєвими стереотипами, спонукають до обережності і побоюванням) до готовності до інноваційної діяльності, повної підтримки будь-яких інновацій та прийняття на себе додаткового нервово-психологічного навантаження.

Враховуючи, що головною організаційною проблемою впровадження інновацій є психологічні складності узгодження дій і взаємодій керівників, персоналу освітніх організацій і учнів за новими педагогічними технологіями, попередження, усунення конфліктів в ході трансформації змісту діяльності, систем відношень і стосунків всіх рівнів. Головною методичною проблемою формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності є визначення змісту, розробка і впровадження психолого-педагогічних технологій і методів експертизи, корекції та розвитку спеціальних компетентностей, спрямованих на розвиток особистості в аспектах необхідних для впровадження. Ключова психологічна проблема – виявлення і застосування внутрішніх закономірностей функціонування особистості персоналу освітніх організацій, особистісних та професійних рис і особливостей, що сприяють або створюють опір засвоєнню ними нових форм діяльності з навчання й виховання студентів.

На наш погляд, саме психологічні чинники є останнім і найбільш складним бар'єром здійснення інновацій, саме тому вони потребують детального дослідження та врахування у процесах управління освітніми інноваційними проектами.

Отже, для ефективного здійснення інновацій необхідно створювати передумови, що сприятимуть формуванню у викладачів адекватного рівня психологічної готовності до змін. Цими передумовами може бути робота щодо

підвищення рівня внутрішньої і зовнішньої мотивації, доступне, переконливе роз'яснення доцільності впровадженнь керівниками, «впливовий імпульс» до використання і засвоєння до рівня вмінь нових форм управління і технологій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітюк В.В. Готовність педагогів до змін в умовах реалізації концепції «Нова українська школа»/ В.В. Вітюк // Педагогічний пошук. - № 2 (94), 2017. С. 3-6.
2. Гриценок Л. І. Психологічна готовність педагогічної спільноти та громадськості до впровадження освітніх інновацій / Psychological readiness of the pedagogical community and the public for the implementation of educational innovations / Л.І. Гриценок // Матеріали ІІ всеукраїнської конференції з міжнародною участю (Київ, 21 березня 2019 р.) Міжнародна видавнича платформа "Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools" – С.266-272.
3. Коханова О.П. Психологічні аспекти інноваційної діяльності в умовах вищої школи /Олена Коханова // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2015 – Т. 8. – Випуск 35. – С. 152-158
4. Чудакова В. Психологічна готовність до інноваційної діяльності як чинник формування конкурентоздатності особистості в умовах швидкозмінного середовища / Віра Чудакова // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. – Випуск 1 (12). – С. 167 – 178.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСІБ З РІЗНИМ ХРОНОТИПОМ

Кількість і час сну є однією з умов психологічного благополуччя, а також імовірності появи соматичних та психічних розладів (Tonetti et al. 2010; Adan et al. 2012; Díaz-Morales et al. 2013). Попри це, вплив поведінки, пов'язаної зі сном, часто недооцінюють чи навіть ігнорують, що приводить до накопичення багатьма людьми протягом робочого тижня нестачі сну і почуття депривації (Roenneberg et al. 2003). Однією з причин невідповідності внутрішнього (біологічного) і соціального годинників є зменшення часу перебування людини під прямим сонячним світлом і, відповідно, збільшення – в штучно освітленому середовищі. Це призводить до зміщення часу сну до більш пізніх годин, викликаючи все більший дисонанс між біологічними потребами організму та соціальними вимогами (Roenneberg et al. 2012). Як зазначає Ренеберг, близько 85 % працюючих людей розпочинають вранці роботу між 7-ю та 9-ю годиною, що все ще вважається біологічною ніччю для людей із домінуванням вечірнього хронотипу – тих, хто більш активний і продуктивний у пізні години. Окрім цього, впливи середовища та генетичні варіації також визначають індивідуальні відмінності в часі сну та бадьорості, які узагальнено називають хронотипом людини (Roenneberg et al., 2015).

Хронотип відображає поведінкові аспекти циркадного ритму людини. Це досить стабільна характеристика, розподіл якої в популяції наближується до нормального. Хронотип теж відомий як ранковість-вечірність (Horne and Östberg 1977). Ранкові типи надають перевагу більш ранньому засинанню та прокиданню зі сну та є більш активні у першій половині дня. Вечірні типи, навпаки, пізніше засинають та пізніше прокидаються, а пік їхньої активності припадає на пообідній час (Horne and Östberg 1976; Adan et al. 2012). Проте найбільш виразна різниця між ранковими і вечірніми типами спостерігається у вихідні, коли люди є вільними від своїх соціальних обов'язків (Roenneberg et al. 2003). Хронотип є континуумом, тому ранкові та вечірні типи мовою статистики називають крайніми полюсами, які репрезентують приблизно по 10% популяції на кожному полюсі, а більшість популяції знаходиться в зоні середніх значень (Smith et al. 1989).

Починаючи зі 70-х років ХХ ст. розроблено декілька психометричних методів вимірювання хронотипу. Першим був Опитувальник ранковості-вечірності (Morningness-Eveningness Questionnaire, Horne and Östberg 1976), який вимірював 5 типів хронотипу: виражений ранковий тип, помірний ранковий тип, помірний вечірній тип, виражений вечірній тип і жодний тип (Horne and Östberg 1976). Інший опитувальник – Шкала добового типу (Diurnal Type Scale, Torsvall and Akerstedt

1980) – запропонований для вимірювання хронотипу працівників, які працюють позмінно, з метою пристосувати їхній робочий графік до звичок сну/активності, щоб збільшити продуктивність праці. Спробою вдосконалити ці методики була Зведена шкала ранковості (Composite Scale of Morningness, Smith et al. 1989), яка набула широкої популярності та була адаптована у понад 10 країнах на різних континентах. Найновішою розробкою є Мюнхенський опитувальник визначення хронотипу (Munich ChronoType Questionnaire, Roenneberg et al. 2003), який вимірює поведінку щодо сну окремо в робочі дні та у вихідні.

Дослідження виявили залежність хронотипу від віку та статі: вищий рівень ранковості притаманний дітям та дорослим, а вечірність зростає з початком пубертату, досягаючи піку у віці 19-20 років (Roenneberg et al. 2007; Adan et al. 2012). У деяких дослідженнях теж виявлялась нестійка тенденція до вияву вищого рівня ранковості у жінок, аніж у чоловіків (до прикладу К. Янковські виявив, що жінки прокидаються в середньому на 23 хвилини швидше за чоловіків, Jankowski, 2015).

Численні дослідження присвячені з'ясуванню чинників хронотипу людини та його зв'язків із різними особистісними характеристиками. Зокрема, з'ясовано, що особи із домінуючим ранковим хронотипом є більш проактивні (Randler 2009), менш схильні до прокрастинації та уникнення (Díaz-Morales et al. 2008), менш схильні до невідповідних стосунків (Randler et al. 2016), демонструють більш сприятливий настрій протягом дня (наприклад, гедонічний тон і рівень енергії, Adan and Guardia 1993; Stolarski et al. 2016). Вони теж характеризуються вищим рівнем сумлінності (огляд подано у Adan et al. 2012) і схильністю надавати перевагу соціальним цінностям (Vollmer and Randler 2012).

Відповідно до моделі темпераменту Р. Клонінгера, представники вечірнього хронотипу мають вищі показники за рівнем пошуку новизни та нижчі рівні наполегливості і уникнення небезпеки, у порівнянні з ранковим типом (Caci et al. 2004; Adan et al. 2010). Вечірні типи теж характеризуються вищим рівнем емоційного інтелекту (Stolarski and Jankowski, 2015).

Отже, хронотип, маючи і біологічне, і соціальне підґрунтя, взаємопов'язаний з багатьма особистісними рисами, особливостями емоційної регуляції та поведінковими проявами. Ця характеристика великою мірою визначає не лише комфортний час для активності та сну, але й стиль життя кожної людини. Узгодження хронотипу та соціального життя людини (робочого графіку, навчальних годин тощо) є важливою умовою суб'єктивного благополуччя та задоволеності життям.

ПСИХОЛОГІЧНА РЕСУРСНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ АБО / ТА ЗДАТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Завдання методологічного диференціювання поняття «психологічна ресурсність особистості» важливе тим, що дає змогу визначити, чи можливо психологічні ресурси людини сформувати. Визначування психологічно ресурсності як властивості особистості зумовлює зведення її до диспозицій, що виявлятимуться у поведінці людини, про що йдеться у твердженні Я. Іванової (2016: 121) щодо властивостей особистості як певних диспозицій. Водночас виведення психологічної ресурсності як здатності особистості, тобто «спроможності забезпечувати функціонування, становлення та розвиток власного внутрішнього світу і власного життя» (Савчин, 2016: 248), кореспондує з практичним висновком Н. Рубштейн (2009: 198) щодо мудрості і досвіду як джерела функціонуючи ресурсів людини.

Ми схильні вважати, що психологічні ресурси особи зарамковані її особистісним потенціалом, тому сформувати саме психологічні ресурси людини не є реалістичним, вони можуть бути лише актуалізовані. Висхідними посиленнями для обґрунтування нашого припущення були такі: 1) людину допускають як суб'єкт інтерпретації (Пушкарьов, 2012: 20), 2) особистість інтерпретують як «актуалізацію життєвого процесу у незалежній індивідуальності, яка є соціально інтегрованою та характеризується духовним напруженням» (Мей, 2010: 34), 3) внутрішніми детермінантами психологічної ресурсності є уміння особи оперувати власними психологічними ресурсами (Штепа, 2019: 261).

Головними аргументами на користь нашого припущення щодо того, що психологічну ресурсність слід визначувати як здатність особистості були такі результати наших попередніх емпіричних досліджень: (а) психологічна ресурсність корелює з такими показниками автентичності особистості, як знання і прийняття себе ($r=0,59$; $p<0,01$), автентичний самовираз ($r=0,23$; $p<0,01$), загальний рівень автентичності ($r=0,25$; $p<0,01$). Зокрема, М. Савчиним (2016: 248) вказано, що автентичність є однією з основних характеристик здатностей особистості; (б) емпіричними дескрипторами механізмів актуалізації психологічної ресурсності є мотиваційні (мотив оцінки власного потенціалу ($r=0,79$), мотив вольового зусилля ($r=0,81$)) і рефлексивні (когнітивність ($r=0,71$), лабільність ($r=0,81$), відкритість досвіду ($r=0,77$)) (факторна вага $>0,7$). Аргументами значної сили, що не заперечують характеристики психологічної ресурсності як здатності особистості, водночас стверджують реальність психологічної ресурсності і як особистісної властивості є такі: (а) психологічні ресурси визначають у концептах-маркерах, що надаються якісному квантифікаційному аналізу і визначуванню, а також типологізуванню; (б) психологічна ресурсність корелює з

ТЕЗИ
звітної наукової конференції філософського факультету

такими показниками Я-концепції особистості, як лідерство ($r=0,28$; $p<0,01$), скептицизм (психологічна ресурсність корелює з показниками автентичності особистості знання і прийняття себе ($r= -0,31$; $p<0,01$), добросердність ($r=0,45$; $p<0,01$), чуйність ($r=0,44$; $p<0,01$).

На основі наведених аргументів нами зроблено висновок, що психологічну ресурсність особистості доцільно характеризувати як особистісну здатність, вияви якої у прагматичному у дискурсі концепціалізують через риси, особистісні властивості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Іванова Я.* (2016). Сутність пасіонарності як властивості особистості. Психологія і суспільство. №3. 115–121.
2. *Мэй Р.* (2010). Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье. М.: Институт Общегуманитарных исследований, Апрель Пресс. 224с.
3. *Пушкарев Ю. И.* (2012). Личность как субъект адаптации и субъект интерпретации: системно-герменевтический подход к изучению личности : монография. Белгород : ИД «Белгород». 209с.
4. *Рубштейн Н.* (2009). Полный тренинг по развитию уверенности в себе. 73 упражнения, которые сделают вас абсолютно уверенным человеком. М.: Эксмо, 2009. 224с.
5. *Савчин М.* (2013). Здатності особистості : монографія. К. : Академвидав. 224с.
6. *Штепа О.* (2019). Внутрішні фактори зміни структури психологічної ресурсності. Проблеми сучасної психології: Зб. наук.праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 43. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 246-266.

КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ

Ольга Сінкевич

ЧАС ЯК УНІВЕРСАЛІЯ КУЛЬТУРИ

Універсалії культури – одвічні онтологічні та екзистентні константи людського буття, фундаментальні елементи картини світу. Це форми сприйняття дійсності, які утворюють свого роду «модель світу» – ту «сітку координат», за посередництва якої людина сприймає дійсність і вибудовує у своїй свідомості образ світу.

Однією з універсалій культури є час.

Людина як біологічна істота підпорядкована природному руху часу, проте культура створює різні форми подолання обмеженого, кінцевого, недоворотного природного часу. К. Леві-Стросс назвав культуру машиною з подолання часу.

Формування часу як універсалії культури пов'язане з процесами диференціювання суспільства і природного світу, пристосування соціальних ритмів до ритмів природних. Вже в архаїчних культурах сформований амбівалентний образ часу: уявлення про час вічний і обмежений, час живих і мертвих, час «своїх» і «чужих».

Як і багато інших фундаментальних категорій, категорія часу несе на собі печатку символічного та метафоричного відображення світу. Свідченням цього є, зокрема, ті уявлення про час, які в грецькій міфології відображені в образах трьох богів – Циклоса, Хроноса і Кайроса.

Ім'я Циклоса походить від давньогрецького κύκλος – *коло*, слова, яке, своєю чергою, сягає праїндоевропейського *qwel, qwol* – *обертати*.

Циклос – це образ, в якому відображене глибинне народне розуміння часу як певного процесу, послідовності подій, які вічно повторюються, носять циклічний характер. Цей образ є свого роду емпіричним узагальненням фактів, результатів спостереження за життям природи.

Інша іпостась часу – Хронос (давньогрецьке Χρόνος – *час*). Це час в кількісному аспекті, час, який все пожирає. Час-хронос – це час лінійний і послідовний, череда подій.

Третя іпостась часу, присутня в грецькій міфології – Кайрос.

Стосовно значення ймені «Кайрос» існує багато версій. У цьому слові приховано багато символічних значень. Це «слово-сім'я». Як сім'я, це слово залежно від ґрунту, в який воно посіяне, дає кожного разу нові й дивовижні паростки. Це «первісне слово» – магічне слово, яке дозволяє відкрити багато дверей, яке є ключем до різних граней пізнання свту. Греки говорити: «Скажи «Кайрос» і дивись, що перед тобою

відкриється!». Це слово означає також «мить поза часом, яка передує часу», «мить великого щастя». Кайрос був божеством швидкоплинної миттєвості, миті великого щастя, вдалої можливості, яка протистоїть невблаганності долі. Вважалося, що Кайрос перебуває в постійному русі, постійно обертається у вічності.

Статуя Кайроса, створена в IV ст. до н.е. грецьким скульптором Лісіппом, яка вважається його найкращим твором, зображає його як юнака, який стоїть на кулі, балансуючи на кінчиках пальців. На його ступнях – крила, в лівій руці він тримає терези, які символізують справедливість долі, яка посилає удачу тим, хто її заслужив. Спереду на його лоб падає пасмо волосся, а ззаду голова лиса. Він швидко рухається, його важко побачити і впіймати. Побачити Кайроса – сприятлива мить. Але в цю мить необхідно вхопити його за волосся, інакше вдасться побачити лише його лису потилицю. Впіймати Кайроса – це впіймати свій життєвий шанс, якщо ж він пролетів – його вже не повернути. Кайрос – вище благо, і щоб його впіймати, необхідно володіти розумом ті інтуїцією, які є дарами Афіни й Прометея.

Кайрос – це невизначеність і максимальна відкритість ситуації, коли багато варіантів стають можливими. Кайрос руйнує усталений хід подій, однак не передбачає подальшого їх розгортання. Це момент, коли все стає можливим, у ньому визначена лише вирішальна роль вибору.

Життям людини правлять і Циклос, і Хронос, і Кайрос. Хронос – це час, який послідовно відраховує хвилини і події. Він пожирає своїх дітей у вічній течії життя, він загадковий священний розпорядник долі, якого ніхто не може уникнути. Хронос – час старий, Кайрос – час новий, юний, який вічно оновлюється. Це «час-нині», який неможливо виміряти і який стається посеред часу-хроносу. Якщо Хронос – це час послідовний, то Кайрос – «час між», момент в невизначений період часу, коли відбувається щось надзвичайне.

Це час, коли відбувається транцендентування часу-хроноса, в рамках якого неможлива зустріч з вічним, божественним. Це час, коли вічне вривається в часове, коли стає можливим вихід за межі історичного. Кайрос – це кризовий момент історії, коли стають можливими зміни, коли приймаються екзистенційні рішення. Кайрос – це той момент, який створює нову історичну ситуацію – за умови, що вдасться вхопити його за чуба.

Час – це одна з тих категорій, які визначають специфіку певної культури. Уявлення про циклічний час, який обертається по колу, характерне для цивілізацій Сходу, яким притаманне поєднання ідеї космічного світопорядку і порядку земного життя, підтримуваного традицією і ритуалом. Насиченість циклічного часу війнами, революціями та диктатурами не пов'язана з прискоренням динаміки розвитку, він в одному ритмі відраховує свої цикли: що було, те й буде.

Уявлення про лінійний час притаманне західній цивілізації, для якої характерна ідея прогресу, постійного розвитку і просування вперед і вище. Уявлення про лінійність часу дозволило західній цивілізації динамічно розвиватися, збільшувати свій культурний капітал. Однак лінійний час має не тільки свій початок, а й кінець.

«Кінець історії», про який говорить Ф. Фукуяма, – це, можливо, наслідок абсолютизації ритмів лінійного часу, які не пов'язані з вічністю, з тією системою цінностей, яка не обмежена часовими рамками і яка надає вищого сенсу людському існуванню. Для того, щоб подолати кризу сучасної культури, заново відкрити для себе фундаментальні уявлення про сенс життя, необхідно аксіологічно наситити наші уявлення про час, вийти за межі фізичного сьогодення, подивитися на нього з позиції минулого, сучасного і майбутнього, «з погляду вічності».

РЕЛІГІЙНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК РІЗНОВИД ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Українська філософія в другій половині ХХ століття характеризується світоглядно-антропологічним спрямуванням. Такий антропологічний поворот здійснили філософи шістдесятники, зокрема: Ігор Бичко, Вілен Горський, Сергій Кримський, Мирослав Попович, Віталій Табачковський, Володимир Шинкарук, Олександр Яценко. У своїх дослідженнях вони акцентують увагу на формування світогляду особи, на її смисложиттєве існування, на практично-духовну діяльність. Віталій Табачковський наголошує про значущість *«світоглядно-діяльній переорієнтації тогочасної вітчизняної філософії, очоленої В. Шинкаруком, повязана передусім із зміщенням смислового центру філософування на практично-духовну діяльність, яка неусувно тематизує проблему особистісних виявів людського світовідношення та розмаїття сутнісних властивостей людини»* [2, с.25]. Він виокремлює сім чинників, які сприяли становленню Київської світоглядної філософсько-антропологічної школи:

- гуманістична кордоцентрична традиція української філософії (Григорій Сковорода, романтизм 20-30 років ХХ ст.);
- розкриття сенсу життя людини представниками західної філософії («філософія життя», екзистенціалізму, персоналізму та ін.);
- вплив досліджень Олександра Кульчицького про український персоналізм;
- відношення «людина – світ» у психології Сергія Рубінштейна, в центрі якого людина (людиноцентрична онтологія);
- дослідження світоглядно-антропологічних проблем в українській філософії з позицій неортодоксального марксизму (праці молодомарксистів);
- висвітлення доробку діячів «розстріляного Відродження» (романтизм М. Хвильового, гуманізм В. Підмогильного);
- вагомість вчення академіка Володимира Шинкарука, який створив українську філософську школу, дослідження світоглядно-антропологічного змісту філософії та сутності людини, її практично-духовної діяльності [2, с. 23 – 25].

Відмітимо, що глобалізаційні процеси, науковий прогрес у минулому столітті потребували антропологічного осмислення. У круговерті розмаїття суспільних змін людина почала втрачати саморозуміння, свою індивідуальність, виявляючи все більшу неспроможність до самоідентифікації. Так звана, «криза людини» виявилася як на практичному, так і на теоретичному рівнях. Відтак, у сучасній філософії центральне місце посідає дослідження самої людини.

У монографіях, наукових статтях, посібниках філософи розкривають сенс і сутнісні структури людини, які відгалужуються на різні сфери дослідження і пізнання, але

корегуються та взаємодоповнюються. В. Табачковський називає такі відгалуження різновидами філософсько-антропологічного знання, які висвітлюють суттєві грані людської життєдіяльності. Зокрема виокремлюються такі різновиди філософської антропології: соціальна, структурна, культурна, історична, політична, педагогічна, релігійна, лінгвістична, театральна, антропологія права.

Треба зазначити, що антропологічний поворот у ХХ столітті знайшов своє відображення у релігійній антропології. Сьогодні проблеми комунікації та відкритості між людьми є досить важливими і втілюються в їхній релігійності, позаяк святість, сакральність допомагає самореалізації та самовдосконаленню. Релігійна антропологія передбачає не лише дослідження світу людини, а й розкриває зв'язок людського і божественного. Людину можна зрозуміти лише у співвідношенні зі світом божественним. Утверджується вчення про "Боголюдину", адже Бог постав втіленим у людську подобу. «Особа митрополита Шептицького є прикладом того, як може поєднатися в людині Боже Слово, особисте життя та християнське свідчення» [1, с. 69]. Християнська антропологія відкриває людину як творця, який втілює в собі образ Творця всього існуючого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діялог лікує рани. Блаженніший Святослав Шевчук у розмові з Кшиштофом Томасиком; пер. з пол. Тарас Різун. Львів: Свічадо, 2018. 176с.
2. Табачковський Віталій. У пошуках невтраченого часу: (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників). Київ: Парапан, 2002. 300с.

РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ ТА ОБРЯДИ БОЛГАР

Протягом історії Болгарія перебувала під впливом різних цивілізацій. Особливий вплив на розвиток болгарської культури надали Візантійська і Османська (Турецька) імперії. Таким чином, століттями формувався побут, традиції і культура країни: з одного боку збереглася самобутність болгарського народу (в основному завдяки монастирям, в які не проникли чужинці), з іншого боку – відчувається вплив декількох древніх народів, наприклад фракійців, слов'ян і мусульман.

Згідно із законом, болгарські жителі користуються свободою віросповідання. Більшість громадян сповідують східно-православну християнську релігію. Незначна частина населення вважають себе мусульманами (в основному суніти). Під час владарювання на цій території турецьких правителів багато православних церков були перероблені в мечеті. В XVI-XVII ст. в Болгарії з'явилися і католики. У містах також побудовані і єврейські синагоги [1].

За останні роки велику освітню роботу серед населення ведуть так звані Будинки атеїста, відкриті в Софії та деяких інших містах. Число віруючих сильно скоротилося. Церкви в містах і в рівнинних селах зазвичай пустують. Більш консервативним у цьому відношенні – населення гірських районів.

У середовищі болгарського селянства довго зберігалися пережитки стародавніх дохристиянських вірувань. Вони були близькі до вірувань інших слов'янських народів, але мали і свої особливості.

У болгар, на відміну, наприклад, від східних слов'ян, значно довше зберігалось особливе ставлення до деяких рослин і тварин. Вважалося, що дуб – священне дерево, явір має охоронну силу, кизил – властивість давати здоров'я і довголіття. Вважалося, що одними з найнебезпечніших у році є Вовчі свята: перших два або три тижні листопада вважалися присвяченими вовкам, і у ці дні дотримувалися певних заборон й обмежень, щоб не розсердити вовків. Існували й «мишачі дні». Були повір'я, пов'язані з ведмедем, лисицею, зміями [3].

У старовинних віруваннях болгар фігурували міфічні істоти: Ламія - дракон, що втілює природні стихії (образ, що зберігся з античності); Караконджу - істота у вигляді коня з людською головою; вампір - оживаючий ночами мрець та ін. Більша частина цих вірувань відмерла років 30-50 назад, залишившись лише в образах фольклорних творів.

Велику роль в духовній культурі народу займали вірування та обряди, пов'язані з сільським господарством, які об'єднуються в цикл календарної обрядовості. До днів сільськогосподарського календаря був приурочений і ряд християнських свят.

У зимовому святковому циклі центральне місце займає Коледа (Різдво Христове) – свято зимового сонцестояння, в основних рисах подібне у всіх слов'ян. Одним з цікавих січневих свят – Бабіден (8 січня). Спочатку це було свято на честь баби-повитухи, а зараз 8 січня – День акушерки, який відзначається всією громадськістю. Це *свято супроводжують* танці, музики, загальні *веселощі*. Крім цього специфічного свята, присвяченого жінці-матері, урочисто відзначається і 8 Березня.

Наближення весни ознаменовувалося в Болгарії веселими «кукерскими» танцями. Одним з основних релігійних і народних свят в Болгарії – день святого Лазаря, за тиждень до Великодня. Дівчата, які досягли шлюбного віку, святково одягнені (часто як молодиці), з вінками з квітів і ковили на головах, відвідували кожен будинок, виконуючи обрядові танці та пісні, в яких говорилося про любов і одруження, про сім'ю і родючість. Для кожного члена сім'ї підбиралася пісня, за змістом відповідна його віку, сімейному стану і виду занять [2].

Пасха, як в багатьох інших народів, відзначалася фарбуванням яєць і деякими магічними обрядами. Пеклися обрядові мальовничо прикрашені хліби. Болгарські писанки – предмет народного прикладного мистецтва.

Центром річного циклу календарних звичаїв у болгар (які у багатьох європейських народів), був день – Івана Купала. В даний час це свято відмирає.

Є два літніх звичаї, присвячених дощу: папаруда і Герман, що представляють історичний інтерес. Під час тривалої посухи дівчата вибирали з сиріт або з молодших в сім'ї дітей дівчинку, яка повинна була грати роль метелика (папаруди). Її роздягали до сорочки, розплітали їй волосся, прикрашали зеленню і водили по селу з піснями і танцями. Господиня кожного будинку поливала голову дівчинки водою, щоб цим викликати дощ. Звичай цей відомий усім народам Балканського півострова, румунам і молдаванам. Нині він уже мало поширений. Дощ викликали і за допомогою Германа - глиняна людиноподібна фігурка, що символізує юнака, який помер від засухи. Фігурку клали в «труну», оплакували і ховали по традиційному обряду близько річки або на перехресті доріг. У деяких місцях за допомогою Германа старалися, навпаки, зупинити надто рясні дощі. Цей звичай поширений у Дунайській рівнині Болгарії і в румунів під назвою Калоян, Скалоян. Окремі моменти зближують його з обрядом похорону Ярила або Купали у східних слов'ян і до звичаїв деяких народів Західної Європи.

Осінній цикл обрядовості у болгар, як і в інших народів, розвинений слабо, що пояснюється тим, що люди не вели в цей час ніяких робіт, успіх яких залежав би від природних умов.

Отож, обрядовість болгар вельми багата та виявляє багато схожості з обрядовістю інших слов'ян та деяких сусідніх з ними народів. Значна частина давніх свят і вірувань абсолютно відмерла. Деякі переосмислюються, їх пов'язують із новим побутом і новими поглядами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Країнознавство. Частина I. Культура народів слов'янських країн Навчальний посібник / Ю.М. Алексєєв, В.І. Наулко, Н.В. Руденко. - К. : Київський славистичний університет, 2002. – 121 с.
2. Народы и религии мира: Энциклопедия / Гл. ред. В. А. Тишков. Редкол.: О. Ю. Артемова, С. А. Арутюнов, А. Н. Кожановский, В. М. Макаревич (зам. гл. ред.), В. А. Попов, П. И. Пучков (зам. гл. ред.), Г. Ю. Ситнянский. — М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 928 с.
3. Народы Зарубіжної Європи. Режим доступу: <http://04.com.ua/evropa.html>

Марія Миколаївна Витівська

ГАЛЕРЕЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН В СУЧАСНОМУ АРТ-ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Художня галерея – це відносно нова інституція у мистецькому просторі, що сформувалась як культурний феномен у ХХ ст., і відрізняється від класичного музею, головним чином, орієнтацією на сучасне мистецтво [3]. Французький вчений А. Моль визначив художню галерею як «фінансовий організм, що на основі художніх цінностей створює цінності економічні» [4, с. 204]. Справді, її комерційна сторона тісно взаємодіє із культурно-мистецькою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує актуальність дослідження цієї проблематики та необхідність визначити роль і місце мистецької галереї в сучасному арт-просторі соціокультурного середовища України. Історія галерей сучасного мистецтва є предметом робіт, присвячених арт-ринку України, серед яких можна виокремити дослідження В. Хаматова, В. Михальчука, В. Сидоренка, О. Авраменка, О. Петрової, Є. Карася, Г. Скляренка, А. Карнака та ін. Важливими є роботи, які висвітлюють питання розвитку галерейної справи за кордоном, зокрема О. Мелихова, А. Матвеева, Ю. Лукшина, Є. Дьоготь, М. Суворов, Д. Барабанова та ін. Галерейній діяльності присвячено також чимало статей, насамперед у періодичних виданнях, таких як «Галерея», «Експерт мистецтва», «Куратор», «Артінформ» тощо.

Арт-галерея визначає процеси формування культурної ідентичності суспільства через світ естетичного. Галереї реалізують функції розповсюдження мистецьких цінностей через організацію публічних художніх виставок, що являють собою тимчасові (на відміну від постійної музейної експозиції) покази художніх творів [2, с. 81 – 83]. Це інституції, що активно реагують на процеси світової культури, водночас зберігаючи характерні особливості українського арт-ринку [3]. Зокрема, В. Хаматов уперше уклав чітку періодизацію розвитку галерейної справи в Україні, стверджуючи, що у 1995 році завершився перший етап їхнього становлення, характерний стихійною появою арт-галерей у Києві, Харкові, Одесі та Львові. Другий етап (1995-2002 рр.) характеризувався збільшенням кількості галерей, розширенням співпраці із зарубіжними культурними закладами. Арт-галереї почали вирішувати завдання інституційного, культурного і творчого розвитку. Із 2002 р. почався третій етап розвитку, важливими рисами якого є творча спеціалізація та легалізація галерей [5, с. 23].

Сьогодні галерея є важливим чинником розвитку культурного життя країни. Це не лише мистецький центр, а й культурний, який є, зокрема, осередком міжкультурної комунікації [2, с. 77]. Можна впевнено сказати, що галерея органічно ввійшла в сучасне культурне життя українського суспільства, ставши важливою його складовою, це своєрідний стержень сучасного арт-ринку.

ЛІТЕРАТУРА :

1. Авраменко О. Особливості інтеграції українського актуального мистецтва в європейський мистецький простір (досвід у Венеційській бієнале 2001-2007 років) / О.Авраменко // Сучасне мистецтво: Наук. зб. – Вип. 4. – 2007. – С. 25–39.
2. Михальчук В. Дефінітивні та функціональні аспекти дослідження художніх галерей у вимірі динаміки освіти: Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 10 (Ч. 3). – С. 77–85.
3. Михальчук В. Мистецька галерея як феномен арт-простору сучасної України / Михальчук В. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Mykola/Downloads/Mz_2014_26_26.pdf
4. Моль А. Социодинамика культуры / Абраям Моль ; предисл. Б. В. Бирюкова ; [пер. с фр.]. – изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
5. Хаматов В. Галерейному руху 15 років / В. Хаматов // Галерея. – 2002. – №9. – С. 23 – 27.

30-ЛІТТЯ ВИХОДУ УГКЦ З ПІДПІЛЛЯ: НОВА ПАРАДИГМА СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ

У 2019 році минає 30 років з часу виходу Української греко-католицької церкви з підпілля, в якому вона опинилася з часів сумнозвісного Львівського псевдособору 1946 року. «Катакомбний» період існування Церкви був позначений складною, жортовною, підчас драматичною боротьбою за право на служіння, право бути «греко-католиком», відтак виявляти свою духовно-релігійну та національно-культурну ідентичність.

В умовах незалежної України греко-католицька церква повною мірою реалізувала свій духовнотворчий та соціальний потенціал, еволюціонувала від церкви «регіональної» до загальноукраїнської (перенесення осідку до Києва, створення парафій на сході та півдні України).

Особливо вагомо греко-католицька церква заявила про себе як соціальна інституція. Практика соціального служіння УГКЦ має давню і багату успіхами традицію. Її парадигмальні, теоретичні параметри окреслені у численних напрацюваннях отців церкви, постановках соборів, папських енцикліках тощо.

30-ліття виходу з підпілля – нелише урочиста дата, але й час підводити певні підсумки і окреслювати нові перспективи та завдання на ниві соціального служіння. З цього огляду, винятково важливе значення має документ – душпастирський порадище «Покликання мирян до участі в суспільно-політичному житті країни», затверджений Синодом Єпископів УГКЦ у 2018 році [1]. Його поява – вияв зацікавлення «долею всіх членів суспільства» у часі новітніх викликів. Суспільно-політичне служіння мирян означається як «місія евангелізації». Наголошується, що основними принципами соціальної політики Церкви є людська гідність, солідарність, субсидіарність та спільне благо [1].

Участь у суспільно-політичному житті проголошується завданням, яке повинні взяти на себе миряни, що є невід'ємною частиною їх християнського покликання. Духовенству УГКЦ заборонено брати безпосередню участь у політичному процесі, використовувати свій сан для політичної агітації. Їх служіння несумісне з перебуванням у тій чи іншій політичній організації. Натомість, вони повинні заохочувати мирян до відповідального служіння своєму народові [1].

«Порадище» виділяє декілька напрямків суспільно-політичної місії мирян: християнський політик чи громадський діяч захищає гідність людської особи, традиційні християнські сімейні цінності; кожному мають бути гарантовані повага до прав людини та належний захист; кожен має право на участь у політичному житті; управління громадським життям – результат спільної відповідальності; відійти від свідомості патерналізму [1].

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

Усі ці принципи не є чимось радикально новим у теорії та практиці соціального служіння, однак в сучасних вкрай непростих умовах вони набувають нового наповнення, а їх неухильне виконання та дотримання спроможне оптимізувати ситуацію в країні, витворити особливе духовне поле, здатне подолати чимало сучасних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Покликання мирян до участі у суспільно-політичному житті країни // Електронний ресурс: режим доступу: http://news.ugcc.ua/documents/dushpastirskiy_poradnik_poklikan

Наталія Теодорівна Грицай

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

У сучасній культурологічній думці особливої актуальності та гостроти набуває звернення до етнопсихологічних засад буття особи та спільноти у контексті культури. Варто зазначити, що етнопсихологія (гр. *ethnos* – народ, *psyche* – душа, *logos* – вчення) «вивчає особливості національного характеру, поведінки, свідомості, психіки, які визначають властиві риси певної спільноти та відрізняють один від іншого, а також етнічну варіативність соціальних процесів, соціальну зумовленість і соціальну різноманітність функціонування етнічних рис культури і побуту» [5, с. 7]. Водночас етнопсихологія розглядає досить гостру проблему, а саме, взаємодію особистості та етнічної спільноти, адже становлення людини як особистості є неможливим без етнічної складової (культури, традицій, цінностей тощо), включаючи й те, що вона не може існувати без елементів свідомості та підсвідомості конкретної спільноти, до якої ця особистість належить.

За словами українського дослідника П. Гнатенка, якраз у глибинах власного духовного існування, духовності, етнопсихологічні виміри охоплюють «внутрішнє багатство, терпимість, релігійність і високу моральність особистості» [2, с. 397] в контексті буття української культури. Етнопсихологія українців передусім здебільшого відображена в їхній емоційності, естетизмі та відчутті краси й любові, а вони є необхідними для вдалого розвитку особистості. Відомий український дослідник Іван Крип'якевич, досліджуючи етнопсихологічні та історичні засади буття української людини, наголошував на таких атрибутивних характеристиках, як пошана до рідної землі, готовність її захищати: «Войовник і господар – це тип давнього українця» [4, с.152].

В українській етнопсихології вдало простежується така домінанта як толерантність. Звідси випливають такі риси українців, як терпимість та поступливість у позитивному значенні та непослідовність конкретних дій у негативному. Зокрема, на глибокій духовній основі української культури наголошував Микола Костомаров, який у своїй відомій праці «Дві руські народності» зазначав, що українці по-особливому себе проявляють «въ духовной сторонѣ жизни, въ поэзи, которая въ послѣднемъ развилась несравнеино шире, живѣе и полнѣе» [3, с.65]. Про глибоку етнопсихологічну основу буття української людини у контексті культури висловився Володимир Антонович, наголошуючи, зокрема, на її релігійній вірі: «у русина віра живе чуттям інтимним....Релігійне чуття його видається великим теплом і щирістю» [1, с. 98]. Отже, такі етнопсихологічні домінанти як духовне самозаглиблення й внутрішньо-іманентна саморефлексія є невідємними атрибутивними характеристиками української людини в національній культурі.

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Три національні типи народні. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – Київ: Либідь, 1995. – С. 91—101.
2. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Идентичность: философский и психологический анализ. – К.: Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
3. Костомаров Н. И. Две русские народности // Основа. –СПб., 1861. – №3.– С. 33–80.
4. Крип'якевич І. Український світогляд // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. – С. 151–166.
5. Шаповал Л.І. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: Довідник. – Полтава, 2009. – 268с.

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ТА РИТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Суспільство як певна окрема соціальна група завжди, і особливо в сьогоденні, використовує різні механізми для збереження своєї цілісності, ідентифікації членів, їх згуртування тощо. Попри юридичні, моральні, релігійні регулятори спільнотного життя застосовуються й форми та елементи соціального міфу. Важливою умовою для розуміння спільнотного свого місця в світі, самоусвідомлення себе як окремого суспільного організму, формування колективної ідентичності є необхідність зафіксувати певні значущі моменти зі свого минулого (далекого чи не дуже) у формі вербальній чи матеріальній. Для такої фіксації застосовуються як методи наукового знання, зокрема засоби науки історії, так і формування колективної пам'яті на основі міфологізації минулого через ритуалізацію простору, в якому перебуває людина.

Барбара Шацька обґрунтовує міфологізацію минулого в колективній пам'яті, розглядаючи міф як різновид знань про минуле, відмінний від історії, хоча він і використовує історичне знання. «Міф стосується одиначної події. Він опертий на вірі, його істинність не підлягає верифікації. Міф творить суспільну сув'язь. Він радше інформує про те, якими є сучасні тривоги і стан духу, ніж про те, яким було минуле»¹. При цьому міф розглядається дослідницею у тісному взаємозв'язку зі сферою *sacrum*, як і колективна пам'ять про минуле, яка теж має певні сакралізуючі властивості. Можна припустити, що саме міф і є тим сакралізуючим елементом спільної пам'яті, що пов'язує її з сьогоденням людини. Про сакралізацію колективної пам'яті свідчить велика кількість ритуалів та пам'ятних речей й місць як об'єктивованих спогадів, необхідних для пам'ятання чи відвернення забуття. Власне можемо говорити про те, що значна ритуалізація й виявляє її міфологічний характер, а також це найуспішніший спосіб поєднання минулого з сучасним.

Серед міфологізації минулого важливе місце має, з одного боку, його словесне оформлення, представлене через перекази, легенди, пісні тощо, з іншого – ритуальний вимір міфу, який виявляється через ознакування простору маркерами, пов'язаними із минулим (здебільшого героїчним) – найменування вулиць, спорудження пам'ятників, створення музеїв і т.д., та ритуальними діями, які в сучасності набувають нового вияву (як то святкування ювілеїв, спеціальних дат, проведення парадів, знаменних маршів тощо).

Аляйда Ассман обґрунтовує механізми формування колективної (культурної) пам'яті як властивого для кожного суспільства і кожної епохи набору текстів, зобра-

---

¹ Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт. Чернівці 2011, с. 97-98.

жень і ритуалів, які постійно використовуються і через які група набуває і підтримує культурну ідентичність. Тут учена виділяє функціональну (як сховище знань) та накопичувальну (як процес/реконструкція/пригадування) пам'яті. Функціональна пам'ять прив'язує Вчора до Сьогодні, застосовує перспективне використання спогадів, поміщених у сховищі накопичувальної пам'яті через свята, суспільні ритуали колективного вшанування та залучення до них колективних суб'єктів дії. Накопичувальна пам'ять є заднім тлом для функціональної, вона є вмістилищем позачасових різнорідних роз'єднаних елементів, формами якої є недоторканність текстів, автономний статус документів, представлених через літературу, мистецтво, музеї, науку, а носіями інформації виступають індивіди всередині культурної спільноти¹.

Зважаючи на те, що згадування як одна з умов існування пам'яті зумовлює повернення до минулого, важливо аби це минуле у різних формах було позначене в просторі. Важливе значення тут має його героїзація, бо саме так певні моменти зі сфери повсякденної історії переносяться у сферу історії сакральної, міфологізованої. При цьому можуть героїзуватися не лише окремі особистості чи події, але й місця, які з ними пов'язані: особистості позбуваються своєї індивідуалізації та стають уособленнями певних чеснот чи цінностей, події перетворюються у символи, взірці для поведінки, місця стають просторами для здійснення сакральних дій, ритуалів. Саме через них і підтримується зв'язок із міфом.

Пол Коннертон зазначає, що за модерної доби почали винаходити й започатковувати ритуали, через які можна було б заявити про зв'язок із відповідним відрізком історичного минулого, а задля цього почали організовувати церемонії, проводити паради і масові зібрання та споруджувати нові будівлі, де б розмістилися нові ритуальні простори. Він виокремлює 2 типи ритуалів, пов'язуючи їх з тим, що людство зберігає минуле (чи його версії) у формі слів та образів: інкорпорування/втілення (обумовлені конкретною культурою жести і пози тіла, а також їхні послідовності) та записування (за допомогою письма, аудіо та відео носіїв, а навіть засобом Інтернету)².

Необхідними для здійснення ритуалу є дві умови: час та місце. У випадку з часом обираються дати, пов'язані із біографією культурного героя чи виховними моментами з історії та життя спільноти. Символічно час здійснення ритуалу має повертати до початку часів – в новітніх ритуалах створення держави, віднайдення незалежності, формування нації тощо.

Місце проведення ритуалу завжди сприймалося як світова вісь, центр світу, в сучасній соціальній міфології пов'язується здебільшого із так званими «місцями пам'яті». П'єр Нора пропонує розглядати під цим поняттям ті місця (в усіх значеннях слова), в яких укорінилася пам'ять спільноти, тобто кожен значущу одиницю матеріального та нематеріального характеру, яка внаслідок людської волі або роботи часу стала символічним елементом спадщини спільноти³. Аляйда Асман, роздуму-

---

¹ Асман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ 2012.

² Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К., 2013. С. 80.

³ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ 2014. С. 244.

ючи над місцями пам'яті, прив'язує їх до конкретних місць, де вже діяла людина, в протиставленні до абстрактного простору як сфери людського планування. Також вона важливого значення надає травматичним місцям й пов'язаним із ними травматичним роковинам, наголошуючи на необхідності виокремлення в контексті колективної пам'яті та меморіалізації спогадів міфологічною свідомістю пам'яті переможців і переможених, жертви та злочинця (і в їхньому контексті свідка)¹.

Ритуалізація простору, облаштування для здійснення ритуалу, сакралізує його, з одного боку, виключаючи цей простір із нашого повсякденного життя, з іншого – постійно нагадує членам спільноти (бо знаходиться увесь час у полі зору) про ті моменти з колективної історії, які слід зберігати в пам'яті та постійно до них звертатися з метою консолідації групи, ідентифікації її членів. Ознакування простору через елементи соціального міфу та позначення/створення місць для проведення суспільно значущих ритуалів виконую цю функцію щонайкраще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая. М., 2014. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ 2012.
2. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. К., 2013.
3. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ 2014.
4. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт. Чернівці 2011.

---

¹ Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая. М., 2014. С. 136-137.

Надія Василівна Лазарович

ІДЕНТИЧНІСТЬ: КОЛІЗІЇ СТАНОВЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Однією з чільних тенденцій сучасного соціокультурного простору України постає проблема формування культурної ідентичності – регіональної, етнічної, національної. З одного боку, – цивілізаційні глобальні зрушення, засилля стандартів масової культури, принципів стандартизації та тиражування, а з іншого – «амбівалентність», «подвійні стандарти» колоніального радянського минулого, тільки ускладнюють питання формування української соціокультурної ідентичності та аксіологічних пріоритетів сьогодення. На переконання українського дослідника М. Рябчука, подолання постколоніальної спадщини сучасного українського соціуму, а відтак і проблему ідентифікаційної невизначеності, здійснити набагато важче, аніж викоринити із суспільної свідомості комуністично-тоталітарні пережитки минулого. Це скеровано на «світоглядну розгубленість, «шизофренічність», одночасну зорієнтованість на протилежні, взаємовиключні цінності ...ця «амбівалентність» не є лише «спадком» – закономірним наслідком різкого переходу суспільства від однієї системи цінностей до іншої, а й свого роду набутком – результатом цілеспрямованої діяльності посткомуністичних еліт, спрямованої на атомізацію та дезорієнтацію суспільства» [5, с. 45]. Таким чином, питання формування культурної ідентичності в сучасному українському соціокультурному просторі постає не так однозначно.

Слід наголосити, що у основу феномену ідентичності закладені стійкі структури суспільної свідомості – ідентети, які сформувалися впродовж тривалих історичних періодів. Проте, з іншого боку, формування ідентичності піддається деконструкції під впливом змін, які характерні для сучасного соціокультурного простору, тим самим поглиблюючи стан «ідентифікаційної невизначеності» українського соціуму. Процес побудови української національної ідентичності ускладнювався довготривалими спробами викоринення національних цінностей та ідей, пригнічення національної свідомості та нищенням історичної пам'яті й національних здобутків шляхом створення монолітної «радянської» ідентичності. Відтак, як пише О. Пахльовська, ми маємо справу з культурою та суспільством, котре «впродовж принаймні трьох століть проіснувало фактично в режимі постійного геноциду, етноциду і лінгвоциду, – суспільством, у якому відтак були порушені етичні основи внутрішньої та зовнішньої комунікації» [3]. Тому сьогодні ми стикаємося з тотальними процесами маргіналізації, що охопили українське суспільство, де сформувалися чільні соціальні прошарки «манкуртів», котрі не мають чітких національно-культурних орієнтацій, не можуть заявити про свою причетність до цінностей української культури. Відповідно, культивування ідентифікаційних практик – це надто тривалий процес, що передбачає поєднання

історичних передумов, спадкоємності традицій, особливостей ментальності й перспектив розвитку української культури.

Так, проблема формування культурної ідентичності набуває особливого змістового наповнення в українському соціокультурному просторі, адже наша держава перебуває в силовому полі суперечливих суспільно-цивілізаційних тенденцій – глобалізаційних та національно-етнічних, орієнтації на Захід чи Схід тощо. Усе це створює ситуацію «системної кризи» українського суспільства, оскільки на сучасному етапі соціокультурного розвитку спостерігається надзвичайно вузький спектр застосовуваних ідентифікаційних практик. Скажімо, в українському соціокультурному просторі сьогодні найбільш репрезентативними є дві ідентифікаційні практики: консервативно-ретроспективна модель, ґрунтована на ідентифікації з власною історією, народною культурою, яка не завжди враховує сучасні процеси соціокультурного поступу, а також модель орієнтації «на інших» через самоототожнення з демократичними країнами Заходу [1, с. 17–18], в межах котрої часто нівелюються особливості ментальності, історичної спадкоємності та рис національного характеру українців. Відтак, це зумовлює своєрідний «простраційний стан культури», коли «одна її частина – псевдомодерна, – полюючи за уявним майбутнім, відчужує від себе реальне минуле. Інша – консервативна – прив'язавши себе до уявного минулого, відчужує від себе реальне майбутнє» [3].

Глобалізаційні процеси та полівекторність соціокультурного розвитку українського суспільства зумовлюють формування моделей ідентифікаційних практик на наддержавному, наднаціональному рівні – так з'являється феномен наднаціональної ідентичності. Приміром, метою створення наднаціональних ідентичностей, що виявляється у творенні «постнаціонального суспільства», є логічна анігіляція, реконфігурація національної ідентичності в ситуації зникнення національних держав і утворення наднаціональних об'єднань – ЄС, ЄП та ін. За словами Н. Пелагеші, домінуючі форми наднаціональних ідентичностей в Україні – «панросійська» та «європейська». Модель формування панросійської ідентичності полягає у творенні єдиної національної ідентичності на засадах російського титульного етносу і притаманний східним теренам нашої держави. Натомість, європейська ідентичність передбачає когеренцію української спільноти до європейської, механізмами конструювання якої, на думку дослідниці, є: розвиток громадянства; створення наднаціонального символічного простору ЄС; формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору; здійснення політики європейської колективної пам'яті та розвиток наднаціональної системи бібліотек; наднаціональна культурна політика; наднаціональна мовна політика з метою створення *lingua franca* для об'єднаної спільноти; наднаціональна освітня та спортивна політики ЄС як чинники згуртування спільноти» [4, с. 68].

Відтак, останнім часом в українському соціокультурному просторі активно дискутується проблема формування наднаціональної ідентичності на основі впровадження політики європейської ідентичності. Так, свого часу Ш. де Голль називав

європейський соціокультурний простір «Європою батьківщин», акцентуючи на глибинній вкоріненості у національні цінності, ідеї, що зумовлювали формування національної ідентичності. Сьогодні ж нівелювання державних кордонів та формування дискурсів понад національним виміром постають необхідною умовою глобалізаційно-цивілізаційних процесів, тож збереження національної ідентичності в українському сучасному суспільстві постає особливо гостро. За словами українського філософа С. Кримського, «про будь-яке явище культури можна говорити лише в контексті вираження та використання живого досвіду історії та його можливостей з погляду перетворення цього досвіду на цінності сучасного ладу життя... Культура – це система перенесення цінностей сучасності в буття людини, у смисл її життєдіяльності з урахуванням досвіду минулого і перспектив майбутнього» [2, с. 20]. Тож питання «духовно-морального оновлення» та пошуку нових аксіологічних вимірів є засадничими основами для формування моделей ідентичності для сучасного українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубенко А.С. Взаємодія особистісної та соціальної ідентичності (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філос. наук. – Харків: Харків. унів. повітряних сил, 2005. – 21 с.
2. Кримський С. Культура розкриває внутрішню безмежність людини // Культурологічна думка. – 2009. – №1. – С. 18–26.
3. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм / О. Пахльовська // Сучасність. – Ч.10. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.traducionalist.info/forum/44-172-1>
4. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. – Київ: НІСД, 2008. – 288 с.
5. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження / М. Рябчук. – Київ: Вид-во «К.І.С.», 2011. – 240 с.

ІДЕЯ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ ЧОРНОБИЛЯ У ВІЗУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРИ

Чорнобильська катастрофа – одна з ключових тем національної культури, яка досі гостро актуальна і значуща. Відтак звернення до її осмислення в різних контекстах цілком закономірне. Історіографія питання може бути представлена такими іменами: Олесь Гончар, І. Драч, Ліна Костенко, Б. Олійник, Ю. Щербак, В. Яворівський (література); Т. Гундорова, Н. Барановська, Г. Бондаренко, О. Бондаренко, Т. Гардашук (науково-філософська сфера); О. Баршинова, Б. Ворон, В. Головка, О. Петрова, В. Підгора, В. Сидоренко, К. Скуридіна (мистецтвознавство).

«Чорнобиль» виходить далеко за межі історичної події, це метафора для позначення трагедії, катастрофи, руйнації, страждання. Чорнобильське лихо торкається кожного українця, адже це втрата дому, відрив від рідної землі, сплюндрована природа. Рефлексії довкола катастрофи охоплюють усі царини нашої духовності, однією з яких є мистецтво і візуальна культура.

Тематику мистецького осмислення Чорнобиля представляють такі вектори: меморіалізація події, творення віртуальної поставарійної реальності, антиутопічні візії, мотив попередження техногенних катастроф, а також ревіталізація – відновлення понівеченої землі, відродження життя у зоні відчуження.

Одним з найбільш актуальних векторів філософсько-естетичних інтерпретацій Чорнобиля як в теоретичному, так і в практичному сенсі, є ідея ревіталізації. Слово «ревіталізація» походить від латинських слів «re» – відновлення і «vita» – життя. Відтак у вузькому значенні – це відновлення життя. Ідея ревіталізації має великий потенціал подолання наслідків аварії: відновлення і оновлення, відтворення, повернення, відбудова, активізація, оживлення, відродження.

Ідея ревіталізації заснована на неперервності життя в чорнобильській зоні, спирається на використання потенціалу мистецтва (арт-терапія, прогностична оцінка, мистецькі варіанти віталізації), творення міфів і міфологізацію, представлене на проєктах оживлення території, формуванням нового екологічного світогляду.

Ревіталізація через неперервність життя в чорнобильській зоні може бути підкріплена тезою про те, життя та діяльність людей тут ніколи не припинялися. Це і функціонування ЧАЕС, і робота довкола зведення Саркофага-2, і бізнес з вивезення деревини, металобрухту, торгівля; а також самосели, нові поселенці і відвідувачі. Мистецький варіант підтвердження цієї ідеї знаходимо у фототрилогії А. Бородавки й О. Анісімова («Ляльки Чорнобиля», «Обличчя Чорнобиля» і «Дороги Чорнобиля»). Ще одним задокументованим свідченням продовження життя є фільм «The Babushkas of Chernobyl» («Чорнобильські бабусі»), знятий американськими документалістками

Холлі Морріс і Енн Богарт у 2015 р., які відвідали зону відчуження і створили стрічку про мешканок чорнобильської зони, їх силу і стійкість, любов до рідної землі і невичерпне почуття гумору, що надає насагу для життя.

Потужним засобом ревіталізації Чорнобиля є царина творчості і мистецтва. Креативні практики містять великий потенціал для відродження як на індивідуальному рівні (мистецтво як терапія, компенсація особистісних втрат, примусового виселення, хвороб), так і на суспільному, загальнокультурному (звільнення від тягара трагедії глобального масштабу, відродження віри і довіри до людей та світу, віднайдення шляхів оздоровлення).

Мистецтво як терапія на індивідуальному рівні може бути представлене життєдіяльністю О. Векленка, ліквідатора аварії на Чорнобильській станції, художника, професора Харківського державного університету дизайну і мистецтва. Його творчість спрямована на осмислення Чорнобиля та екологічних загроз сьогодення. Насамперед це організація і керівництво роботою асоціації дизайнерів-графіків «4-й Блок». Також прикладом слугує творчий шлях Христини Катракіс. Чорнобильська аварія спричинила особисту трагедію – втрату новонародженої дитини, відтак підштовхнула до живописання і вилилися в серію картин під назвою «Зона». Ната Жиженко (і її проєкт ONUKA), широко відома піснями екологічного спрямування, свого часу захистила магістерську роботу про вплив аварії на ЧАЕС на культуру поліського регіону. Причина звернення співачки до екологічної тематики зумовлена особистим інтересом, адже її батько був ліквідатором наслідків аварії.

Творчість митців позначена футурологічним сенсом, а мистецтво здатне відігравати прогностичну функцію в соціокультурному бутті. Це підтверджує феномен М. Примаченко, яка жила і творила у с. Болотня на Київщині, що потрапило в Чорнобильську зону. Широковідомий цикл картин художниці на чорнобильську тематику.

Митці пропонують різні шляхи оздоровлення. У цьому руслі варто згадати діяльність асоціації дизайнерів-графіків «4-й Блок». Учасники асоціації проводять трієнале: міжнародний фестиваль графічного дизайну. Кращі графіки світу, об'єднані ідеєю захисту довкілля, займаються активною мистецькою і просвітницькою екологічною діяльністю, проводить конференції, форуми, майстер-класи.

Ревіталізація відбувається через творення міфів і міфологізацію. У Чорнобилі паралельного співіснують різні культури пласти, тут нашаровані віртуальні часові і буттєві рівні минулого і сьогодення. Чорнобильську міфотворчість і фольклоризацію зони розкриває Г. Бондаренко [1]. Дослідниця фіксує поствибухову міфологізацію і виділяє чимало її проявів.

Ревіталізація може бути осмислена як нове життя й оживлення території. За словами О. Бондаренка (ядерний фізик, доктор біологічних наук за спеціальністю радіобіологія, свого часу директор науково-виробничого підприємства «Чорнобильський радіоекологічний центр»), головними проблемами, що ускладнюють ревіталізацію зони відчуження, є брак позитивного мислення, наявність синдро-

му «жертви Чорнобиля». Вчений опрацьовує тему освоєння покинутих територій. Серед інших ідей пропонує звернутися до розробки японської компанії Zena System – інноваційної дизайн системи збирання енергії вітру, так званої «Повітряної вежі», що включає електростанцію, туристичні об'єкти, завод з опріснення води і т. ін. [2].

Вдалим доповненням попередніх міркувань щодо ідеї ревіталізації зони відчуження є не так давно створені мурали в місті Чорнобилі: синьо-зелені кролики Антоніо Коррейя (Pantonio), що символізують відродження живого на зараженій території; «схвильований лікар» Гвідо Ван Хелтена, присвячений ліквідаторам, які віддали життя чи втратили здоров'я в зоні лиха; коні Пржевальського і велетенська долоня, що управляє атомом, В. Коршунова, символізують нові технології та наукові дослідження, які посприяють відродженню і вселяють надію на краще майбутнє.

Ревіталізацію вбачаємо й у творенні нового екологічного світогляду. За влучним висловом Г. Бондаренко, Чорнобиль започаткував новий екологічний світогляд, світосприйняття і спосіб життя. Цей світогляд набуває всеохопного характеру, поєднує морально-етичний, аксіологічний, функціональний підходи до природи, теоретичний і прикладний аспекти.

Підсумовуючи, варто зазначити, що вплив Чорнобильської катастрофи відчутний донині у всіх царинах сучасної культури. Прикладом слугує мистецтво, де серед актуальних філософсько-естетичних векторів візуальних осмислень виділяється ідея ревіталізації, заснована на використанні потенціалу мистецтва, творенні позитивних міфів, формуванні нового екологічного світогляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. Чорнобиль: у вимірі постгуманізму. Народна творчість та етнографія, 2007, № 2, с. 121–126. Доступно на: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43213/22-Bondarenko.pdf?sequence=1> [зв. 2018-09-17].
2. Бондаренко О. Освоєння земель Чорнобильської зони відчуження – проектуємо майбутнє разом. Доступно на: <http://urps-notices.blogspot.com/2011/02/blog-post.html> [зв. 2020-02-02].

ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ СТРАЖДАННЯ ЯК НАСЛІДОК КОНФЛІКТУ *RELATION DUELLE* НА “СТАДІЇ ДЗЕРКАЛА”

Конфлікт дуального відношення (далі – *relation duelle*) на стадії дзеркала в психоаналітичній концепції Жака Лакана відіграє важливу роль у подальшому формуванні картини світу окремої людини. В шість місяців дитина ще не здатна моторно координувати власне тіло, проте віднаходить його уявну цілісність у дзеркальному відображенні. Конфліктність природи *relation duelle* полягає у протиставленні уявно-цілісного “Я” та реально-фрагментарного тіла, що є основою майбутнього розколу через ідентифікацію себе з власним образом, місцем зіткнення культури та природи, конфлікту між “реальним ніщо” та “застиглим уявним”.

Причини *relation duelle* носять не метафізичний характер, а ховаються в дещо викривленому зв’язку людини та природи. Свідченням цього є вражаючий контраст між цілковитою безпорадністю новонароджених та їх нестримним бажанням пізнавати світ. В перші місяці життя через анатомічну незавершеність пірамідальної системи головного мозку дитина нездатна повноцінно координувати власні рухи, проте уважне спостереження за ними у дзеркалі відкривають для неї можливість творення символічної матриці майбутнього “Я” в своїй первинній, невербальній формі.

Важливо розуміти, що описаний нами контекст формування фіктивного “Я” залишиться для людини принципово непереборним, незалежно від успішності подальшого засвоєння соціальних інстинктів. Відтак, “стадія дзеркала” є своєрідною першою драмою, яка залишає відбиток на всьому подальшому розумовому розвитку людської істоти. Призма оптичного обману в дзеркалі суперечить внутрішньому хаосу, в полоні якого перебуває новонароджений, проте сприймається як справжня реальність через спокусливу простоту візуальної форми, яка штучно об’єднує надскладний характер психіки.

Аналіз цього феномену в міфологічному контексті розкриває перед нами картину сакрального ставлення до дзеркал у різних культурах. Для прикладу в синтоїзмі дзеркало Ята є одним із божественних атрибутів імператорської влади в Японії, а для молитви в домашніх умовах влаштовується вітвар (камідана) з дзеркалом по центру. В грецькій міфології Персею вдалося вбити Медузу за допомогою блискучого щита, який він використав, як дзеркало. В багатьох народів Азії та Близького Сходу, тінь яку відкидає людина, відображення у воді або дзеркалі, портретна ілюстрація є вмістилищами для душі. З іншого боку, відомий усім міф про Нарциса, архетипічний символ зацикленості на собі, історія про закоханість у власне відображення, що призводить до трагічної смерті. В сучасній масовій культурі досі поширено упереджене

ставлення до дзеркал, зокрема табу на те, щоб побачити власне відображення у розбитому дзеркалі, звичай завішувати дзеркала полотнами в помешканнях, де щойно померла людина тощо. Зрештою, популярний мотив у фільмах жахів та готичному романі, де відображення у дзеркалі є або злим двійником, або місцем зустрічі з надприродними силами. Амбівалентне ставлення до власного відображення, яке ми спостерігаємо у метасюжетах, є відлунням первинного несвідомого страху перед усвідомленням ілюзорного характеру “Я” як цілісної структури.

Ідентифікації себе через власний образ є джерелом дисонансу, що, з одного боку, дарує крихке, але все ж відчуття власної ідентичності, а з іншого – зумовлює відчуження суб'єкта від самого себе, інших людей та, зрештою, світу. Наслідком конфлікту *relation duelle* є звичка дистанційно сприймати себе зі сторони та зведення власного життя до спостереження за ним. Через необхідність постійного включення емпіричного досвіду у символічний контекст наша свідомість перетворюється у “картезіанський театр” Деніела Деннета.

Театралізація власного життя найбільш яскраво втілена у сценічному характері переживання людиною страждання. Гра у власне існування проявляється у бурхливій палітрі негативних емоцій на обличчі, навіть коли довкола немає глядачів, у формі темпоральної рефлексії довкола поганих спогадів, що знову і знову відтворюються у пам'яті, незважаючи на зростаючий біль. Зрештою, фізична агонія, передсмертний жах або екзистенціальний крах завжди проживаються з долею спостереження за подією зі сторони, наче підглядання за своєю ж поведінкою у дзеркалі.

Осмилення конфлікту *relation duelle* дозволяє відкрити для себе подвійне заперечення через можливість спостереження за тим собою, який спостерігає за власним стражданням зі сторони, без претензії на безкінечну інтелектуальну рекурсію, а для символічної редукації та прагматичного самоствердження у чистоті власного страждання.

ЛЮДИНА В СЕНТЕНЦІЯХ ЛЮБОМИРА ГУЗАРА

Блаженніший Любомир Гузар належить до тих ієрархів УГКЦ, які виділялися глибокою ерудицією, життєвою мудрістю, особливим умінням контактувати з людьми й помічати найпекучіші проблеми, які їх хвилюють. Можна ствердити, що він був справжнім філософом, адже збережені й опубліковані його сентенції сповнені розмірковувань про сутність людини, сенс її життя, свободу й відповідальність, гідність і чесноти, добро й щастя тощо.

Засвідчує це нещодавно опублікована книга його авторства «Думки у спадок», де читач знайде сповнені філософського змісту глибокі роздуми мудреця про людину як таку. Він пригадає Діогена, який серед білого дня ходив із ліхтарем і шукав людину. Виявляється, за більш ніж дві тисячі років у світі так само рідкісною є справжня людина. Блаженніший вважає, що «людина – це створіння, цінність якого полягає не тільки в тому, що вона досягнула, а й у тому, до чого змагала. Оцінювати її потрібно не по тому, що вона досягнула, а наскільки вона бажала, наскільки вона старалась. А якщо вона довго старалась, то вже стала кращою людиною. Люди себе руйнують, бо не мають в житті мети» - так визначає homo sapiens автор «Думок» [1, с.4]. Суголосно з філософами-екзистенціалістами він вважає людину тільки проектом, вона повинна протягом всього життя наполегливо працювати над собою, над здійсненнім цього проекту. Тому й недоліки в поведінці іншої людини, у її ставленні до людей, з точки зору Блаженнішого, є приводом проаналізувати свої помилки, інша людина наче віддзеркалює нашу природу й поведінку. Цю ситуацію підкреслює подане ним визначення справжньої людини: «Моє велике бажання – бути людиною. Багато зустрічаємо осіб, але мало серед них людей, - людей у повному значенні цього слова. Дуже важко визначити, що це таке, але можна сказати, що людина – це особа, яка, якщо не під кожним, то під багатьма оглядами, справляє на нас враження. Зустрівшись з такою людиною, ви відходите від неї кращим...» [1, с.4].

Зріла людина – це не досконала особа, а така, що намагається нею бути. Досконалих людей немає, але до цього треба прагнути, з таких людей, які працюють над собою, складається і держава, і Церква, і громада. Вони досконалі, коли складаються зі зрілих людей: «Зрілість особи пізнається по тому, наскільки вона готова брати на себе відповідальність за те, що робить. Є люди, які ніколи ні на що не можуть наважитися, бо бояться наслідків відповідальності...» [1, с.6]. Брати на себе відповідальність – це набагато складніше, ніж розуміти, що вона означає. Однак, все просто: «Відповідальність – це готовність прийняти наслідки нашого рішення». У зв'язку з цим не можна не подивуватися, як влучно схоплена у його словах сучасна ситуація в Україні: «У чому наша головна трудність? Вона в тому, що триста років

живучи під окупаціями, ми втратили почуття відповідальності. Ми забули його, бо триста років нами керував хтось інший, хтось чужий. Хтось, на кого ми поклали відповідальність за все. І знаходили в тому втіху, бо мали кого ганити за всі свої негаразди» [1,с. 102].

Блаженніший завжди наголошував на гідності людини. Він був переконаний, що у світі дуже мало людей, які справді намагаються бути людьми, адже бути людиною – це велика гідність, яку, на жаль, не кожен прагне розвинути. Людина природна – це людина скромна, скромність є у серці, в усвідомленні того, що людина повинна віддавати – нести у світ добро, милосердя, любов: «Я бачу кожную професію як служіння, - твердив мудрець. – Лікар, учитель, письменник, робітник і навіть політик - то служіння іншим. Тільки тоді, коли ми віддаємо, стаємо багатшими. Треба формувати в людях розуміння служіння» [1,с. 9].

З вірою в людину Блаженніший дивився у майбутнє України. Якою буде наша держава, залежить від кожного з нас – переконував мислитель. Усе залежить від того, скільки добра ми бажаємо громадянам нашої Батьківщини, і скільки зусиль готові докласти, щоб те всенародне добро стало дійсністю. Україна буде такою, якою ми її зробимо. Найперше – це «зробити людську гідність мірою усіх речей. І тоді революція буде завершена» [1,с. 105].

ЛІТЕРАТУРА

1. Блаженніший Любомир. Думки у спадок. Упор. Ольга Гнатишин. Львів:Свічадо,2018.112 с.

*Марія Кохановська
(м. Львів, Україна)*

ЕКОНОМІКА ТА МОРАЛЬ В ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Економіка – одна із найважливіших сфер суспільства, оскільки сприяє задоволенню потреб, необхідних для життя та розвитку людини, впливає на примноження та розподіл матеріальних і духовних благ. Кароль Войтила акцентує увагу на неналежному місці людини у сучасних економічних системах – вона використовується як знаряддя, а не мета їх розвитку. Завдяки праці він вбачає можливість розвитку людини, реалізації її природи, а також покликання. Однак зауважує панування людини не над природою, а над іншими людьми. Це суперечить передусім гідності людини. Оскільки людину Кароль Войтила відносить до головних джерел благ на землі, це передбачає необхідність поваги до її трансцендентних вимірів. Будь-які трансформації у цій сфері, що не базуватимуться на такому розумінні, підпорядковують людину людині.

Дослідники філософсько-богословської спадщини Кароля Войтили відзначають його вагомий внесок у зміну поглядів на характер праці та економіки в цілому. Він полягає в акцентуванні на суб'єкті, а не на об'єкті праці. Такий погляд обумовлюється християнським трактуванням мети усього створеного як призначеного для служіння людині, а також прийняття людського життя із притаманною йому гідністю як найбільшої цінності.

У філософсько-богословській спадщині Кароля Войтили праця розглядається не стільки як умова задоволення належних умов існування людини, а як спосіб реалізації природи та покликання людини – створеної на образ та подобу Бога. Оцінку Каролем Войтилою матеріального забезпечення людини як умови гідного життя, всебічного розвитку та можливості її самореалізації можемо назвати антиподом зростаючого у сучасну епоху розуміння матеріальних цінностей як засобу утвердження влади, що веде до зросту егоїзму та матеріалізму.

Кароль Войтила здійснює детальний аналіз економічної сфери суспільства з точки зору дотримання прав та реалізації свобод людини, а також можливості розвитку її моральності. Саме з огляду на цей підхід він критикує капіталізм, соціалізм та марксизм. Міркування Кароля Войтили щодо місця людини у сучасній економіці базуються на аналізі відповідності економічних систем природі, покликанню людини, можливості забезпечення її духовно-матеріальних потреб. Однак, присвячуючи багато уваги дотриманню прав людини в організації праці, значенню для людини міждержавних економічних відносин, Кароль Войтила не ставить за мету створити власну модель розбудови економіки чи запропонувати детальні та системні шляхи виходу із конкретних проблем задля покращення життя людини.

Він оцінює загальні механізми побудови економіки через моральні норми, оскільки «усе послідовно закорінене в одній і тій самій особовості: людини і суспільства» [2, с. 412]. Економіка, за словами Кароля Войтили, повинна спрямовуватись на забезпечення природних потреб людини, а не на збільшення споживацтва. Альтернативою економічному ладу, у якому повага до особи не займає належного їй місця у Кароля Войтили є «суспільство вільної праці, підприємництва і співучасті» [1, р. 35]. Однак він не вказує конкретних механізмів його здійснення, а така характеристика бажаного суспільства, як необхідність державного контролю за економічним ринком задля забезпечення можливості задоволення основних потреб людини не виявляє меж впливу держави.

У відмові економічних систем від розуміння людини як суб'єкта, який працює заради того, щоб жити, Кароль Войтила вбачає відокремлення свободи від людини та панування над останньою. З такої позиції необхідність обмеження економічної свободи державою як інституцією, покликаною забезпечити здійснення основних прав людини є цілком обґрунтованою. Кароль Войтила значною мірою зводить контроль державою економіки до обмеження її свободи до рівня, на якому свобода людини може бути цілковито реалізованою. Однак свобода, що у нього детально аналізується в контексті основних моральних питань, є абстрактним поняттям, окреслення якого у сфері економіки є досить проблематичним. Тому відмінність у її трактуваннях часто стає причиною непорозумінь у співвіднесенні спільного та індивідуального блага, егоїстичних інтересів та задоволення життєвих потреб кожної людини.

Окрім обмеження економічної свободи завданням держави, відповідно до праць Кароля Войтили, можемо назвати формування міжнародних економічних відносин. Він говорить про актуальність співпраці між країнами з метою розвитку економічних відносин таким чином, щоб у їх центрі знаходилась людина. Однак, зауважимо, йдеться про «нову людину», яка прагне до відновлення пошкодженої гріхом природи. Тому, аналізуючи праці англійського демографа, економіста та священика Т. Мальтуса стосовно вирішення демографічних проблем, Кароль Войтила вважає цінність людської особи важливішим благом для людства, аніж економічні блага.

До позитивних характеристик ринкових механізмів Кароль Войтила відносить врахування бажання людей, сприяння товарообміну. Ціллю ринку вважає спрямованість до спільного блага. Однак говорить також про небезпеку творення з ринку ідола, про заперечення ним тих благ, що відповідно до своєї сутності не повинні ставати товаром. Ця думка особливо вагома сьогодні, зважаючи на зріст споживацтва, на людську працю, що не відповідає гідності людини і трактує її як засіб досягнення мети, економічного псевдо прогресу.

Обґрунтуванню необхідності зовнішніх впливів на розвиток економіки Кароль Войтила присвячує значно менше уваги у порівнянні із аналізом її внутрішніх трансформацій. Зважаючи на існуючі проблеми в сфері економіки, він акцентує на потребі змін передусім у ставленні до працівників. Кароль Войтила надає пріоритету гідності людини перед засобами виробництва і капіталом, а тому етичним цінностям

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

перед технічними досягненнями. Праця становить одну з найважливіших соціальних проблем суспільства. У філософсько-богословській спадщині Кароля Войтили вважаємо доречним розрізняти аналіз її технічного та морального значення. Зауважимо, що останньому він приділяє основну увагу.

Формування нової всесвітньої економічної системи, базованої на принципах справедливості та рівності розглядається у працях Кароля Войтили як відповідь на основні проблеми в галузі економіки, викликані неадекватним трактуванням у ній місця людини. Ствердження Каролем Войтилою необхідності державного регулювання економічного розвитку, зважаючи на бачення ним метою суспільства забезпечення природних потреб людини, вважаємо цілком обґрунтованим, а розгляд економічного розвитку через етичні категорії виправданим з точки зору розкриття людської сутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ioannes Paulus PP. Centesimus Annus. Do kapłanów i rodzin zakonnych, do wiernych Kościoła katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli w setną rocznicę encykliki Rerum novarum. 1991.05.01. – Режим доступу: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_pl.html
2. Jan Paweł II. Upowszechnianie, uniwersalność, zmysł humanizmu – autentyczne wartości każdej kultury. Do przedstawicieli świata kultury. Buenos Aires, 12 kwietnia 1987 // Wiara i kultura: dokumenty, przemówienia, homilie. Rzym, Lublin : Red. Wydaw. KUL, 1988.

*Віктор Маринюк
(м. Львів, Україна)*

МІФОЛОГІЯ І НАУКА

Епоха, яку переживає людство є критичною. Подальше загострення антропогенної кризи неминуче приведе цивілізацію до ентропійного вибуху. Тому в цей критичний для людства час надзвичайно велике значення мають фундаментальні знання прогностично-конструктивного порядку сценарію прискороного вирішення антропоєкологічної кризи особливо в умовах наростаючої загрози незворотності деструктивних змін цивілізаційного розвитку.

Але постає питання – де шукати такі фундаментальні знання, і на якій методологічній основі має ґрунтуватись цей пошук? Так звана діалектично-матеріалістична методологія з її логічним сатанізмом, фаталізмом, апологією тотальної дихотомії цінностей продемонструвала свою нежиттєздатність. Тільки з розвитком синергетики з її ідеєю багатоваріантності цивілізаційного поступу, резонансного прискорення соціального розвитку, визнання проментальності Універсалу, відкриває перспективу становлення нової культури заснованої на холистичному світовідношенні, утвердженні ідеї єдиного просторово-часового континіуму, в якому знімаються всі дихотомії між цінностями минулого, теперішнього і майбутнього [1, с.257-258].

В цьому контексті зростає інтерес до поза наукових форм і способів осягнення і пізнання світу (міфології, мистецтва, релігії). Зокрема, міфологія як носій часово-наскрізної архетипної моделі світопорядку у відповідності з апріорно закладеними константами антропоного принципу містить в собі варіативний набір матриць, алгоритмів, як цивілізації в цілому так і окремих її сегментів.

Виходячи з цього світовпорядковуюча функція міфу і національного, зокрема, сьогодні трактується як спроба систематичного витлумачення архетипів першомислівсвітопорядку, закладених в семантичному просторі колективного несвідомого у відповідності із запитамі часу.

Як засвідчують дослідження у сфері трансперсональної психології, теорії фракталів, міфологічна епоха це не тільки епоха першодій, але і невичерпний банк передзаданих матриць когнітивної діяльності спрямованої на їх майбутню можливу інтерпретацію у відповідності з цивілізаційними запитамі. У цьому контексті закладені у міфології первинні матриці, програми світовпорядкування наділяються значенням парадигми. Вони можуть служити еталоном не тільки для первісних суспільств, але в сучасній інтерпретації стають евристичним поштовхом у науковому пошуку.

Історія культури та її осягнення завжди співвідносились із архаїчною міфологічною спадщиною. Цей процес був завжди циклічним, але в цілому еволюція йшла в напрямі

деміфологізації і апогеєм цього були Просвітництво XVIII ст. та Позитивізм XIX ст. проте, у XX ст. спостерігається наростаюча реміфологізація. Відродження міфу стало динамічним процесом, який охоплює різні ареали культури і науки в тім числі. Зокрема, у квантовій механіці він використовується як філософсько-методологічний прийом для моделювання багатомірності фізичного світу, кластерів квантової реальності недоступних емпіричному досвідному мисленню.

Конструйована з допомогою неоміфів картина світу відрізняється цілісністю, високим рівнем узагальнення. Про її представленість у сучасній культурі і науці свідчить особливий інтерес до граничних питань буттєвості, прагнення до трансцедування, виходу на більш широкий рівень узагальнення, аж до моделювання багатомірної цілісної картини світу.

В феномені реміфологізації спостерігається символічний потяг до досягнення гармонічного балансу між лівопівкульним і правопівкульним мисленням. Він є реакцією нагромадженої втоми від одномірної «приземленої» раціональності і прагматизму реалій сучасного життя, на невгамовну потребу в цілісному погляді на світ. Як рахує К.Хюбнер сучасне міфомислення як реінтерпретація архаїчної міфології не протистоїть сучасній реальності, за принципом доповняльності воно виступає повноцінною і самостійною різновидністю раціональності, як вихідна інваріантна форма досвіду «переживання світу», тому, що міф об'єднує всі людські реальності, як їх загальну природу, як загальну стихію її виникнення. (24)

Звичайно, логіка науки суттєво відрізняється від міфологічного осягнення дійсності. Якщо міфологія націлена на граничне, цілісне осягнення дійсності, то наука має справу з окремими фрагментами універсуму, життя людини, суспільства в цілому.

Однак на своїх вищих щаблях наукового пошуку, коли науковець в своїй теорії, гіпотезі намагається здійснити граничні фундаментальні узагальнення, припущення його наукова мова стає все більш алегоричною, метафоричною, притчевою, наближаючись таким чином до мови міфології. Так фундаментальні поняття квантової механіки поневолі змушені спиратись на імена метафори природних стихій, демонів, прихованих сутностей (кварки, каширський кіт, струни, андрони).

В силу своєї синкретичності міфологія служить парадигмальним праобразам цілісної науки майбутнього про яку ще пророкував у свій час К.Маркс. В цьому контексті закладена в міфологічній архетиповій моделі світовпорядкування ідея резонансного прискорення цивілізаційного розвитку в XX і XXI століттях, знайшла своє втілення у різних гуманітарних і наукових проектах як конструктивно-реалістичних так і явно утопічних. Але спільним для них є утвердження ідеї прискореного розвитку революційності світоперетворення, намагання радикальним чином простими рішеннями вирішити нагальні проблеми. Однак, як засвідчує історія розвитку науки і культури інновації набувають справді епохального значення тільки тоді, коли архетипові алгоритми, матриці світовпорядкування на які вони опираються відповідають природі соціальних чи природних систем. Історична пам'ять це культура попереду нас. Це вість з минулого за якою верстається майбутнє. Тому прогресивність,

життєздатність інновацій буде залежати від дотримання «золотої пропорції», а саме: підйом в цивілізаційне новітнє майбутнє повинно пропорційно відповідати мірі спуску в глибини загальнолюдської та національної пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Князева Е.Н., Кордюмов С.П. Основание синергетики. – СПб.: Алтея», 2002. – 414с.
2. Хьюбнер К. Истина мифа. – М.,1996.

НАЇВНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ХХ СТОЛІТТЯ

Науковий інтерес до царини наївного мистецтва як феномена культурного простору ХХ століття пов'язаний із тим, що воно має позачасовий характер, здатність самовідроджуватися і знаходити собі місце в культурі різних соціальних груп.

Наївне мистецтво – стиль творчості самодіяльних художників, які не здобули професійної освіти, але стали частиною загального художнього процесу. Воно є втіленням свіжого й чистого погляду на світ незіпсованої цивілізацією свідомості, щирої наївності та фольклорної барвистості, радості від пізнання навколишнього світу, природності та органічності [6, с. 273]. К. Богемська зазначає: «Наївне мистецтво – термін з арсеналу французької художньої критики кінця ХІХ – початку ХХ ст., яким позначають досить широке коло творів, що створені поза професійними школами та відзначаються певними художніми особливостями» [1, с. 7]. Чіткого, усталеного визначення поняття «наївне мистецтво» немає. Мистецтвознавці дотримуються різних поглядів. Схожість полягає лише в одному – представники наївного мистецтва у своїй більшості не мають спеціальної художньої освіти. Важлива деталь, яка об'єднує наївних художників і пояснює привабливість їхньої творчості, – це щира любов до мистецтва і прагнення до прекрасного. Самовиражаючись, наївний художник анітрохи не замислюється над тим, яке враження повинна справити його робота. Можливо, саме тому трапляється протилежне: враження від будь-якої, навіть дуже поганої картини, залишається надовго. На думку Л. Ртищевої, наївний художник унікальний лише своєю первісною оригінальністю [7].

Відсутність вишколу, інтуїтивне розуміння законів композиції і поєднань кольорів, на перший погляд, роблять твори художників-самоуків схожими один на одного. Але, проникаючи в художній світ кожного митця зокрема, можна відчутти, як нерозривно пов'язана його творчість із глибинним корінням своєї національної традиції з найважливішими глобальними тенденціями в культурі його епохи. Французькі художники А. Руссо, К. Бомбуа, С. Луї, грузин Н. Піросмані, хорват І. Генералич, американка А. М. Мозес, українки К. Білокур, М. Примаченко (вживається також варіант прізвища Приймаченко) та ін. створили справжні живописні шедеври, що ввійшли до скарбниці світового мистецтва.

Наївне мистецтво займає певну нішу між народним і професійним. Наївні художники багато в чому послуговуються традиціями народного мистецтва і часто не сприймаються своїм оточенням. Вони мають власний погляд на світ, на місце людини в ньому. Оригінальні особливості їхнього художнього таланту як правило не підлягають традиційному мистецтвознавчому аналізу [2].

Р. Кардинал наголошує, що в творчості наївних художників є низка спільних рис, виражених у сюжетах, темах, стилістиці, кольорі, колориті їхніх картин. Ідеї, закладені у творах наївних художників, ідуть безпосередньо від розуму й серця автора до глядача. Митець творить чистими руками, без попередніх начерків та етюдів, його спонтанне бачення світу не обмежене жодними правилами й канонами. Він ігнорує правила масштабності й закони перспективи в академічному розумінні [4]. У наївному мистецтві приваблює підвищена емоційність сприйняття світу, гостра спостережливість, часом йому притаманні інтонації патетики й повчальності. Наївний художник схильний протиставляти той «виправлений» світ, який він створює у своїх полотнах, світові реальному. Часто дослідники визначають зміст наївного мистецтва як створення образів «утраченого раю» [1].

Наївне мистецтво зазвичай оптимістичне, життєствердне, багатопланове й різноманітне, має найчастіше досить високу естетичну значимість. Твори наївного мистецтва різноманітні за формою та індивідуальною стилістикою, проте для багатьох із них характерні відсутність лінійної перспективи (глибину тут передано за допомогою різномасштабних фігур, особливою організацією форм і колірних мас), площинність, спрощена ритмічність і симетричність, активне використання локальних кольорів, узагальненість форм, наголошування на функціональності предмета за рахунок тих чи інших деформацій, підвищена значущість контуру, простота технічних прийомів. У художників наївного мистецтва ХХ століття, які знайомі з класичним і сучасним їм професійним мистецтвом, часто виникають цікаві й оригінальні художні рішення у спробах наслідувати ті чи інші прийоми професійного мистецтва за відсутності відповідних технічних знань і навичок.

Представники наївного мистецтва розуміють життя як «золоту добу», тому що світ для них – це гармонія і досконалість. Для них немає історії як безперервного процесу, де час – нескінченне коло, у якому прийде шне буде таким же променистим, як і минуле. І не важливо, що прожите життя було безпросвітно-важким, драматичним, а часом і трагічним. Це неважко зрозуміти, якщо ознайомитися з біографіями художників-самоуків. Вони немов зберігають у генетичній пам'яті властиву їхнім предкам цілісність сприйняття і свідомості.

Тут стає зрозуміло, що наївний розум – це розум особливого складу. Він охоплює цілісне світосприйняття, в якому людина немислима поза природою і космосом, вона духовно вільна й може насолоджуватися творчим процесом, залишаючись байдужою до його результату [4].

У сучасних українських мистецтвознавчих, естетичних та культурологічних працях як відгалуження традиційного народного мистецтва ХХ століття чи як складова аматорського мистецтва, наївне мистецтво найчастіше фігурує під назвою «народний примітив», «українське наївне мистецтво», «український народний примітив» [2].

В Україні наївне мистецтво має два вектори – один тяжіє до народної традиції, другий більше орієнтується на зразки мистецтва «вченого». Унікальний шлях його розвитку полягає в безперервності народної образотворчої лінії, в наслідуванні

етнофольклорної культурної пам'яті. Цей вид наївного мистецтва має яскраво визначений авторський початок: саме тут, наприклад, з'явився авторський підпис, раніше автори таких творів залишалися анонімними [5].

Особливостями наївного мистецтва є ознаки архаїчного художнього мислення, тут присутні моделі архетипних конструктів, є наявність міфопоетичних уявлень і символічне наповнення змістово-тематичного комплексу картини, який в Україні також має свою специфіку.

Світоглядні та естетичні засади українського наївного мистецтва живляться особливим етноментальним ґрунтом, генетичним зв'язком із народною орнаментальною культурою, а від фольклору (в тому числі образотворчого) успадковують синкретизм і колективність мислення, варіативність і канонічність, спадкоємність передачі традицій [3].

Творці цього мистецького стилю на своїх полотнах зображують непропорційні людські постаті, закони композиції підлаштовують під себе, простір на картині передають без перспективи, використовують неприродньо яскраві кольори. Таким чином художники передають своє сприйняття світу, часом дещо по-дитячому площинне, але саме цей підхід до вираження свого творчого пориву робить картини цих майстрів по-особливому привабливими та надзвичайно цінними.

З огляду на вищесказане, можна відзначити: як світоглядна й естетична категорія, як феномен художнього мислення і творчості, естетика наївного мистецтва відтворює в живописі загалом щире, безпосереднє, стихійне народне світовідношення – «дух народу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Богемская К. Понять примитив. Самодеятельное, наивное и аутсайдерское искусство в XX веке. – С.-Пб. : Алетейя, 2001. – 185 с.
2. Власенко С. Традиції народної картини в сучасному українському наївному мистецтві. URL: <http://www.newacropolis.org.ua/theses/18e7a4f1-36f4-4b87-8841-f7d458e52c80>
3. Кан Д. Чи справді наївне мистецтво таке вже наївне? URL: http://ukrainian-naive.com/publication/cahn_assey
4. Кардинал Р. Художники-примитивисты. – М. : Искусство, 2000. – 84 с.
5. Клименко О. Український народний примітив: образні витоки, національна своєрідність. Родовід. 1997. № 2 (16). – С. 58–64.
6. Наївне мистецтво: дизайн : словник-довідник / Ін-т проблем сучасного мист-ва НАМ України / за ред. М. Яковлева. – К. : Фенікс, 2010. – 273 с.
7. Ртищева Л. Особенности формирования музейной коллекции современного наивного искусства. URL: <http://ogis.sgu.ru/ogis/bogo/mat12/mat12-14.html>

ПОСТІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ ПОСЕРЕДНОСТІ

Постісторична свідомість посередності характеризується : 1. Дефектом пам'яті. А точніше провалами, які утворилися внаслідок руйнації історичних метаконструкцій в середині ХХ ст., та пришвидшенням множинності часових потоків, які індивід в ситуації «тепер» не може зафіксувати, а лише означити. Приміром такого дефекту може слугувати відсутність індивідуальної тяглої історії, яка б вплітала індивіда в більш широку історичну картину. Це пов'язано з багатьма чинниками і не в останню чергу з розпаданням сім'ї як такої. Пам'ять в ситуації так-тут-тепер виконує функцію швидкої обробки нагальної інформації, яка необхідна індивіду «тут і зараз». 2. Швидкістю обробки інформації. Широке використання інформаційних технологій вимагає від індивіда швидкої орієнтації в цьому новому семіотичному просторі. 3. І це своєю чергою породжує проблематику концентрації на ефекті, а не на сенсі. Адже відсутність фіксації на рівні раціонального (мисленнєвого) утверджує емотивне як єдине доступне. Що своєю чергою призводить до 4. [не] мислення. Це [не] мислення є лише імітацією мисленнєвого процесу. Адже, на думку М.К. Мамардашвілі, мислення полягає в акті як напрямі для досягнення істини [3]. Цей напрям схожий на пробудження, що, своєю чергою, позначається ясністю. Ця ясність може бути витлумачена нами з кількох позицій а) – це самоочевидність дійсності в розумінні Е. Гуссерля б) це проявлення буття як самозначимої очевидності в розумінні М. Гайдеггера в) це – в релігійному сенсі слова – *одкровення*, або *саторі*. Ці три позначення ясності не можуть бути реалізовані в ситуації [не] мислення Я, яке замкнене саме на собі, оскільки живиться лише собою і поглинає себе ж, відображаючись у соціальному запиті чи підкорюючись певним нормам, стереотипам або, в Гайдеггеровому сенсі, «пересудам». У цьому випадку усвідомлення «Я» переходить в усвідомлення «Ми». Свідомість посередності орієнтована на іншого як на ефект уявного, тобто ідеального іншого, який не має жодного стосунку до предметної розмови про іншого як таку ж самодостатню форму «Я» як цілого. Оскільки цілого немає і не може бути, свідомість посередності в епоху *post-* знаходиться в стані спокою (інерції). Тут варто додати, що інерція мислення – це [не] мислення, оскільки є *абортіваним*. Мамардашвілі визначав цю абортіваність як неможливість цілісності мислення, постійне протиріччя з самим собою. Це можна проілюструвати таким чином: коли А розпадається на В і С, В і С не рівнозначні А: вектор їх направлення є зустрічним, і це призводить до антиномії. З цих антиномій зіткане [не] мислення, оскільки воно є замкненим в цій ситуації само на собі. Перехід «Я» в «Ми» супроводжується ідеологічним *бомбардуванням*, яке спрямоване на те, щоб змінити структуру на рівні мови, яка перестає бути просто мовою (себто системою позначення, орієнтації та комунікації), а стає

ідеологічною системою знаків. 4). Наступна характеристика свідомості лежить в площині ідеологічної ангажованості свідомості, яка отримує додатковий статус при ідентифікації. А саме – диспозиції, яка лежить в площині відмежування свого від чужого. Ця диспозиція свій-чужий в умовах ідеологічного бомбардування стає політично забарвленою. Наприклад, це може бути фіксацією на класі, економічному факторі, етнічному, релігійному, чи національному чинниках.

Отже, можна вивести кілька рівнів свідомості посередності. I – рівень сприйняття об'єктивності даності, яка є проєктована через інших і орієнтована на інших (тобто, побутування Я серед інших і орієнтація на них в якості нормального). II – рівень замкненого на собі Я з переходом в Ми і утворення Я/МИ: Его як замкнена система, орієнтована на Я, поступово розширюючись, включає Супер-Его в територію Я. Наприклад, вираз «Я є держава» або «від імені... імперії, нації, держави» тощо є символічним перевертанням, коли кожен член групи захищає її та її існування, використовуючи зайві елементи. Наприклад, такою є система тоталітарних партій на мікрорівні та держав на макрорівні. III – рівень надсвідомого. (Примари, фантазми, що блукають в сфері надсвідомого). Сюди можна віднести конструювання образу іншого, ландшафтів, сенсів іншої культури тощо. Це розмаїття «уявлень про», конструювання образів або далеких від фактичних, або заснованих на стереотипах. IV – рівень підсвідомого: багаж комплексів, які ховаються всередині самого суспільства; його приховані і не вирішені проблеми, які можуть стосуватися і кожного окремо, і широко загалу. Посередність в цьому відношенні самовпевнено намагається утверджувати «Я як Ми» і «Ми як Я», проголошуючи таким чином моноліт репрезентації «Я-Ми».

Самовпевненість – це усталеність уявного вибору і непристосованість його до динаміки часу. Оскільки в епоху post- час можна помислити як множинність замкнених на собі одиниць, то самовпевненість посередності полягає в намаганні окреслити місце свого перебування і нездатності вийти за його межі. Можна зазначити, що впевненість у власній правоті, навіть якщо факти говорять протилежне, – це замкненість Я на собі і місці свого уявного перебування в часі. Така складна конструкція пояснюється дуже просто: наприклад, бути в 2020 році сталіністом – це означає, по-перше, репрезентувати себе як носія тоталітарної ідеології і, по-друге, носити в собі час, датований кінцем 20-х і початком 50-х років минулого століття. Тобто, це означає жити в уявному часі, в уявному місці, в уявній державі і керуватися уявними правилами. А отже – замикати своє Я в уявному місці, уявному часі, і проникати у виключно історіографічні події (себто записані в підручниках). Те саме можна сказати і про антисталіністів, і сучасних неофашистів, і неонацистів та інших «реконструкторів». І самовпевненість в цьому ключі можна позначити як радикальне відкидання всього зайвого, того, що не вписується в систему цього уявного.

Аналізуючи свідомість посередності в епоху post-, можна дійти висновку, що цей тип свідомості є гнучким і легкокерованим за допомогою ідеологічних маніпуляцій. Пройшовши певний етап обробки, посередність потрапляє в лещата систем, які повністю підкорюють волю людини, очищаючи її від сумнівів та екзистенціальних

питань. І виходів із цієї ситуації можуть бути декілька: прорив свідомості, що знаходиться в межовій ситуації; осяяння й очищення, переродження, оновлення свідомості, або ж її згасання, що призводить до духовної смерті індивіда.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Т. 1. – М.: ДИК, 1999. – 336 с.
2. Електроний філософський словник. URL: <http://www.harc.ru/slovar/2593.html>
3. Мамардашвили М.К. Беседы о мышлении. – М.: Азбука, 2019. – 480с.
4. Мангайм К. Идеология та утопія. – К.: Дух і літера, 2008. – 370 с.
5. Седакова О. Посредственность как социальная опасность URL: <http://www.olgasedakova.com/Moralia/280>
6. Фрейд З. Я и оно. – М.: Азбука, 2015. – 288 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/haydegger-butie_i_vremya-8l.pdf
8. Хоружий С.С. Практика Дзэн с позиций синергийной антропологии. URL: http://www.intelros.ru/pdf/philosophy_antropo/2015_2/Horuzhiy.pdf

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ І.ОГІЄНКА

Релігійно-філософські погляди Івана Огієнка (митрополита Іларіона) і сьогодні викликають значний науковий інтерес. Зокрема, як відзначають дослідники, не був байдужим Іван Огієнко і до сучасних йому духовних проблем, що стосується і його творчості в час виконання ним обов'язків митрополита, глави УГПЦ Канади. Так, О. Бегей, розглядаючи тогочасні погляди митрополита Іларіона на духовні проблеми др. пол ХХ ст., зауважує, що він пов'язує їх із занепадом християнських цінностей та відродженням язичницьких уявлень (неоязичництва) [4, с. 3, 4]. Тож у цілій низці своїх публікацій того часу ("Інфляція людини", "Дохристиянські вірування українського народу", "Служити народові – то служити Богові" тощо) Митрополит відводить вирішальну роль Церкви у подоланні цієї кризи та духовному відродженні суспільства, аналізуючи причини його духовного занепаду [1; 2; 3]. Приміром, він вказує на таке поширене явище сучасності, коли "Богу моляться ... не з потреби живої душі, але щоб досягти свого бажаного" [1, с. 319]. Це Іларіон пояснює язичницьким страхом перед Богом, коли Богові догоджали для того, щоб отримати допомогу в конкретних справах. Проблеми, пов'язані з бездуховністю сучасного суспільства, мислитель розцінює як наслідок нехтування християнськими принципами, що приводить до "відродження поганства в сучасному світі" [2, с. 14].

Лише християнство, переконаний митрополит Іларіон, здатне задовольнити духовні потреби сучасної людини, зробити її життя осмисленим, повноцінним. Ця "соціальність" християнства особливо яскраво проявляється у заповіді "люби ближнього, як себе самого". Але, як вважає мислитель, в сучасному суспільстві "любов до ближнього і світу стала в нас недіяльною, неконкретною, нереальною, а тільки удаваною". Так само, підкреслює він, сучасна людина уявляє і любов до Бога, зводячи її "тільки до самого духовного розуміння: серця, душі, сили". Насправді, наголошує митрополит Іларіон, справжня любов є діяльною, активною як "любов на ділі". Оскільки любити означає служити, то й заповідь любові означає служити ближньому і Богу. Таким чином, Митрополит як богослов і релігійний філософ аналізує заповіді про любов до Бога та ближнього, не розділяючи їх, називаючи "першодруга заповідь". Вбачаючи у "ближньому" перш за все свій власний народ, мислитель наводить абсолютно нове тлумачення цієї заповіді: "Служити народові – то служити Богові" [3, с. 3–118].

Звичайно, усім цим далеко не вичерпується внесок І. Огієнка в українську релігійну філософію ХХ ст. Зокрема, висвітлення антропологічно-персоналістської позиції українських релігійних мислителів ХХ ст. не можна назвати повним, не зга-

давши, поряд з поглядами представників греко-католицької філософської теології, й концепції визначного представника православної богословсько-філософської думки митрополита Іларіона про теозис – “обожнення людини” (наближення людини до Бога, уподібнення Йому) як мету людського життя. Розгляду цього присвячена відповідна праця Митрополита “Обожнення людини – ціль людського життя” [5]. У ній свою концепцію “обожнення людини” Іларіон обґрунтовує тим, що в ієрархії Божого світотворення людина займає найвище місце, бо серед усіх своїх творінь Бог створив людину як “сотворіння цілком виключне, призначене для особливої цілі – панувати в світі й обожуватись своєю природою” [5, с. 6]. І. Огієнко вказує на те, що у людині Господь скупчив, як у центрі, все сотворене Ним, тому вона – правдивий центр Божого світотворення, мікрокосм. Звідси основою антропології православної мислитель вважає тезу про Богоподібність людини. Із усього сотвореного Богом людина найбільш божественна істота. Хоч вона і належить до “тварного” (створеного) світу, але Самим Богом призначена панувати над ним, бо “створена за Образом і Подобою Його, бо має Богоподібного духа” [5, с. 23].

Обожнення, згідно з концепцією Іларіона, – це преображення людської природи в Бозі. Але це преображення не означає “розчинення” свідомості людини в Божестві, тобто зникнення людської особистості як такої, втрату особистістю самої себе [5, с. 26]. Митрополит вказує на два шляхи, які ведуть людину до обожнення: по-перше, потрібні власні зусилля людини спрямовані на своє самовдосконалення, потрібно, щоб вона всією своєю істотою, всією душею прагнула наближення до Бога; по-друге, потрібна Благодать Святого Духа, яку посилає людині Господь [5, с. 27]. Найважливішим на шляху до Бога, підкреслює мислитель, є, звичайно, любов: “Обожнення – це наше перетворення в любов. Виконуймо все з любов’ю – любов’ю гарячою й глибокою, і тим наблизимось до Господа. Станемо самі чистою любов’ю в ділах і думках своїх...” [5, с. 79]. Таким чином, обожнення, згідно з концепцією І. Огієнка, виступає нічим іншим, як процесом духовного самовдосконалення людини як Особи, наближеної до Бога. Адже людина – це образ і подоба Божа, тому здатна змінити свою природу, наблизитись до свого Творця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іларіон, Митр. Дохристиянські вірування українського народу : [істор.-реліг. моногр.] / Іларіон, митр. – [2-е вид.]. – К. : АТ “Обереги”, 1994. – 424 с.
2. Іларіон, Митр. Інфляція людини / Іларіон, митр. // Наша культура. – 1952. – Ч.3 (168). – С.1–17.
3. Іларіон, Митр. Служити народові – то служити Богові / Іларіон, митр. – Вінніпег : Видання “Нашої Культури”, 1965. – 119 с.
4. Історія релігій в Україні : [наук. щорічник. 2009 рік / ред. кол. : З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська]. – Львів : Логос, 2009. – Кн. II. – 765 с.
5. Огієнко І. (Іларіон). Обожнення людини – ціль людського життя / Іван Огієнко (Іларіон). – Вінніпег : Укр. Наук. Богосл. Правосл. Т-во, 1954. – 95 с.

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА П. СЛОТЕРДАЙКОМ У ПРАЦІ «КРИТИКА ЦИНІЧНОГО РОЗУМУ»

Радикальні висловлювання стосовно оцінки сучасної філософії німецьким філософом П. Слотердайком мають відгомін у ХХІ столітті, незважаючи на те, що праця «Критика цинічного розуму» була опублікована у 1983 році.

В пошуках сенсу. Сучасна людина чітко усвідомлює, що знання це сила, але суспільство давно отримало такі інтернет-ресурси, як Вікіпедію та пошукову систему Google чи Yahoo, що спрощує повсякденну потребу опрацьовувати велику кількість інформації самостійно та рефлексувати з ними. Якщо античність, як пише П. Слотердаjk, знає циніка диваком Діогеном (самотнім моралістом, провокатором), то сучасний тип циніка – це антисоціальний тип, що вже інтегрований у суспільство. Його гнівний агресивний погляд на стан речей не вважається аморальним, – він просто висловлює власну думку, – і все це завдяки соціальним мережам.

Меланхоліки, яких 40 років тому описував П. Слотердаjk, перекочували до Інтернету, адже саме там легко зберегти свою анонімність та умовну приватність. То ж саме завдяки можливості висловлювання власних думок стосовно усього, що тільки можна уявити, сучасний цинік не усвідомлює своєї ролі в усьому соціокультурному поступі, до якого причетним стає кожен, хто хоча б має особисту сторінку у мережі Facebook.

П. Слотердаjk називає недугою культури – універсальний дифузний цинізм, так от він за весь час існування книги давно прогресував, як метастазуючий орган. Від неусвідомленої болі ситуація сучасної культури скривилась в цинічній посмішці в напів рота. Критиці піддається все і всі. Немає раціональних меж, адже у кожного своя правда, і кожному обов'язково її треба висловити. І кожного переполює зневага та власне почуття внутрішньої (не)гідності, – «Права інших? До чого б ми дійшли з ними? Голод? Що це таке?.. крива усмішка... демонструє роздвоєність свідомості: адже інша половина знає, що посміхатись тут власне ні до чого» [2, с. 245]. До проблеми тиску від надмірної кількості інформації П. Слотердаjk звертається щоправда аж наприкінці свого трактату, але дуже ілюстровано: «Місто виступає в ролі гігантського проточного нагрівача, який проганяє через свою систему труб і знаків суб'єктивну плазму (в контексті деперсоналізації – Прим. авт.)».

Міркування Л. Донскіса та З. Баумана в контексті сучасного висвітлення проблеми є дуже влучними, бо саме вони і наголошують про так звану адіафоризацію (від грецького *adiaphora* – не важливе (мн.)) сучасного суспільства: «...*adiaphoron* є тимчасовим виходом із особистої зони чутливості здатністю не реагувати або реагувати так,

наче це відбувається не з людьми, а з матеріальними об'єктами, речами, не-людьми» [1, с. 48]. На мою думку, в цьому феномені і проявляється гетівська характеристика Мефістофеля за П. Слотердайком. Адже особа Мефістофеля «я все заперечую і в цьому моя суть» яскраво окреслює для філософського погляду кініка майже кожного третього користувача соціальних мереж. І це не обов'язково може бути пряма завершена вербальна акція, це може бути поведінка або презентація певної поведінки, або позиції [2, с. 276].

Як наголошує П. Слотердайк, футурологи вже прорахували можливості найгіршого сценарію, йому тільки залишилось статись [2, с. 44]. І стає все прикріше визнавати, що ми живемо в період масової культури цинізму, що адіафоризує та деперсоналізує нас та примушує «бути на хвилі», інакше, за словами З. Баумана, «якщо ти не онлайн, то тебе не існує», підриваючи усю декартівську логіку. Слушними також є метафори про «моральний вітамін суспільства» та «скандал, як форму життя, а катастрофу, як постійний заднім план» [2, С. 461-462].

В пошуках людини. І все це відбувається, щоб подолати страх, щоб привернути увагу до будь-чого, що стосується своєї персони. Але цинізм проявляється, коли персона яка демонструє своє життя чи думки в інтернеті перестає ідентифікувати себе, створюючи зовсім іншого-себе. Таким чином, цей інтернет-образ перетворюється в «оцифровану людину без властивостей». Вона існує, але як картинка, як набір пікселів або одиничного коду, але не як смертна персона. Тому не дарма П. Слотердайк відвів особливе місце Гайдеггеру. Бездомність існування, адже саме існування в основі просякнуте тривогою, пише П. Слотердайк, і творить постать Das Man-у, який приречений шукати штучно створений притулок, втікаючи від страху в свої звички [2, с. 320].

Так і діє реалізація сповільненої бомби – в умовах бездомності, відсутності ідентичності та деперсоналізації – філософські та культурні простори залиті цинізмом брехні та маніпулятивної гримаси суспільства спектаклю, і щоб повернутись до істинної філософії кініків – потрібно дивитись між деборівську постмодерністську складку смислів або шукати справжність серед бодріярівських симулякрів.

Тому П. Слотердайк наголошує, що неавтентичною є та свідомість, яка свідомо не «занурюється в себе», тому що все ще залишає простір для реалізації та переваги для брехні. Етика буття могла б стати етикою суспільства, в якій би люди любили, критикуючи один одного, тому що і критика була б конструктивною, порадною, не нігілістичною та лицемірною. Саме так, на думку автора, жага до істини могла б стати сильнішою, якби ми повернули собі справжність [2, с. 456].

Філософ, стверджує П. Слотердайк, це особистість, яка може всередині себе відійти в сторону загартованого і звиклого до всього і цинічно обізнаного сучасника, готового відверто, в двох-трьох реченнях пояснити, чому все йде так і чому цей стан речей не змінить ніхто з добрими намірами. Той, хто цього «ще не розуміє», зможе, ймовірно, поставити правильні питання [2, с. 221]. В такому ключі задачу сучасного філософа П. Слотердайк вбачає у поверненні до античного значення методів філософії Сократа і процесі невпинних запитань, адже і філософія народжується з подиву.

ТЕЗИ

звітної наукової конференції філософського факультету

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості в плинній сучасності/ К.: Дух і літера, 2014. – 280 с.
2. Слотердайк П. Критика цинического разума/ Пер. с нем. А. Перцева. – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2001. – 584 с.

Тетяна Ярошенко

ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ І ПРОБЛЕМА АВТЕНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ДИСКУРСІ ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИХ ВЧЕНЬ А. ШОПЕНГАУЕРА ТА С. К'ЕРКЕГОРА

Сьогодення – екзистенційна присутність в часі. Його характерною ознакою єспалах неконтрольованоїагресії, ненависті та жорстокості, щов черговий раз зму-сило говорити про кризу людського в людині, гуманізму, занепад етики, а в колі спеціалістів - посилено рефлексувати на предметемоційної культури індивіда, моральної розпущеності,здичавілого егоїзму та ксенофобських настроїв; браку знань, належних контролю і регулятивів поведінки.

Такі особливості сьогодення зумовили і доцільністьпоглибленого вивчення про-блеми автентичного, а з ним і ролісамобутнього, індивідуального в історії, культурі, природийого зв'язків зі світом. Для Європи, України це питання стоїть дуже гостро, і сформулювати його можна словами назви відомої праці Алена Турена «Чи здатні ми жити разом, такі рівні та різні?». Тому, визначення сьогодення як екзистенційної присутності в часі, дає можливість надати йому і певної конкретизації, доповнити характеристикою/екзистенціаломтуги за органічністю, цілісністю, єдністю, спільним розумінням; дехто з соціальних філософів доповнив би цей смисловий ряд, сказав би - соборністю. Відтак, що таке світ індивідуалізованого буття і чи можлива єдність в ньому;як можливий єдиний простір життя в світі розрізнених суб'єктів? Яку роль в процесах становлення відіграють наші емоції, наша суб'єктивність - переживання, прагнення?

Відповідь на ці питання досить переконливо прозвучали в недалекому ми-нулому, у філософсько-етичних напрацюваннях А. Шопенгауера та С. К'еркегора, їхніхдискусіях з представникамипросвітницького раціоналізму. Останні наголошу-вали на вищості закону, загального, об'єктивного духу, спільнотного життя, часто нехтуючи при цьому цінністю кожного, окремо взятого суб'єкта, його індивідуальною природою, внутрішнім світом, чуттєвістю, суб'єктивністю. Просвітникивбачали своїм історичним завданнямформуваннялюдини, чия сила визначається її суспільною ва-гою/значимістю (звідси, така увага до цінностей справедливості, честі, солідарності, права...); міцного теоретичного опертя філософії, наукового, критичного мислення; поширення знань загального блага;робили наголос на визначальній місіїносія таких знань, що виступали від імені соціальних інститутів, державияк головних організаторів і натхненниківкращого життя. Все для суспільства, все для держави! - так можна виз-начити напрямні/орієнтирипросвітницького ідеалублагого. Проте такі прекрасні поривання породили і патерналістські настрої. Надмірні очікування від верхів, еліти

суспільства, державиз часом обернулись розчаруванням, песимізмом, зневірою у власні сили, можливості щось змінити самостійно.

А.Шопенгауер та С.К'єркегор підняли питання ілюзорної ваги такої/старої філософії, ствердили її неідеальність, переорієнтували формування світогляду, цінностей, ідентичностей у сферу компетентностей самого індивіда, його самодіяльності, персонального вибору та відповідальності. Для них сила філософії – не у спекулятивному абстрагуванні, що досягається шляхом самозречення, відмови від індивідуального, чуттєвого, суб'єктивного духу, а у виразі/передачі цілісності людської природи, її єдності з життям. Оскільки такого зв'язку у неї немає, вона втрачає свою ціннісну якість і попадає в клас сумнівної, бездоказової вартості.

Для А. Шопенгауера головним відправним пунктом пошуків справжньої, автентичної філософії та етики є життя у всіх його сутнісних проявах і людина, як його особливий та найяскравіший феномен. Головне завдання своєї філософії та етики А. Шопенгауер вбачає у допомозі людині зрозуміти істинну природу своєї індивідуальності в системі зв'язків зі світом (різного і єдиного) життя, і на цій онтологічній основі (що виростає з життя самого суб'єкта) сформуванню автентичну систему знань, цінностей, філософію, етику. Такі знання не приходять ззовні, не нав'язані індивіду ззовні, а народжуються з нього самого і стають природним мотиватором, провідником добра і спонукають його до моральної поведінки, вдосконалення.

Що ж Шопенгауер вважає за краще для людини? Це розкривається ним у контексті розуміння морально ціннісного. При його визначенні відправними моментами для філософа стають суб'єкт життя та притаманне йому страждання. На його думку, будь-яка цінність - мірна характеристика життя та його різних індивідуалізованих форм, а тому величина відносна і порівняльна. Відносна, бо для кожного окремо взятого індивіда розуміння ціннісного може бути своїм, а порівняльна, бо її завжди «порівнюють з чимось іншим, за чим вона оцінюється» [3, с.170]. Проте як на індивідуальному, так і на родовому рівні цінність залишається лише уявленою. Це означає, що вона виражає волю епізодичну, обмежену та часткову, а не єдину, нічим не обмежену волю до життя.

Природа обмеженості коріниться в хибному розумінні, що світ існує лише для кожного з нас по окремоті. До цього нас спонукають інстинкти життя, дія ірраціональних імпульсів. Серед них визначальна роль відводиться егоїзму і злобі, що лише вбивають клин, проривають прірви, вибудовують стіни між різними суб'єктами/формами життя, створюють і загострюють конфлікти між «я» і «не-я», прагнуть утвердити лише індивідуальну волю.

Для того, аби цінність набула всієї повноти філософсько-етичного значення, вона повинна виражати не часткові інтереси індивіда і навіть не інтереси цілого людства, але всезагальну сутність, тобто бажання, волю всіх живих істот, для яких має місце страждання. Такої повноти, на думку А. Шопенгауера, можна досягнути лише у моральному, в якому людина прозирає глибинний зв'язок між всіма живими істотами,

доходить розуміння єдності всього світу життя, а з ним пробуджує бажання прокладати, зміцнювати, а не руйнувати мости, що існують між ними.

Істинна природа моральності (як дія безкорисної та єднальної сили багатолокового світу життя) розкривається людині інтуїтивно і через чуттєвість, дію імпульсу співчуття, його здатності відчувати не лише свій біль, але й страждання інших. Співчуття А. Шопенгауера називає містичним імпульсом і тим сутнісним/автентичним, природним фундаментом етики, з якого виростають співприродні/адекватні йому головні вимоги морального життя, «допоможи! Не нашкодь!», віра у можливість змін на краще через вдосконалення людини, що схоплене у виразі «Світ лежить у злі, люди не такі, яким їм належить бути, але нехай це не збиває тебе з шляху істини і ти спробуй стати кращим» [3, с. 194]. Таким чином, лише у моральному людина підноситься до розуміння єдиної сутності всезагального життя та відмовляється від обмежених інтересів; лише тут вона віднаходить справжню свободу.

Філософія С. К'єркегора, теж стає однією із спроб демістифікації раціоналістичної реальності та відновлення сутності, формування автентичного світогляду людини. Сутність – це актуальний людський вимір, взятий у масштабі божественного творіння/буття, звільнена людська потенція, воля, пристрасть, любов, що стає актуальною як тільки виявиться фальшива природа встановлених цінностей, відносин та зв'язків. Звідси основні питання, що пробуджують людську рефлексію, пов'язані зі світом її індивідуальних переживань, незадоволення та мотиваційного бажання оздоровитись, змінити щось на краще, прагнути вдосконалення.

С. К'єркегор відстоює релігійний, християнський підхід до морально-етичних проблем людини, розглядає всі питання автентичності буття, існування у площині відносин «людина-Бог». Центральне місце в його поглядах відводиться концепту першородного гріха, проблемі співвідношення досконалого і недосконалого, людського і божественного, одиничного перед Богом. За його словами, нова етика не повинна зрікатися ідеальності (релігійного опертя), проте її ідеальність має дещо відмінний векторної скерованості; її рух пролягає не зверху до низу, а з низу до верху [1, с. 127]. Таким чином, як і у випадку з А. Шопенгауером, нова етика у розумінні С. К'єркегора має бути не дескриптивною, а прескриптивною, тою, що коріниться в природі людини, сприяє її свободному волевиявленню, роз'яснює і вмотивовує моральну поведінку, а не наставляє лише зовнішніми обмеженнями, приписами і заборонами.

Людство для С. К'єркегора, як і для А. Шопенгауера – цілком інше, ніж тваринний світ, де індивідуальне, одиниця завжди важить значно менше, ніж рід. Звідси і можливість автентичної філософії, етики з'являється лише за умови наявності одиничного суб'єкта і між-особистісного діалогу, через набуття індивідуальної форми, що є самовиразом внутрішнього світу суб'єкта.

Велич і автентичність людини (її природа) визначаються не на терезах об'єктивного мислення, а пізнаються в стражданнях, любові. Любов – міра людського і божественного в людині. Слідуючи християнському вченню, С. К'єркегор окремо

зупиняється на різних типах любові, її природніх, соціальних та божественних рівнях/вимірах: егоїзмі (любов до насолод); обов'язку (любові до людей), вірі (любов до Бога; «стояти перед Богом»). Чим більша свідомість, тим більшого масштабу особистість і тим більше вона здатна включити у свій внутрішній світ зв'язки, розуміння, а з ними і можливостей впливати на них. Зростання свідомості - процес складний, пов'язаний з душевним напруженням, розривами, стажданнями, готовністю вийти за межі своєї обмеженості. Головним завданням істинної філософії та етики, яке висуває данський мислитель перед своїми сучасниками, це - вчитися любити й вірити, бути готовими до життєвих випробувань на шляху духовного вдосконалення.

Висновок. Погляд у сьогоднішній день. Ми часто звинувачуємо оточення, суспільство, державу у наших проблемах (не ми винні, - світ такий); очікуємо, що хтось/щось прийде і вирішить все за нас. Гуманістичні філософія та етика у версіях А. Шопенгауера та С. К'єркегора стверджують, що вирішення конфліктів, причин наших негараздів залежать передусім від нашої доброї волі, бажання щось самостійно змінити на краще.

Філософсько-етичний доробок А. Шопенгауера та С. К'єркегора можна розглядати як методологічнообґрунтування автентичного світу цінностей. Автентичне - особливий тип відображення та творення дійсності, що достовірно передає сутнісні зв'язки людини у світі різного. Спів-чуття, спів-страждання, милосердя і любов, є тими сутнісними силами/мостами добра, котрі залежать від нас самих, і які здатні поєднати нас в єдине ціле.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. К'єркегор С. Понятие страха. // Серен К'єркегор. Страх и трепет. - М.: Республика, 1993. - С. 115-250.
2. Турен Ален. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные / Ален Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. - С. 465-492.
3. Шопенгауэр А. Об основе морали // Артур Шопенгауэр. Свобода воли и нравственность. - М.: Республика, 1992. - С. 127-259.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Тези звітної наукової конференції філософського факультету

Комп'ютерне верстання *Наталії Лобач*

Формат 70×100/16. Умовн. друк. арк. . Тираж прим. Зам.

Видавець і виготовлювач:

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12. 2007 р.